

УКРАЇНА:

РОБОТА З МИНУЛИМ

ЗАДЛЯ МИРНОГО МАЙБУТНЬОГО

Автори:

Ілля Нузов, Олег Мартиненко

Харків
ПРАВА ЛЮДИНИ
2021

Публікація підготовлена в рамках діяльності міжнародної платформи громадянського суспільства CivilMPlus і проєкту «Діалог заради взаєморозуміння і права: посилення внеску громадянського суспільства у врегулювання конфлікту, у демократичний розвиток регіону і підготовку безпечної реінтеграції на сході України». Проєкт реалізується за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ ФРН.

Думки та судження, представлені у цій публікації, необов'язково відображають позицію всіх членів платформи CivilMPlus та Міністерства закордонних справ Німеччини.

Відтворення змісту звіту дозволяється лише за посилання на джерело.

Ілля Нузов, Олег Мартиненко

У45 **Україна: робота з минулим задля мирного майбутнього** / Ілля Нузов, Олег Мартиненко. — Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини“», 2021. — 64 с.

ISBN 978-617-7391-97-4.

Видання присвячене світовому досвіду роботи понад 50 комісій із встановлення істини на різних континентах та можливостях використання цього досвіду для України. Для країн, що виходять зі стану збройного конфлікту або звільняються від авторитарних режимів, створення таких комісій, які є офіційно затвердженими тимчасовими позасудовими слідчими органами та діють безпосередньо у перехідний період, дається відносно невеликий термін на збір показань, проведення розслідувань порушень прав людини, вивчення матеріалів та публічні слухання справ, перш ніж вони завершать свою роботу та опублікують остаточну доповідь із рекомендаціями.

Дослідження проведено експертами платформи CivilM+ Іллею Нузовим (Міжнародна федерація прав людини, Париж) та Олегом Мартиненком (Українська Гельсінська спілка з прав людини, Київ).

УДК 355.012-058.65

1. ВСТУП

Починаючи з Нюрнберзького процесу і все частіше після зміни авторитарних режимів або закінчення воєн в Африці, Латинській Америці та Східній Європі в 1970–1990 роках, інституційне опрацювання подій репресивного минулого закріпилося в практиці держав.

Будь то Південна Африка після закінчення апартеїду на початку 1990-х, балканські країни після розпаду Югославії та збройних міжетнічних конфліктів, або країни Балтії після падіння тоталітарного Радянського Союзу, звернення постконфліктних та поставторитарних країн до інструментів «перехідного правосуддя» для подолання наслідків правопорушень минулих режимів сьогодні стало нормою.

Як і багато інших країн, Україна має своє «важке минуле». Молода демократія ще не подолала наслідки розпаду Радянського Союзу, коли частина її території була анексована Росією і спалахнув збройний конфлікт на сході країни, що триває досі. Тому Україна не залишилася осторонь «ланцюгової реакції правосуддя»¹. Протягом останнього десятиліття процеси перехідного правосуддя щодо масових порушень прав людини, скоєних під час радянського періоду, Революції Гідності та війни на сході України, набирають обертів.

З усіх механізмів перехідного правосуддя Україна поки що найповніше скористалася кримінальними переслідуваннями та інституційними реформами, особливо у сфері вдосконалення судової системи. На момент написання доповіді Україна порушила понад 30 000 кримінальних справ у зв'язку зі збройним конфліктом на сході та окупацією Криму. Вже намічаються важливі реформи щодо відшкодування збитків потерпілим від воєнного конфлікту.

Однак опрацювання масових порушень прав людини не систематичне і не має комплексного характеру. Здебільшого воно спрямовано на більш

пізні порушення і робить акцент на кримінальне переслідування, акцентуючи роль Російської Федерації у збройному конфлікті. Розроблений Міністерством з реінтеграції тимчасово окупованих територій законопроект «Про засади державної політики перехідного періоду» хоч і закладає основи для подальшої дискусії щодо процесів перехідного правосуддя, проте значною мірою вкорінює такий підхід².

Відповідно до теорії перехідного правосуддя та вимог міжнародного права, не тільки події недавнього минулого вимагають переосмислення та правового реагування. Зобов'язання держав у сфері «права на правду» та гарантій неповторення порушень свідчать, що недостатньо забезпечити правосуддя для жертв збройного конфлікту, якщо причини конфлікту не встановлюються та не усуваються в ході процесу примирення.³

Неопрацьоване минуле, особливо в галузі історичної пам'яті, може дати привід для розколу суспільства в майбутньому, особливо коли в цьому є зацікавленість зовнішніх сил. Безумовно, велику роль у розпалюванні та підтримці конфлікту на Донбасі відіграли дії Російської Федерації. Однак, відсутність повноцінної та своєчасної десоветизації України на початку 1990-х років, можливо, послужило закріпленню неорадянської ідентичності у східній частині країни, що створила родючий ґрунт для російської пропаганди, заперечення демократичних цінностей та опір Майдану на місцевому рівні. Невизнання участі українських націоналістів у розправах над громадським населенням у ході Другої світової війни було також неоднозначно сприйнято вагомою частиною населення.⁴

¹ Kathryn Sikink, *The Justice Cascade: How Human Rights Prosecutions Are Changing World Politics* (The Norton Series in World Politics), (New York: W.W. Norton & Co. Inc., 2011).

² European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), *Opinion, «On the Draft Law 'On the Principles of State Policy of the Transitional Period'»*, 18 October 2021, p. 10.

³ *How Transitional Justice can Help Peace in Ukraine?* Report, ICTJ, August 20, 2021, pp. 16–17.

⁴ http://ratinggroup.ua/en/research/ukraine/otnoshenie_k_otdelnym_istoricheskim_lichnostyam_i_processu_dekommunizacii_v_ukraine.html.

Відкриття архівів та створення Інституту національної пам'яті полегшили доступ до інформації про ці та інші трагічні сторінки історії країни, але тенденційне трактування історичних подій за допомогою законів про декомунізацію, а також відсутність уваги до історичних джерел конфлікту може підживлювати ворожість воюючих сторін. У свою чергу, продовження військових дій на сході країни не дозволяє всерйоз говорити про національне примирення, реінтеграцію окупованих територій та стійкий мир.

Оскільки кримінальне правосуддя зосереджується на індивідуальній відповідальності, воно є поверховим у вивченні ролі та відповідальності колективів, у тому числі держав, у розпалюванні конфліктів та насильства. Більш глибоке та широкє вивчення причин і наслідків конфлікту могло б стати важливим елементом всеосяжної форми відповідальності, яка є необхідною для інклюзивного миробудування.⁵

Для цього рекомендується доповнювати кримінальну відповідальність дослідженням більш широкого історичного контексту. Це особливо важливо у країнах, де історичні наративи відіграють важливу роль у розпалюванні конфлікту, як в Україні. У таких випадках неупереджене розслідування, яке проводить група людей з обох сторін, визнаних такими, що мають моральний авторитет, може допомогти розвінчати деякі міфи і виявити систематичні причини конфлікту.⁶

Для країн, що виходять зі стану громадянської війни або звільняються від авторитарних режимів, все більш звичайним стає створення комісій із встановлення істини, що діють безпосередньо у перехідний період.⁷ Цим комісіям — офіційно затверджуваним тимчасовим позасудовим слідчим органам — дається відносно невеликий термін на збір свідчень, проведення розслідувань, вивчення матеріалів та публічні слухання справ, перш ніж вони завершать свою роботу та опублікують остаточну доповідь із рекомендаціями.

⁵ How Transitional Justice Can Help Peace in Ukraine? Report, ICTJ, August 20, 2021, at p. 16.

⁶ Там само.

⁷ Інструменти забезпечення панування права у постконфліктних державах: Комісії зі встановлення істини. HR/PUB/06/1, 2006.

Досвід минулих комісій із встановлення істини показує, що вони можуть сприяти визнанню жертв, забезпеченню правосуддя та відшкодуванню збитків потерпілим від репресій, національному та індивідуальному примиренню, інституційним реформам та встановленню індивідуальної та колективної відповідальності за злочини, у тому числі інших держав.

Примирення є довгостроковою метою, яка не може бути досягнута до кінця строку повноважень комісії, але встановлення певної міри визнаної істини може допомогти зменшити недовіру, страх і ненависть войовничих сторін. Такий процес міг би сприяти виявленню рушійних сил збройного конфлікту шляхом вивчення джерел невдоволення та розбіжностей, які змусили громадян воювати. Процес, в якому аналізуються історичні корені конфлікту, може допомогти зменшити кількість хибних відомостей та виправдань, яким може повірити кожна зі сторін, що сприяє мирному співіснуванню.

Як показує практика таких країн як Німеччина, Польща, ПАР, Чилі, Гватемала та Колумбія, рекомендації комісій можуть закласти основи для розробки та здійснення інших механізмів перехідного правосуддя, таких як реформи державних інститутів, кримінальні переслідування, ініціативи щодо відшкодування збитків — репарації та люстрації чиновників, асоційованих із попереднім режимом.

Цей огляд комісій із встановлення істини призначений для розробки концепції такого інституту в Україні. Доповідь складається із чотирьох частин. Після викладу методології резюмуються найпроблематичніші історичні події з історії України за останні сто років, які вимагають опрацювання інструментами перехідного правосуддя. У наступній частині автори ознайомлюють читача з основними нормативними вимогами встановлення істини для країн, що виходять із репресивного періоду у галузі міжнародного права прав людини та гуманітарного права. Огляду практики комісій із встановлення істини приділяється четверта частина. Керуючись досвідом інших країн та вимогами міжнародного права, автори також розробляють рекомендації для створення комісії зі встановлення істини та національного примирення після закінчення збройного конфлікту.

2. МЕТОДОЛОГІЯ

Для України, яка тільки-но почала відкривати для себе концепцію та механізми перехідного правосуддя, робота з минулим є відносно новим напрямом. Сьогоднішні успіхи українських експертів у сфері документування грубих порушень прав людини та відновлення історичної пам'яті продиктовані переважно необхідністю кримінального переслідування військових злочинців та протидії агресивній пропаганді. Проте робота з минулим ще не розглядається на національному рівні як необхідний елемент інституційних реформ, моральної сатисфакції жертвам конфлікту, довгострокових процесів миробудування та у перспективі національного примирення.

Саме тому метою цієї роботи є ознайомлення українського суспільства з міжнародним досвідом країн, які використовували роботу з минулим для подолання наслідків збройних конфліктів та авторитарних режимів. Основний акцент при цьому був зроблений на комісіях із встановлення істини, як найбільш інституціоналізованої форми, що поєднує зусилля національних органів влади, громадянського суспільства та міжнародних організацій.

Дане дослідження проводилося в рамках роботи міжнародної платформи CivilM+ та було орієнтоване на вирішення наступних завдань:

- надати суспільству авторську позицію щодо періодів масових правопорушень у сучасній історії України, які є предметом перехідного правосуддя у сфері встановлення істини;
- проаналізувати міжнародні норми, які потребують встановлення істини, у тому числі — індивідуальне та колективне «право на правду»;
- проаналізувати практику комісій із встановлення істини, що працювали в країнах Латинської Америки, Африки, Південно-Східної Азії, Європи;
- вивчити національне законодавство у сфері встановлення фактів, доступу до архівів та поточної політики щодо імплементації перехідного правосуддя в Україні;

- сформулювати заключні висновки дослідження для їх подальшого обговорення на рівні політичних інституцій та органів влади, в академічній та експертній спільноті, серед зацікавлених громадських та міжнародних організацій.

Для збору матеріалу під час кабінетних досліджень, включаючи аналіз первинних та вторинних юридичних джерел, були використані логіко-структурний, історичний, системний та компаративний методи. Контент-аналіз та метод правової герменевтики були використані під час аналізу нормативно-правових актів, що передбачають тлумачення різних джерел міжнародного права: конвенцій, звичаїв, базових принципів, резолюцій, декларацій, практики міжнародних судових інституцій.

У використанні лексики про перехідне правосуддя автори керувалися усталеною термінологією ООН та інших міжнародних організацій.

Авторами було проведено індивідуальні (face-to-face) напівструктуровані інтерв'ю з представниками органів влади та громадянського суспільства під час просвітницько-адвокаційної кампанії платформи «CivilM+» протягом 2020–2021 років. Окремий збір експертних оцінок було здійснено під час місії Міжнародної федерації з прав людини (FIDH) в Україні 25–30 жовтня 2021 р. Під час місії було проведено зустрічі з Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Генеральною прокуратурою України, з членами Верховної Ради України.

Отримана інформація дозволила структурувати матеріал щодо комісій, які пізніше працювали на африканському та європейському континентах, з урахуванням практично значущих для України аспектів: правове регулювання роботи комісій, формування їх мандату, складу та структури; розміри бюджету та ресурсів; наявність недоліків та успішних інновацій.

Автори висловлюють подяку платформі «CivilM+», а також усім респондентам та місцевим партнерам, які вклали свій час, роздуми та ентузіазм у підготовку доповіді.

3. КОНТЕКСТ — СТИСЛИЙ ОПИС СИСТЕМАТИЧНИХ ПОРУШЕНЬ ПРАВ ЛЮДИНИ

Контекст — стислий опис систематичних порушень прав людини та міжнародних злочинів, що підлягають процесам перехідного правосуддя/колективному переосмисленню методом комісії зі встановлення істини/національного примирення.

Незважаючи на те, що посилання на перехідний період передбачає обмежені терміни застосування, механізми перехідного правосуддя актуальні багато років після вчинення масових порушень, навіть після становлення стійкої демократичної держави. Але перехідне правосуддя не призначене для подолання наслідків безкарних злочинів упродовж усієї історії країни. Згідно з експертами, воно може бути поширене лише на ті події минулого, наслідки яких у силу дійсного публічного інтересу або обґрунтованої правопретензії приватних осіб, як і раніше, вимагають правового реагування.⁸ Інтерес у правовому реагуванні є в тому випадку, якщо є задоволеною хоча б одна з таких ознак:

- правопорушення досягає рівня міжнародного злочину, до якого не застосовуються терміни давності (агресія, військові злочини, злочини проти людяності, геноцид);
- жива людина, яку можна обґрунтовано підозрювати у скоєнні злочину;
- живі потерпілі чи їхні найближчі родичі;
- може бути виправлено шкоду, заподіяну правопорушенням; та
- відомості про правопорушення залишаються засекреченими.⁹

До цього переліку варто додати ті випадки, коли підвищений інтерес до минулого виникає за рахунок активної політики пам'яті держави, що сприяє формуванню емоційного сприйняття більш давніх подій.

Автори доповіді вважають, що в сучасній історії України існує три періоди масових правопорушень, де застосовні один або більше із вищевказаних критеріїв і які досі є предметом перехідного правосуддя у сфері встановлення істини.¹⁰

3.1. ПОРУШЕННЯ У ПЕРІОД 1917–1991

Закінчення Першої світової війни, розпад Австро-Угорської імперії та буржуазна Лютнева революція в Російській імперії уможливили проголошення Української Народної Республіки в 1917 р. Одночасно цим було розпочато тривалий період, коли масова загибель мирного населення стає постійним атрибутом боротьби між тоталітарним радянським режимом та національно-визвольним рухом у новітній історії України.

Процеси возз'єднання східних та західних українських територій, створення власних органів влади, фінансів та армії відбувалися у 1917–1920 роках на тлі протидії військово-політичній агресії з боку більшовицької Росії. Встановивши свою владу з третього разу у 1920 р., радянська система управління реалізувала два види репресивних політик.

«Червоний терор» використав військово-блокаду, захоплення заручників, виселення сімей та масові страти для знищення як реальних противників більшовиків, так і випадкових людей. У цей час в Україні було створено систему примусових робіт та перші концтабори, через які у 1920–1921 роках пройшли 25–30 тис. осіб. Другий вид репресивної політики — «військовий комунізм» — включав примусову націоналізацію приватної власності, припинення товарно-грошових відносин, примусове

⁸ Н. Бобринський, С. Дмитрієвський, «Між помстою та забуттям: концепція перехідного правосуддя для Росії», <https://trjustice.ilpp.ru/introduction.html>

⁹ Там само, с. 33.

¹⁰ William A. Schabas, 'Time, Justice and Human Rights', in Nanci Adler edited «Understanding the Age of Transitional Justice», p. 43 (Rutgers University Press: New Brunswick).

вилучення продовольства у селянства, загальну трудову повинність, мілітаризацію суспільства.¹¹

Ці події вимагають окремої історичної оцінки, оскільки вони створили підґрунтя для подальших, більш масових правопорушень в історії України.

Голодомор

1930-ті роки стали смертельним десятиліттям для населення, яке проживає на території сьогоденної України. Сталінська колективізація сільського господарства проводилася особливо швидко та жорстоко в Україні: до кінця 1931 року в УРСР було колективізовано вже 70% землі.¹² У період із 1931 по 1933 рік Радянська Україна серйозно постраждала від штучного голоду відомого як «Голодомор». Хоча точну кількість жертв ніколи не вдається встановити, за останніми оцінками, у 1932–1933 роках від голоду померло близько 3,8 мільйонів людей.¹³ Масштаби Голодомору стали результатом спеціально проведеної політики керівництва СРСР, метою якої було «покарати» українське населення за провал колективізації та передбачувані змови українських націоналістів з метою знищення Радянського Союзу за допомогою Польщі. Хоча такі загрози сьогодні широко визнаються неіснуючими у 1931–1933 роках,¹⁴ вони структурували сталінські економічні та політичні заходи в УРСР у цей період. Справді, надзвичайно добрі врожаї 1930 року були використані для нормування зернових квот наступного року. У 1931 році з УРСР було вивезено більше половини незайманого врожаю, включаючи насіннєве збіжжя, яке було використане для виконання недосяжних квот.¹⁵ Тривожні сигнали про голод серед селян України з'явилися на початку 1932 року, але не були враховані Москвою.

Навпаки, 1932 року посилилася каральна політика щодо України. Спроби місцевих членів партії попередити про їхні наслідки та скоротити квоти

систематично блокувалися, як, наприклад, у Харкові у липні 1932 року під час бесіди між українськими членами партії та сталінськими емісарами Молотовим та Кагановичем.¹⁶ 7 серпня 1932 року постанова «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперативів та зміцнення соціалістичної власності» запровадила смертну кару за «розкрадання колгоспного та кооперативного майна».¹⁷ З поширенням бригад, які відвідують села для збирання будь-яких слідів продовольства, почастишали випадки систематичних принижень, насильства та зґвалтувань цивільного населення. Потім були інші заходи, такі як введення «податкового м'яса» для колективів, нездатних виконати квоти, і створення «чорних дощок», які відрізали ці господарства від доступу до інших продуктів економіки.¹⁸ Більше того, селянам України було заборонено залишати межі республіки, як свідчила директива від 22 січня 1933 року.¹⁹

Масовий голод, спричинений цими законами, призвів до того, що навесні 1933 року в УРСР помирало понад 10 000 людей на день.²⁰ Незважаючи на те, що кваліфікація Голодомору як геноцид є спірною з погляду міжнародного права, багато юристів, починаючи з винахідника терміну «геноцид» Рафаеля Лемкіна, вважають Голодомор геноцидом Українського народу або як мінімум злочином проти людяності.²¹

Великий Терор

На відміну від Голодомору, який охоплював переважно території, на яких вирощувалося зерно, і насамперед Україну, політика Великого терору 1937–1938 років вразила весь Радянський Союз. Однак України найбільше загалом торкнулися масові злочини, скоєні в цей період, зокрема, в ході антикуркульських і так званих «національних» операцій.

¹¹ Радянська влада в Україні у 1919–1920 рр. «Військовий комунізм» (укр. мовою) <http://www.litopys.com.ua/encyclopedia/narodzhennya-radyansko-derzhavi/radyans%60ka-vlada-v-ukrayini-v-1919-1920-pp-voennyu-komunizm/>.

¹² Тімоті Снайдер, Криваві землі. Європа між Гітлером та Сталіним, New York: Basic Books, 2010, с. 33.

¹³ Там само, с. 53.

¹⁴ Там само, с. 37.

¹⁵ Там само, с. 53.

¹⁶ Євген Захаров, Чи можна вважати Голодомор 1932–1933 років в Україні та на Кубані геноцидом? [Can Holodomor 1932–1933 in Ukraine and Kuban be classified as genocide?], «Права людини», Харків, 2015, с. 35.

¹⁷ Там само, с. 36.

¹⁸ Там само, с. 38–40.

¹⁹ Там само, с. 43.

²⁰ Тімоті Снайдер, с. 47–49.

²¹ Raphael Lemkin, «Soviet Genocide in the Ukraine» New York Public Library, Reel 3, Box 2, Folder 16, pp. 1–8.

У середині і наприкінці 1930-х років повернення з радянської Азії до радянської Європи (особливо в Україну) тисяч селян, депортованих менше десяти років тому, було використано Сталіним і головою НКВС Єжовим як мотив для знищення «куркулів», що залишилися. 30 липня 1937 року було видано наказ 00447 «Про операції з репресування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів», який було реалізовано з використанням «трійок», яким було наказано ігнорувати стандартні юридичні процедури.²² Необґрунтований характер арештів був особливо характерний для України, де до деяких в'язниць привозили невинних селян для виконання квот, а для отримання неправдивих зізнань широко застосовувалися тортури.²³ Загалом у ході куркульської операції в Україні було розстріляно 70 868 осіб, ще десятки тисяч було депортовано до Сибіру та Середньої Азії.²⁴

У 1937 році Великий терор також набув значного етнічного компоненту, оскільки кілька націй було звинувачено у шпигунстві та антирадянських змовах. Серед «національних операцій» найбільше жертв викликав наказ 00485 «Про повну ліквідацію мереж шпигунів польської військової організації».²⁵ Оскільки в УРСР (поряд з БРСР) проживала значна частина польського населення Радянського Союзу,²⁶ цей наказ особливо торкнувся її. Використання «двійок» у складі начальника НКВС і прокурора, вироки яких практично майже завжди затверджувалися, котрі іноді не переглядалися центральною владою у Москві, дозволяло переслідувати радянських громадян польського походження чи людей, що мали лише віддалені зв'язки України із елементами польської культури чи Польщею.²⁷ Загалом у ході операції в УРСР було розстріляно 47 327 осіб, тисячі сімей було депорто-

вано.²⁸ Починаючи з грудня 1937 року, «Антигрецька операція» також призвела до депортації та вбивства більшості радянських греків, багато хто з яких проживав у місті Маріуполь.²⁹

Зрештою, український партійний та державний апарат зазнавав значних нападів з боку НКВС. Тиск та арешти на освітні та культурні установи, звинувачені у проникненні українських націоналістів, супроводжувалися стратами членів українського керівництва.³⁰

Друга світова війна

Якщо вищенаведені порушення прав людини відбувалися у мирний час, то Друга світова війна стала початком іншого періоду злочинів проти населення, що населяє нинішню територію України.

17 вересня 1939 року в результаті вторгнення Червоної Армії до Східної Польщі, згідно із секретним протоколом до Пакту Молотова-Ріббентроппа, під радянський контроль перейшли «Західна Україна» та «Західна Білорусь». Після завоювання радянськими військами близько 15 000 польських офіцерів, військових та вищих цивільних чиновників було вивезено до таборів для полонених, контрольованих НКВС, таких як Старобільський в УРСР.³¹ Майже всі військовополонені, а також 11 000 заарештованих поляків, які перебували у в'язницях у західних областях УРСР та БРСР, були розстріляні наступної весни, особливо в Катинському лісі, в Мідному та в Харкові, а також у Биківні (під Києвом).³²

Включення Західної України до складу СРСР також супроводжувалося кількома хвилями арештів та вбивств місцевого населення. У лютому 1940 року майже 140 000 польських громадян було депортовано до Казахстану та Сибіру у необладнаних товарних поїздах за дуже низьких температур.³³ Протягом наступних місяців аналогічні хвилі

²² Тімоті Снайдер, с. 81.

²³ Роберт Конквест, Великий терор: Переоцінка, London : Pimlico, 1992, с. 260 ; 289

²⁴ Тімоті Снайдер, с. 84.

²⁵ Ніколя Верт, Терор і безладдя: Сталін та його система [La Terre et le désarroi: Staline et son système], Paris: Perrin, 2007, с. 290. Роберт Конквест, с. 272.

²⁶ Джеймс Морріс, Польський терор: Шпигунство та етнічні чистки в період Великого терору [The Polish Terror: Spy Mania and Ethnic Cleansing in the Great Terror], in Europe-Asia Studies, vol. 56, No. 5, липень 2004, URL: <https://www.jstor.org/stable/4147481>, с. 758

²⁷ Ніколя Верт, Терор і безладдя, с. 293.

²⁸ Тімоті Снайдер, с. 99.

²⁹ Роберт Конквест, с. 272.

³⁰ Там само, с. 231–232.

³¹ Тімоті Снайдер, с. 125.

³² Там само, с. 136. Див. також: Євген Захаров, Правова кваліфікація вбивства польських громадян у квітні-травні 1940 як злочин геноциду, URL: <https://khpg.org/1605266089>

³³ Гжегож Гричук, Жертви 1939–1941: Радянські репресії у Східній Польщі [Victims 1939–1941: The Soviet Repression in Eastern Poland], в Елазар Баркан, Елізабет А. Коул, і Кай Струве, ред., Загальна історія — розділена пам'ять:

депортації торкнулися населення Західної України та Західної Білорусі, особливо тих, хто відмовився прийняти радянське громадянство (переважно єврейських біженців із Західної Польщі), а також українців та поляків, яких було звинувачено у антирадянському націоналізмі.³⁴

22 червня 1941 року нацистська Німеччина напала на Радянський Союз під час операції «Барбаросса», поставивши Україну під удар смертоносної політики держав Осі. Першим наслідком для українського населення став голод: після взяття Києва 19 вересня 1939 року майже 50 000 його мешканців померли від голоду.³⁵ Завоювання України групою армій «Південь» також призвело до небаченої в історії кількості військовополонених: до кінця 1941 року під Києвом було взято в полон 655 500 осіб, з них у таборах загинуло близько 200 000 осіб.³⁶

Крім того, німецька окупація України була одним із центральних театрів Голокосту. 1941 року, у зв'язку з новою політикою вирішення «єврейського питання» шляхом масового знищення, кількість загиблих євреїв в Україні збільшилася вчетверо з липня по вересень 1941 року.³⁷ У Києві 33 761 євреїв було вбито менш ніж за два дні недалеко від міста, у місці розстрілу «Бабин Яр».³⁸ Такі масові розстріли проводились у всіх великих містах України.

Так само «Остаточне рішення» було застосовано до західних регіонів України, об'єднаних в адміністративний підрозділ «Рейхскомісаріат Україна». У цих регіонах ОУН та Українська повстанська армія (УПА) проводили політику етнічної чистки у Волині (Північно-Західна Україна) та Східній Галичині, яка вже розпочалася у Східній Польщі у 1930-х роках, але досягла піку у 1943 році.³⁹ ОУН та УПА взяли активну участь у знищенні місцевого

єврейського населення.⁴⁰ Етнічні поляки, які становили приблизно одну шосту частину місцевого населення, також стали основними об'єктами масових вбивств, у яких, за деякими оцінками, загинуло близько 90 000 людей.⁴¹

Нарешті, після відвоювання радянськими військами захоплених територій, масові депортації населення, включаючи тих, хто був звинувачений у співпраці з нацистами, торкнулися сотень тисяч мирних жителів України. Серед них понад 180 000 кримських татар було депортовано за три дні у травні 1944 року.⁴² Післявоєнна політика етнічної чистки призвела до примусового переселення понад 750 000 поляків та євреїв із радянської України до нової комуністичної Польщі,⁴³ а понад 200 000 українців було депортовано до ГУЛАГу за «спорідненість чи знайомство» з українськими націоналістами.⁴⁴

Загалом десятиліття 1930-х та 1940-х років ознаменувалися численними масовими порушеннями прав людини на територіях, які сьогодні входять до складу України, і загибеллю кількох мільйонів її мешканців. Здебільшого вони були викликані радянською та нацистською політикою масового знищення небажаних соціальних, політичних та етнічних груп, часом за підтримки місцевого населення.

<https://www.opendemocracy.net/en/odr/bandera-mythologies-and-their-traps-for-ukraine/>.

⁴⁰ John-Paul Himka, *Ukrainian Nationalists and the Holocaust: OUN and UPA's Participation in the Destruction of Ukrainian Jewry, 1941–1944* (Columbia University Press: 2021).

⁴¹ Андрій Портнов, Зіткнення жертв: Волинська різанина в польській та українській пам'яті Clash of victimhoods: the Volhynia Massacre in Polish and Ukrainian memory, in *Open Democracy*, 16 Листопад 2016, URL :

<https://www.opendemocracy.net/en/odr/clash-of-victimhood-1943-volhynian-massacre-in-polish-and-ukrainian-culture/>;

Пер Андерс Рудлінг, ОУН, УПА та Голокост: дослідження зі створення історичних міфів [The OUN, the UPA and the Holocaust : A Study in the Manufacturing of Historical Myths], in *The Carl Beck Papers in Russian and East European Studies*, 2011, URL :

[The_OUN_the_UPA_and_the_Holocaust_A_Study_in_the_Manufacturing_of_Historical_Myths_The_Carl_Beck_Papers_in_Russian_and_East_European_Studies_2107_Pittsburgh_University_Center_for_Russian_and_East_European_Studies_2011_](https://www.pittsburgh-university-center-for-russian-and-east-european-studies-2011/)

⁴² Тімоті Снайдер, с. 330.

⁴³ Там само, с. 327.

⁴⁴ Там само, с. 328.

євреї та інші в окупованій Радянським Союзом Польщі [Shared History — Divided Memory : Jews and Others in Soviet-Occupied Poland], Leipzig : Leipzig University-Verlag, 2007, с. 184.

³⁴ Тімоті Снайдер, с. 151.

³⁵ Карел К. Беркхофф, Жнива відчаю: життя і смерть в Україні під владою нацистів [Carbridge, Mass. : Harvard University Press, 2004, pp. 184.

³⁶ Там само, с. 176.

³⁷ А. І. Круглов, *Енциклопедія Голокосту*, Київ: Єврейська рада України, 2000, с. 275.

³⁸ Тімоті Снайдер, с. 202–203.

³⁹ Андрій Портнов, Бандерівські міфологеми та їх пастки для України [Bandera mythologies and their traps for Ukraine], in *Open Democracy*, 22 червня 2016, URL :

3.2. ПОРУШЕННЯ У ПЕРІОД 1991–2014 РОКІВ

Період часу від проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року) до анексії Криму та війни на Донбасі у 2014 році був відзначений численними порушеннями прав людини з боку українського уряду. Навіть, якщо ці два десятиліття жодним чином не можна порівняти за тяжкістю та масштабами з мільйонами смертей 1930–1940-х років, вони характеризувалися системною корупцією та значним придушенням громадянського суспільства, кульмінацією якого стали репресії під час Революції Гідності наприкінці 2013 року — початку 2014 року.

Пострадянська Україна постійно перебувала під впливом розбіжностей щодо проросійської чи прозахідної позиції. Тим не менш, політичні зміни в цей період мало сприяли викоріненню системної корупції та відсутності верховенства права, які розпочалися ще за президентського мандату Леоніда Кучми (1994–2005) у контексті масштабної приватизації української економіки.⁴⁵ У 2000 році «Касетний скандал» висвітлив ступінь незаконних дій уряду щодо придушення інакомислення у зв'язку з вбивством журналіста-розслідувача Георгія Гонгадзе. Помаранчева революція 2004 року, яка привела до влади проєвропейського президента Віктора Ющенка, не спромоглася вирішити структурні проблеми та зняти внутрішні розбіжності в Україні.

У 2010 році четвертим президентом України було обрано проросійського політика Віктора Януковича. Звіти неурядових організацій та міжнародних організацій вказували на відсутність верховенства права у період 2010–2014 років. Корупція вважалася закономірністю, а платня чиновникам на практиці часто була обов'язковою для отримання основних послуг.⁴⁶ Корупція була також поширена в правовій і судовій системі: звіти свідчать про зв'язки між міліцейською верхівкою та організованою злочинністю, при цьому кримінальне переслідування за злочинні діяння практично не

здійснювалося.⁴⁷ З іншого боку, зростаючі репресії проти журналістів та опозиційних політиків набули системного характеру.⁴⁸ Скорочення простору для громадянського суспільства супроводжувалося масовими фальсифікаціями на виборах, як, наприклад, на парламентських виборах 2012 року, відзначених підкупом, залякуванням місцевих чиновників та нечесним висвітленням у ЗМІ.⁴⁹

У цьому контексті безкарності за грубі порушення прав людини відмова президента Януковича підписати Угоду про асоціацію між Україною та ЄС викликала масові протести на майдані Незалежності у Києві 21 листопада 2013 року. У міру розповсюдження протестів містами України реакція влади ставала більш жорстокою, а кількість поранених і навіть загиблих серед протестувальників збільшувалася.⁵⁰ Пік репресій припав на період з 18 по 20 лютого, коли внаслідок насильства з боку сил безпеки загинули близько ста протестувальників та сотні було поранено.⁵¹ Масові репресії пішли на спад після того, як 21 лютого було досягнуто згоди про нові вибори, а наступного дня Януковича було відправлено у відставку.

Таким чином, два десятиліття між незалежністю України та революцією на Майдані підготували підґрунтя для політичної кризи, яка продовжується і сьогодні, а у 2014 році військовий конфлікт на сході України став основним центром масових порушень прав людини.

3.3. ПОРУШЕННЯ В ПЕРІОД З 2014 РОКУ ДО СЬОГОДНІ

З 2014 року на території України існують дві основні зони порушення прав людини: Кримський півострів, що знаходиться під російською окупацією

⁴⁵ Я. А. Казлас, Корупція, безкарність та поточні реформи в Україні [Corruption, Impunity and Current Reforms in Ukraine], ICTJ, Серпень 2014, с. 2; 6, URL: https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Briefing-Ukraine-Assessment-2014_0.pdf.

⁴⁶ Я. А. Казлас, Корупція, безкарність та поточні реформи в Україні, с. 6.

⁴⁷ Там само, с. 6.

⁴⁸ Там само, с. 13.

⁴⁹ Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів та прав людини, Парламентські вибори в Україні 28 жовтня 2012 року: Заключний звіт місії зі спостереження за виборами, 3 січня 2013 року, URL : <https://www.osce.org/files/f/documents/3/c/98578.pdf>.

⁵⁰ МКС, Звіт про дії щодо попереднього вивчення ситуацій у 2020 році, 14 Грудень 2020, §273, URL: <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/2020-PE/2020-pe-report-ukr-rus.pdf>

⁵¹ МКС, Звіт про дії щодо попереднього вивчення ситуацій у 2020 році, §273.

єю, та дві східні області — Донецька та Луганська, які знаходяться під фактичним контролем сепаратистських сил, які підтримує Росія.

Захоплення Криму Російською Федерацією є злочином агресії та порушенням територіальної цілісності України, який було здійснено за кілька тижнів у лютому — березні 2014 року. Після втечі Президента Віктора Януковича у лютому у Сімферополі спалахнули протести. У ніч із 26 на 27 лютого коаліція місцевих ополченців та озброєних людей у військовій формі захопила офіційні будівлі та взяла під контроль півострів. Ці групи пізніше були визнані російськими військовими самим російським урядом.⁵² 16 березня референдум про статус Криму (результати якого згідно з резолюцією 68/262 Генеральної Асамблеї ООН були визнані недійсними й такими, що не мають значення для зміни статусу півострова) був використаний як привід для визнання Росією Криму як незалежної держави.⁵³ 18 березня Росія офіційно оголосила про включення Криму до складу своєї території та з того часу зберігає фактичний контроль над регіоном.⁵⁴

З моменту російської анексії НУО та міжнародні організації зафіксували у Криму кілька видів порушень прав людини. Інтеграція Криму в російську правову та політичну системи призвела до порушень цивільних та політичних прав кількох категорій громадян. Наприклад, використання владою довільних арештів та незаконних затримань, особливо щодо правозахисників, активістів та дисидентів, є порушенням права на свободу слова та об'єднань. За період 2014–2019 УВКПЛ також зафіксувало десятки випадків насильницьких зникнень на півострові, а також застосування жорстокого поводження щодо заарештованих, включаючи тортури та сексуальне насильство.⁵⁵

⁵² МКС, Звіт про дії щодо попереднього вивчення ситуацій у 2020 році, §274.

⁵³ Робін Гайс, Анексія Криму Росією: Млини міжнародного права мелють повільно, але мелють [Russia's Annexation of Crimea : The Mills of International Law Grind Slowly but They Do Grind], in *International Law Studies*, vol. 91, p. 429, URL : <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1377&context=ils>.

⁵⁴ МУС, Звіт про дії щодо попереднього вивчення ситуацій у 2020 році, §274.

⁵⁵ Генеральна Асамблея ООН, Ситуація в галузі прав людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, Україна. [Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine], UN.doc A/74/276, URL : <https://undocs.org/en/A/74/276>, §§15-18.

Ув'язнені в пенітенціарних установах, включаючи тих, хто вже був під вартою до анексії, піддавалися нелюдському поводженню в камерах, а деякі були депортовані до інших виправних установ у Російській Федерації.⁵⁶

Придушення громадянського суспільства також проявляється у звуженні простору свободи зборів, думки та вираження поглядів. Поряд із систематичними переслідуваннями незалежних журналістів,⁵⁷ протестувальники зазнають адміністративного переслідування після того, як їм відмовляють у праві на мирні збори. До найбільш переслідуваних груп входять кримські татари,⁵⁸ члени та лідери церков, які не зареєструвалися в російських органах влади (наприклад, члени Української греко-католицької церкви),⁵⁹ члени ЛГБТ+ спільноти⁶⁰ та члени організацій, пов'язаних з українською культурою.⁶¹

Паралельно політичні заворушення поширилися на Донецьку та Луганську області, де участь сепаратистських озброєних груп, які підтримує Росія, призвела до переростання кризи в ситуацію збройного конфлікту. Станом на 2021 рік війна на Донбасі забрала життя понад 13 000 осіб, у тому числі понад 3000 мирних жителів,⁶² і змусила сотні тисяч мирних жителів втекти до інших регіонів України та Росії.⁶³ Більшість смертей сталася у 2014 році, а з того часу було зафіксовано грубі порушення прав людини з обох боків щодо солдатів та мирних жителів.

Вже на початку квітня 2014 року озброєні особи захопили урядові об'єкти та державні установи у Донецькій та Луганській областях.⁶⁴ До середи-

⁵⁶ Генеральна Асамблея ООН, Ситуація в галузі прав людини в Автономній Республіці Крим та Севастополі, Україна, §§20–27.

⁵⁷ Там само, §§37–39.

⁵⁸ Там само, §§42; 46; 48.

⁵⁹ Там само, §32.

⁶⁰ Там само, §43.

⁶¹ Там само, §47.

⁶² Фату Бенсуда, Презентація щорічного звіту про діяльність попередньої експертизи за 2020 рік [Presentation of the 2020 Annual Report on Preliminary Examination Activities], Канцелярія Прокурора МУС, 15 грудня 2020, URL : <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/201216-otp-statement-report-pe.pdf>.

⁶³ Юрій Асеев, Євген Захаров. Вимушені переселенці, січень 2020, Харківська правозахисна група, URL: <https://khpg.org/1578656588>.

⁶⁴ МКС, Звіт про дії щодо попереднього вивчення ситуацій у 2020 році, §275.

ни квітня український уряд оголосив про початок «Антитерористичної операції» проти незаконних збройних формувань так званих Донецької та Луганської Народних Республік («ДНР» та «ЛНР»), а до травня та червня бойові дії переросли в інтенсивні бої у густонаселених пунктах, включаючи міста Маріуполь, Донецьк та Луганськ.⁶⁵ Переговори про припинення вогню розпочалися у вересні, і 19 вересня 2014 року у Мінську було підписано меморандум про припинення бойових дій; проте невдовзі бойові дії відновилися, і обидві сторони стали частіше використовувати важке озброєння в житлових районах уздовж лінії зіткнення.⁶⁶ Після укладання Мінських угод II у лютому 2015 року позиції, контрольовані українськими силами та сепаратистами, практично не змінилися, тоді як Росія надавала підтримку останнім у вигляді боєприпасів, зброї, військових підрозділів та військово-службовців.⁶⁷

Більшість жертв серед цивільного населення загинули внаслідок невибіркових обстрілів та бомбардувань.⁶⁸ У 2014 році та на початку 2015 року напади на цивільних осіб або житлові райони здійснювалися з обох сторін. У багатьох випадках не було вжито жодних заходів для мінімізації жертв серед цивільного населення та руйнувань цивільних об'єктів.⁶⁹ 17 липня 2014 року над Донбасом, з установки «Бук» 53-ї бригади ППО російських збройних сил, що належала курській бригаді ППО російських збройних сил, комбатантами так званих ЛНР і ДНР був збитий пасажирський літак, що летів рейсом МН17 з Амстердама в Куала-Лум-

пур. Загинули всі 298 людей, які перебували на борту літака.⁷⁰ У серпні 2014 року касетні бомби були випущені українським літаком по дитячому пляжу, стадіону та школі у Зугресі (Донецька область).⁷¹ Оскільки лінія зіткнення проходить через густонаселені райони, сторони конфлікту також розміщували свої позиції поблизу охоронюваних об'єктів, таких як школи або лікарні, фактично використовуючи їх як живий щит. Так, члени сепаратистських сил вимагали від місцевих жителів використовувати свій дах для стрілянини, як, наприклад, у Горлівці у липні 2016 року.⁷²

Ще один вид грубих порушень прав людини, скоєних під час конфлікту, включає незаконні арешти та затримання, які часто супроводжуються застосуванням тортур та інших нелюдських видів поводження. У регіонах, контрольованих сепаратистами, неправомірні арешти насамперед стосувалися активістів та журналістів, але й інші цивільні особи також незаконно утримувалися, наприклад, у будинках правоохоронних органів.⁷³ У регіонах, контрольованих урядом, добровольчі батальйони та співробітники СБУ використовували мережу неофіційних місць утримання під вартою.⁷⁴ Більшість випадків тортур військовополонених і цивільних осіб було скоєно членами сепаратистських ополчень, у тому числі у горезвісній в'язниці «Ізоляція», при цьому в багатьох випадках застосовувалося фізичне насильство, удари струмом та інші види каліцтва (наприклад, відрізання частин тіла, вирізування свастики на спині); у деяких випадках затриманих добровольців змушували розчленувати тіла своїх товаришів, страчених за допомогою чеченських солдатів, або катували, здираючи з них шкіру.⁷⁵ Хоча випадки тортур та жорстокого поводження з військовополоненими та цивільними особами на підконтрольних уряду територіях менш численні та їх важче розслідувати, про них також повідомлялося. Порушення включають

⁶⁵ FIDH, Civilians caught in the crossfire, 2015, с. 9, https://www.fidh.org/IMG/pdf/eastern_ukraine-ld.pdf

⁶⁶ IPHR, Fighting Impunity in Eastern Ukraine, 2015, с. 17, <https://iphronline.org/wp-content/uploads/2016/05/Fighting-impunity-in-Eastern-Ukraine-October-2015.pdf>.

⁶⁷ Kramer, "Weapons Tracing Study Implicates Russia in Ukraine Conflict," The New York Times, 3 November 2021; IPHR, Атаки на цивільних осіб та цивільну інфраструктуру у східній Україні, 2017, с. 14, <https://iphronline.org/wp-content/uploads/2017/12/ICCRU-print.pdf>.

⁶⁸ FIDH, Civilian scaught in the cross fire, 2015.

⁶⁹ ХПГ, Права людини на території, контрольованій урядом України вздовж лінії розмежування та у так званих Луганській Народній Республіці та Донецькій Народній Республіці (2017) [Human rights in the territory controlled by the Government of Ukraine along the delimitation line and in so-called Luhansk People's Republic and Donetsk People's Republic (2017)], 18 Вересень 2017, URL : <https://khp.org/889>.

⁷⁰ <https://www.bbc.com/russian/news-48682393>

⁷¹ ХПГ, Насильницькі злочини, скоєні під час збройного конфлікту на сході України у 2014–2018 рр., §5.2 [Violent Crimes Committed During the Armed Conflict in Eastern Ukraine between 2014–2018, §5.2. URL: <https://khp.org/en/1543997604>]

⁷² Там само, §5.3.

⁷³ Там само, §5.4.1.

⁷⁴ Там само, §5.4.2.

⁷⁵ Там само, §5.5.2.

тортури затриманих з метою отримання зізнань, у тому числі за допомогою електричного струму та загроз сексуального насильства щодо членів сім'ї.⁷⁶ З обох сторін умови утримання часто були несумісні з життям та людською гідністю.⁷⁷

Обидві сторони також звинувачуються у сексуальному насильстві щодо військовополонених та цивільних осіб обох статей, включаючи зґвалтування та сексуальне каліцтво. Наприклад, члени добровольчого батальйону «Торнадо» (українська сторона) ґвалтували та катували місцевих цивільних осіб у підвалі школи у Лисичанську.⁷⁸ На територіях, контрольованих сепаратистами, люди, які

перебувають в ув'язненні, особливо жінки, зазнавали зґвалтувань з боку членів збройних груп, переважно протягом 2014 та 2015 років.⁷⁹ Інші значні злочини включають позасудові страти та насильницькі зникнення в масштабах кількох тисяч людей під час конфлікту.⁸⁰

Таким чином, загалом обидві сторони були залучені до численних поширених і систематичних порушень прав людини проти солдатів та цивільних осіб. Хоча більшість злочинів було скоєно у перші місяці конфлікту, повідомлення про порушення з обох боків лінії зіткнення надходили й протягом наступних років.⁸¹

⁷⁶ Там само, §5.5.3

⁷⁷ Там само, §5.7

⁷⁸ Там само, §5.6.2.

⁷⁹ Там само, §5.6.3.

⁸⁰ Там само, §§5.1; 5.8.1.

⁸¹ МКС, Звіт про дії щодо попереднього вивчення ситуації у 2020 році, §276.

4. ВИКЛАД МІЖНАРОДНИХ НОРМ

Виклад міжнародних норм, що вимагають встановлення істини, у тому числі індивідуальне та колективне «право на правду».

Інститутами ООН перехідне правосуддя визначається як «комплекс процесів та механізмів, пов'язаних із спробами суспільства подолати тяжку спадщину великомасштабних порушень законності в минулому з метою забезпечити підзвітність, справедливість та примирення».⁸² Як правило, під «великомасштабними порушеннями» маються на увазі серйозні — систематичні або широко поширені — порушення прав людини або гуманітарного права, такі як військові злочини, злочини проти людяності, агресія і геноцид, вони ж у сукупності — міжнародні злочини. Одне з головних припущень правосуддя перехідного періоду полягає в тому, що минулі злочини, скоєні під час збройного конфлікту чи репресивним режимом, мають бути належним чином розглянуті з метою побудови демократичного та мирного суспільства.⁸³

Закінчення збройного конфлікту або зміна політичного режиму надає можливість розкриття обставин порушень, притягнення до відповідальності винних та застосування до них законного та справедливого покарання, відшкодування шкоди, заподіяної потерпілим, та створення гарантій неповторення злочинів.⁸⁴ Основні процеси перехід-

ного правосуддя періоду, що відповідають цим чотирьом вимогам жертв порушень та законності, включають: кримінальні переслідування, встановлення фактів, зокрема, шляхом створення комісій із встановлення істини, репарації та реформи інститутів, наприклад, за допомогою люстрацій. Найуспішніші досвіди перехідного правосуддя показують, що держави, які звертаються не до одного, а до кількох механізмів, мають найбільші шанси домогтися справедливості для жертв злочинів і в той же час закласти підвалини для національного примирення, верховенства права та розвитку демократичних інститутів.⁸⁵

Для країн, що виходять зі стану громадянської війни або звільняються від авторитарних режимів, розслідування, встановлення та розголошення фактів про масові порушення прав людини — встановлення істини — стало однією з головних умов досягнення правосуддя, національного примирення та демократизації суспільства.⁸⁶

Право людей знати правду про долю зниклих осіб або отримувати інформацію про інші минулі зловживання підтверджено договірними органами, міжнародними та внутрішніми судами.⁸⁷ Воно впливає із трьох норм міжнародного права: права жертв серйозних порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права на ефективні засоби правового захисту, ефективне розслідування зловживань та доступ до інформації. Первинні та вторинні джерела міжнародного права створю-

⁸² Див: Панування права і правосуддя перехідного періоду в конфліктних та постконфліктних суспільствах. Доповідь Генерального секретаря ООН. Документ ООН S/2004/616. Пункт 8

⁸³ Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence "Memorializati on processes in the context of serious violations of human rights and international humanitarian law: the fifth pillar of transitional justice," A/HRC/45/45, 9 July 2020, para. 20.

⁸⁴ «Незалежне дослідження про передову практику, включаючи рекомендації, для надання державам сприяння у зміцненні їхнього національного потенціалу, необхідного їм для боротьби з усіма видами безкарності», проведене професором Діаною Орендліхер. (E/CN.4/2004/88).

⁸⁵ Панування права і правосуддя перехідного періоду в конфліктних та постконфліктних суспільствах. Доповідь Генерального секретаря ООН. Документ ООН S/2004/616. Пункт 8

⁸⁶ «Незалежне дослідження про передову практику, включаючи рекомендації, для надання державам сприяння у зміцненні їхнього національного потенціалу, необхідного їм для боротьби з усіма видами безкарності», проведене професором Діаною Орендліхер. (E/CN.4/2004/88).

⁸⁷ «Інструменти забезпечення панування права у постконфліктних державах: Комісії із встановлення істини. HR/PUB/06/1, 2006.

ють цілу низку зобов'язань держав розслідувати міжнародні злочини та порушення прав людини та розкривати правду про ці порушення.

Незважаючи на відсутність конкретної юридичної вимоги щодо створення комісій із встановлення істини в рамках процесів перехідного правосуддя, створення комісії може стати одним із засобів виконання цих зобов'язань.

4.1. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО: «ЖОРСТКЕ» ПРАВО — КОНВЕНЦІЇ ТА ЗВИЧАЇ, У ТОМУ ЧИСЛІ ПРАКТИКА ЄСПЛ

Право потерпілих від серйозних порушень на ефективні засоби правового захисту було встановлено ще в першій половині ХХ століття і тепер закріплюється положеннями багатьох основних документів з прав людини та гуманітарного права.⁸⁸ Одним із таких засобів є обов'язок держави знаходити або сприяти доступу до інформації про осіб, які зникли безвісти під час збройних конфліктів або зазнали насильницьких зникнень.

Вже в 1977 році Перший протокол до Женевських конвенцій закріпив за сім'ями постраждалих право «знати про долю своїх родичів» та зобов'язання держав встановлювати місцезнаходження зниклих осіб.⁸⁹ А до 2006 року Міжнародна конвенція для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень підтвердила право жертв «знати правду про обставини насильницького зникнення, про хід та результати розслідування та про долю зниклої особи», а також зобов'язання держав вживати «належних заходів із цією метою».⁹⁰

Обов'язок надавати інформацію про порушення також підтверджується процесуальним зобов'язанням проводити ефективне розслідування тяжких порушень прав людини, таких як вбивства

та тортури. Незважаючи на те, що ці «позитивні» зобов'язання держав не зафіксовані в текстах міжнародних договорів, право на розкриття злочинів та доступ до інформації про результати розслідувань виникло завдяки тлумаченню основних положень конвенцій таких договірних органів, як Європейський суд з прав людини.

Наприклад, у рамках рішень за статтею 2 про право на життя та статтею 3 про заборону катувань, ЄСПЛ вирішив у справі Асоціація «21 грудня 1989 р.» та інші проти Румунії (*Association «21 December 1989» and Others v Romania*), що важливість розслідування подій Румунської революції 1989 полягала не тільки у праві окремих заявників знати правду, а й також у «важливості для румунського суспільства знання правди про події грудня 1989 року».⁹¹

У справі Яновець та інші проти Росії (*Janowiec v. Russia*), щодо Катинського розстрілу польських офіцерів у 1940 р., Велика палата ЄСПЛ ухвалила, що Росія порушила статтю 38 Конвенції, не надавши копію внутрішнього судового розгляду сім'ям жертв, посилаючись на інтереси національної безпеки. Велика палата зазначила при цьому, що: «Уряд має врівноважити виконання ймовірної потреби у захисті інформації з [...] суспільним інтересом у прозорому розслідуванні [...] та приватним інтересом потерпілих» (§214).

В постанові Ель Масрі проти Македонії (*El Masri v Macedonia*), де влада звинувачувалася у передачі позивача офіцерам ЦРУ, після чого він був підданий жорсткому поводженню, суд констатував «велике значення цієї справи не тільки для заявника та його сім'ї, але й для інших жертв аналогічних злочинів та широкого загалу, які мали право знати, що сталося».⁹² Суд також заявив, що «пошук істини є об'єктивною метою зобов'язання щодо проведення розслідування та змістом існування відповідних вимог до якості розслідування (прозорість, обачність, незалежність, доступ, розкриття результатів та їх підтвердження). Для суспільства загалом бажання встановити істину відіграє роль у зміцненні довіри до громадських інститутів».⁹³

⁸⁸ *Factory at Chorzów, Germany v. Poland, Judgement, Permanent Court of International Justice, 1928*; Загальна декларація прав людини, стаття 8, Європейська конвенція про права людини, стаття 13, Положення міжнародного гуманітарного права — Гаазька конвенція (IV), стаття 3, Додатковий протокол I до Женевських конвенцій, стаття 91.

⁸⁹ Статті 32 та 33 Додаткового протоколу I до Женевських Конвенцій.

⁹⁰ Стаття 24 Міжнародна конвенція для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень

⁹¹ *Association «21 December 1989» and Others v Romania*, ECHR, 24 May 2011, para. 130. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-104864"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{).

⁹² *El Masri v. 'the former Yugoslav Republic of Macedonia'*, ECHR, no. 39630/09, 13 December 2012, para. 191, [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{"itemid":\["001-115621"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{)

⁹³ Там само, §6.

4.2. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО:

«М'ЯКЕ» ПРАВО — БАЗОВІ ЗАСАДИ, РЕЗОЛЮЦІЇ, ДЕКЛАРАЦІЇ ООН/ОБСЕ

Нині декларація про встановлення істини широко вважається як індивідуальним, так і колективним правом, що підтверджується численними нормативними документами так званого «м'якого» права. Наприклад, право на встановлення істини визнано в Резолюції 12/12 Ради з прав людини та Резолюції 68/165 Генеральної Асамблеї ООН, в яких наголошується на важливості того, щоб жертви, сім'ї та суспільство загалом знали правду про минуле.⁹⁴

У оновленій збірці принципів захисту та заохочення прав людини за допомогою боротьби з безкарністю ООН (Принципи боротьби з безкарністю), складених незалежним експертом, ґрунтуючись на практиці країн, праву на інформацію приділяється 12 принципів.⁹⁵ Зокрема, Принцип 2 «Про невід'ємне право на встановлення істини» говорить, що:

«Кожен народ має право знати правду про випадки вчинення жорстоких злочинів і щодо обставин і причин, які призвели, внаслідок масових і систематичних порушень прав людини, до вчинення таких злочинів. Повне та ефективне забезпечення права на встановлення істини є найважливішою гарантією попередження повторення порушень у майбутньому.»⁹⁶

⁹⁴ Human Rights Council, Right to Truth, A/HRC/RES/12/12, 12 October 2009, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/165/99/PDF/G0916599.pdf?OpenElement>; United Nations General Assembly, Right to Truth, A/RES/68/165, 18 December 2013, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/449/35/PDF/N1344935.pdf?OpenElement>.

⁹⁵ Комісія з прав людини, «Доповідь незалежного експерта Діани Орендліхер про оновлене склепіння принципів боротьби з безкарністю», E/CN.4/2005/102/Add.1, 8 February 2005.

⁹⁶ Там само.

З погляду колективного права на правду не менш важливим є Принцип 3 про «Обов'язок збереження в пам'яті», згідно з яким:

«Знання народом історії свого придушення є частиною його надбання і як таке має забезпечуватися за допомогою вжиття належних заходів у рамках обов'язку держави щодо збереження архівів та інших свідчень скоєння порушень прав людини та гуманітарного права та сприяння поширенню знань про ці порушення. Ці заходи ставлять за мету збереження подій у колективній пам'яті, зокрема, для того, щоб протистояти ревізійським та негативістським концепціям.»

У кращому разі комісії зі встановлення істини здатні забезпечити неупереджене історичне роз'яснення джерел насильства та порушень, здатне значною мірою подолати хибні чи ревізійні уявлення про минуле.⁹⁷

Що стосується індивідуального права на правду, то згідно з Принципом 4, «незалежно від будь-яких судових процедур потерпілі та їхні сім'ї мають непогашене давністю право знати правду про обставини, в яких мали місце порушення, і, у разі смерті чи зникнення потерпілого, його долю».⁹⁸ Оновлені принципи рекомендують суспільствам, які зіткнулися з масовими порушеннями прав людини, використовувати несудові процедури, що доповнюють роль судової системи, такі як комісії зі встановлення істини з метою реалізації зазначених прав.⁹⁹ Принцип 6 передбачає, що комісії зі встановлення істини з потужним слідчим потенціалом можуть допомогти державам у виконанні цих зобов'язань.

⁹⁷ «Інструменти забезпечення панування права у постконфліктних державах: Комісії із встановлення істини». HR/PUB/06/1, 2006.

⁹⁸ Комісія з прав людини, «Доповідь незалежного експерта Діани Орендліхер про оновлене склепіння принципів боротьби з безкарністю», E/CN.4/2005/102/Add.1, 8 February 2005.

⁹⁹ Там само, принцип 5.

5. ОГЛЯД ПРАКТИКИ КОМІСІЙ ІЗ ВСТАНОВЛЕННЯ ІСТИНИ ІНШИХ КРАЇН

Починаючи з Латинської Америки у 1980-х роках, ініціативи зі встановлення істини стали важливим компонентом практики правосуддя перехідного періоду в багатьох регіонах світу в 1990-х і 2000-х, у тому числі в посткомуністичних країнах Центральної та Східної Європи, таких як Об'єднана Німеччина, Чеська Республіка, Польща, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Молдова та країни колишньої Югославії. Найчисленнішими були африканські комісії, а наймонументальнішою і найзначущою для національного примирення комісією стала, мабуть, південноафриканська модель.

За останні 30 років створено понад 50 комісій із встановлення істини, історичних комісій та інших інститутів з розслідування та встановлення фактів масових порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права.¹⁰⁰

НАВИЩО СТВОРЮЮТЬСЯ КОМІСІЇ ІЗ ВСТАНОВЛЕННЯ ІСТИНИ

Комісії зі встановлення істини — це спеціальні, автономні та орієнтовані на жертву комісії з розслідування, створені в державі та уповноважені нею для здійснення двох основних цілей: (1) розслідування та складання доповіді про основні причини та наслідки широких та відносно недавніх проявів жорстокого насильства чи репресій, які мали місце в державі у певні періоди жорстокого правління чи конфлікту, та (2) вироблення рекомендацій щодо їх усунення та запобігання у майбутньому.¹⁰¹

¹⁰⁰ Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, 'Memorialization processes in the context of serious violations of human rights and international humanitarian law: the fifth pillar of transitional justice, para. 42, A/HRC/45/45, 9 July 2020.

¹⁰¹ M. Freeman, Truth Commissions and Procedural Fairness, (CUP: 2006), p. 18.

Крім цих короткострокових цілей, процес створення комісії та проведення розслідування, а також остаточний продукт її роботи, доповідь з рекомендаціями, у довгостроковій перспективі можуть сприяти позитивним соціо-політичним та інституційним змінам у суспільстві, а саме: *а. Визнанню жертв, забезпеченню правосуддя та відшкодуванню збитків потерпілим від репресій, б. Примиренню, в. інституційним реформам та г. Встановленню індивідуальної та колективної відповідальності за злочини.*

а. Визнання жертв, забезпечення правосуддя та відшкодування збитків потерпілим від серйозних порушень прав людини

Як офіційний слідчий орган, орієнтований на жертв, комісія зі встановлення істини сприяє визнанню жертв шляхом публічного оголошення істини.

Своїми рекомендаціями комісії також здатні відновити жертв та їхні сім'ї у правах та повернути, або відшкодувати, наскільки це можливо, їхні матеріальні та моральні втрати внаслідок масового насильства.

З практичної точки зору, велика кількість часу та ресурсів комісії зі встановлення істини присвячена збору свідчень та інших показань потерпілих від репресій чи воєнних дій.¹⁰² Багато комісій із встановлення істини також проводять громадські слухання, роботу з громадянським суспільством, роботу з архівами та дослідження академічного характеру, поліцейські розслідування, обробку даних, аналіз та ексгумації.¹⁰³

Громадські слухання є унікальною публічною платформою для жертв, що дозволяє їм розповісти

¹⁰² I. Nuzov and M. Freeman 'Principle 6' in F. Handelman's and T. Hungereds. «The United Nations Principles to Combat Impunity: a Commentary» (OUP: 2020), pp. 103–104.

¹⁰³ Там само.

про свій досвід у безпечному та конструктивному середовищі, і таким чином можуть бути визнанням їхніх страждань та людської гідності. Коли вони транслюються національним телебаченням і радіо, вони можуть мати неперевершений вплив на поінформованість громадськості про минулі зловживання. У кращих випадках вони можуть спричинити широку громадську дискусію та посилити співчуття до жертв. Це, у свою чергу, може сприяти процесам визнання та примирення, допомагаючи забезпечити громадську підтримку іншим реформам перехідного правосуддя.

Комісії зі встановлення істини можуть відігравати важливу роль у розслідуванні місцезнаходження осіб, які зникли безвісти під час збройного конфлікту чи державних репресій.¹⁰⁴ Значна кількість перших комісій виникли після падіння режимів, які приховували або заперечували поширену практику насильницьких зникнень (Болівія, Аргентина, Ель Сальвадор, Чилі).

У випадках особливо тяжких злочинів, таких як насильницькі зникнення, вбивства та катування, комісії мають повноваження у створенні та пропозиції ініціатив або інститутів щодо відшкодування збитків — репараціям — для жертв масових порушень прав людини (ПАР, Північна Ірландія, Чилі, Кенія, Сьєрра Леоне, Ліберія, Гана, Марокко). Як правило, цими інститутами здійснювалися скасування незаконних вироків, повернення майна та грошова компенсація потерпілим та їхнім сім'ям, безкоштовна юридична та медична допомога та меморіальні ініціативи.

6. Примирення

Комісії зі встановлення істини здатні усунути приводи до насильства та сприяти миробудуванню.¹⁰⁵ Завдяки цим характеристикам дуже часто комісії включають примирення в мандат і навіть назву інституту (ПАР, Чилі, Канада, Сьєрра Леоне, Ліберія, Гана, Марокко, Тімор-Лешті), а їх створення обговорюється під час мирних переговорів (Ель Сальвадор, Гватемала, Колумбія, Сьєрра Леоне, Ліберія).

Процес пошуку та встановлення фактів, а також заклики у доповіді комісії до створення культури

терпимості до інших політичних поглядів, поваги до демократичних інститутів та прав людини, можуть розрядити напругу між колишніми ворогами та закласти основи для мирного співіснування.¹⁰⁶ Південноафриканський досвід показує, що в тій мірі, як пост-апартеїдне суспільство визнало факти, розкриті та опубліковані комісією, відносини між його членами змінилися на краще.¹⁰⁷

Примирення можна розглядати як на індивідуальному, так і на колективному рівні. На індивідуальному — воно означає прощення особисто жертвами чи їхніми родичами особисто злочинців. Участь виконавців злочинів у деяких слуханнях комісій сприяє такому процесу. Примирення на колективному рівні виявляється у створенні соціальних механізмів та розвитку практик співіснування різних груп, подоланні розбіжностей мирним шляхом, та згуртування навколо національної ідентичності та спільних цінностей суспільства.¹⁰⁸

Робота в рамках комісії зі встановлення істини, а також складання прийняттого всіма сторонами історичного нарративу, сприяє формуванню колективної пам'яті та ідентичності навколо офіційно встановленого опису та аналізу історії країни. Німецька та балтійські комісії приділили особливу увагу опису історичного контексту злочинів та засудженню комуністичного режиму.¹⁰⁹ Ці історичні комісії, що стали у країнах Балтії постійними органами, відмінні від традиційних тимчасових інститутів із функціями розслідування. Увага балтійських комісій до питання колабораціонізму під час Голокосту була однією з умов їх заснування.¹¹⁰

¹⁰⁴ I. Nuzov and M. Freeman, p. 104, para. 30.

¹⁰⁵ M. Minow, *Between Vengeance and Forgiveness: Facing History after Genocide without Forgiveness* (Boston: Beacon Press, 1998).

¹⁰⁶ J. Zalaquett, «Confronting Human Rights Violations Committed by Former Governments: Applicable Principles and Political Constraints», *Hamline Law Review* 13, 3 (1990): p. 623–655.

¹⁰⁷ J. Gibson, *Overcoming Apartheid: Can Truth Reconcile a Divided Nation?* (New York: Russell Sage Foundation, 2004).

¹⁰⁸ Еппле, *Незручне Минуле* (Москва, НЛО: 2020), с. 214.

¹⁰⁹ A. Beattie, «An Evolutionary Process: Contributions of the Bundestag Inquiries into East Germany to an Understanding of the Role of Truth Commissions», *International Journal of Transitional Justice* 3, 2 (2009): 229–249.

¹¹⁰ Onur Bakiner. *Between Politics and History: The Baltic Truth Commissions in Global Perspective*. In *Transitional Justice and the Former Soviet Union*. Edited by Cynthia M. Horne, Lavinia Stan. Cambridge University Press, 2018. — 438 p. 156.
<https://books.google.com.ua/books?id=I4JIDwAAQBAJ&pg=PA14&lpg=PA14&dq=The+Baltic+Truth+Commissions+in+Global+Perspective&source=bl&ots=U1uiOdGqBw&sig=ACfU3U3J-dhQaD7j4ltpTshglxuroCT6kg&hl=ru&sa=X>

Спеціальний доповідач ООН з перехідного правосуддя приділяє особливу увагу процесам меморіалізації через серйозні порушення прав людини та гуманітарного права.¹¹¹ Він зазначає, що процеси пошуку істини та меморіалізації мають сприяти створенню «діалогічної правди», тобто умови для діалогу в суспільстві щодо джерел та наслідків злочинів та насильства та встановлення прямої та непрямої відповідальності. Такий процес уможливорює подолання роз'єднаних і непримиренних видів минулого і звужує коло дозволених відхилень від істини.¹¹²

У кращому випадку робота комісії може допомогти суспільству зрозуміти та визнати оспорювану чи заперечувану історію. У гіршому, процес публічного обговорення проблематичних сторінок історії може сприяти створенню «громадянської солідарності через незгоду».¹¹³ Як зазначила провідний спеціаліст з комісій зі встановлення істини Прісцила Хайнер, головним завданням цього інституту є «вплив на громадське сприйняття минулого країни та його прийняття, а не просто прагнення усунути ті чи інші проблеми».¹¹⁴

в. Інституційні реформи, що забезпечують неповторення насильства та довіру до інститутів

Комісії часто дають конкретні рекомендації щодо юридичних, інституційних та соціально-політичних реформ з метою запобігання повторенню порушень. Рекомендації найчастіше стосуються інституційних змін, наприклад, у судовій чи виконавчій системі влади, але кілька комісій рекомендували ширші зміни, закликаючи до просування політичної культури, що ґрунтується на повазі до прав людини.

Декілька остаточних доповідей комісій закликали до люстрацій або інших форм усунення від

&ved=2ahUKEwiCgbLgyfHzAhVClosKHRNyBowQ6AF6BAgLEAM#v=onepage&q=The%20Baltic%20Truth%20Commissions%20in%20Global%20Perspective&f=false

¹¹¹ «Memorialization processes in the context of serious violations of human rights and international humanitarian law: the fifth pillar of transitional justice», *supr.* n. 83, para. 21.

¹¹² Там само, §37.

¹¹³ Mark Osiel, *Mass Atrocity, Collective Memory and the Law*, (Routledge: 1997).

¹¹⁴ P. Hayner, *Unspeakable Truths: Transitional Justice and the Challenge of Truth Commissions*, (Routledge, 2011), p. 11.

влади представників інститутів, які порушували право (Ель Сальвадор, Чад, Тимор-Леште та Ліберія). Деякі країни створювали національні інститути прав людини (Чилі та Шрі Ланка). Інші вимагали реформування судової системи (Ель Сальвадор, Шрі Ланка, Ліберія, Марокко) чи армії, поліції та інших органів безпеки (Чад, Гватемала, Нігерія, Сьєрра Леоне, Ліберія, Марокко). Деякі країни наголошують на освіті в галузі прав людини серед силових структур (Чилі) і більш широкого загалу (Уганда, Польща).

Практика держав показує, що уряди можуть офіційно прийняти рекомендації та опублікувати доповідь комісії, створити інститути, що втілюють у життя рекомендації доповіді та займаються її діяльністю, у тому числі комісії та програми з відшкодування збитків, такі як комісії з реабілітації (Чилі, Бразилія, Перу, Сьєрра Леоне, Ліберія, Марокко, Північна Ірландія, Німеччина, Естонія), та програми з реінтеграції колишніх комбатантів (Ліберія, Сьєрра Леоне, Тимор-Леште). Іноді відсутність політичної волі до перетворень ускладнює впровадження реформ.

г. Встановлення індивідуальної та колективної відповідальності окремих інститутів

Комісії зі встановлення істини часто мають повноваження з розслідування, такі, як право викликати свідків для надання свідчень, можливість проводити слухання або визначати відповідальність за порушення прав людини, хоча б декларативно.

Більшість комісій із встановлення істини не перетинаються із завданнями судових інституцій та не дублюють їх. Однак комісії все частіше набувають судові повноваження, а саме можливість надавати амністію виконавцям порушень або фінансову компенсацію жертвам. У кількох моделях, наприклад, в Аргентині, свідчення потерпілих використовувалися у кримінальних процесах.

Комісії можуть вказувати на індивідуальну та інституційну відповідальність за міжнародні злочини та масові порушення прав людини. Майже всі комісії ідентифікують інститути, які несуть відповідальність за порушення, але лише кілька з них називають імена індивідуальних виконавців злочинів.¹¹⁵

¹¹⁵ Bakiner, p. 168.

Незважаючи на обмежені правові повноваження комісій, їхній ширший мандат, що дозволяє зосередитися на типах, причинах та наслідках політичного насильства, дозволяє комісіям зі встановлення істини йти у своїх розслідуваннях та висновках набагато далі, ніж це виявляється зазвичай можливим (або прийнятним) у суді. Широта завдань та гнучкість комісій із встановлення істини — їх сильна сторона. Наприклад, ці комісії зазвичай здатні позначити повну відповідальність держави та різних її інститутів, які проводили або виправдовували репресивну політику, включаючи не лише військових та поліцію, а й саму судову систему.¹¹⁶

Як створюються комісії зі встановлення істини

Рішення про створення комісії приймається в ході суспільно-політичного процесу чи дебатів про те, чи може країна виграти від створення комісії, яким буде її офіційний юридичний мандат, бюджет та склад (члени комісій та інші посади). Що стосується всіх трьох аспектів, Принцип 6 Принципів щодо подолання безкарності підкреслює важливість «широких консультацій» за участю представників жертв та обговорень на основі рівної участі чоловіків та жінок.

Деякі з самих ранніх мандатів комісій із встановлення істини були започатковані президентськими указами, без консультацій з громадськістю чи жертвами.¹¹⁷ Комісії в Гаїті, Шрі-Ланці, Чаді, Непалі та Уганді були створені завдяки діям президента, при цьому коло їх повноважень практично не обговорювалося громадськістю.¹¹⁸ З практичної точки зору президентський указ може бути введений в дію швидше, ніж звичайне законодавство, і може пом'якшити негативний вплив законодавчого органу, в якому домінують політичні партії, вороже налаштовані до істини, яку комісія зрештою може розкрити. Водночас, законодавчий процес може потенційно спричинити ширшу політичну підтримку комісії і, як такий, призвести до більшої політичної легітимності.

Сьогодні найчастіше комісії зі встановлення істини виникають на основі законодавства (на-

приклад, у Кенії, Колумбії, Бразилії, ПАР, Сьєрра Леоні, Гані, Польщі).¹¹⁹ Одна з найвідоміших комісій, Південноафриканська комісія зі встановлення істини та примирення, була створена обраним парламентом після значного внеску громадянського суспільства, двох міжнародних конференцій з вивчення політики правосуддя перехідного періоду, що проводиться в інших країнах, та сотень годин громадських та приватних слухань.

Комісії зі встановлення істини користуватимуться найбільшою підтримкою, якщо їхні члени, а не лише їхні мандати, будуть визначатися в ході консультативного процесу. Такий процес може включати запрошення громадянського суспільства до висунення кандидатур та формування представницької відбіркової комісії (призначається різними секторами та громадськими групами) для перевірки кандидатур та співбесіди з фіналістами, рекомендуючи остаточний склад комісії, що призначає орган.

Південна Африка створила важливий прецедент завдяки широким громадським дебатам, які супроводжували як розробку кола повноважень комісії зі встановлення істини, так і публічний процес висунення та відбору її членів. Під впливом цього прецеденту у Сьєрра-Леоні кандидатів перевіряли колишня збройна опозиція, президент, релігійна громада та правозахисні групи. У Того президент попросив низку організацій громадянського суспільства висунути свої кандидатури і вибрав одного з них, що призвело до створення більш незалежного органу.¹²⁰ Аналогічним чином, національний консультативний процес, очолюваний керівним комітетом із представників правозахисних, жіночих та інших груп громадянського суспільства, допоміг уточнити коло повноважень та склад Комісії зі встановлення істини, прийняттю біженців та примирення у Тиморі-Лешті. На відміну від цього, члени Комісії зі встановлення істини та примирення у ДРК були призначені без попередніх консультацій і, на загальну думку, залежали від політичної лояльності до сторін, які беруть участь у мирному процесі в країні.

Голоси жінок поки що не мали суттєвого впливу на мандат або склад комісій із встановлення істини, чи то в плані пріоритетності жіночого досвіду

¹¹⁶ Hayner, 2011, p. 13.

¹¹⁷ I. Nuzov and M. Freeman, 'Principle 6' in F. Handelman's and T. Hungereds. «The United Nations Principles to Combat Impunity: a Commentary» (OUP: 2020, pp. 100–101).

¹¹⁸ Там само, §17.

¹¹⁹ Там само, §20.

¹²⁰ Там само.

на етапі розслідування, чи в плані співвідношення жінок і чоловіків серед членів комісій. Перуанська комісія зі встановлення істини та примирення створила спеціальний гендерний підрозділ, а комісії у Південній Африці, Гаїті, Кенії, Ліберії, Марокко, Сьєрра-Леоне, Соломонових островах та Тиморі-Лешті провели спеціальні розслідування гендерного та сексуального насильства.¹²¹

Комісії зі встановлення істини за своєю суттю є гнучкими та можуть бути розроблені з урахуванням конкретних потреб та обставин країни. Хоча багато чого можна почерпнути з попереднього досвіду в інших частинах світу, важливо, щоб будь-які нові комісії зі встановлення істини виникали насамперед у процесі стратегічного планування та роздумів, що ґрунтуються на місцевих реаліях.

Однак можливості комісій із встановлення істини часто можуть бути обмежені надмірно широким мандатом, політичними обставинами, фінансовими можливостями, громадською думкою про комісію чи матеріальними ресурсами. Таким чином, діяльність та цілі комісій із встановлення істини мають бути чітко визначені.

Комісії зі встановлення істини

Латинська Америка

Латинська Америка налічує понад 10 комісій із встановлення істини і перші успішні комісії були створені саме там. Найпершою комісією в Латинській Америці стала Болівійська Національна комісія з розслідування насильницьких зникнень, заснована 1982 року. За рік була створена Аргентинська Комісія.

Комісії зі встановлення істини в Латинській Америці є, як правило, масштабними та знаковими інститутами. Їх часто подають як основні ініціативи з протидії часом скомпрометованим політичним переходам, як альтернатива або доповнення до кримінальної відповідальності, привертаючи при цьому значну увагу громадськості. Приклад тому — нинішня Колумбійська комісія з публічними слуханнями та майже щоденними телевізійними трансляціями та в Facebook і Youtube.¹²² Словосполучення «Ніколи більше» не було б таким

значущим, якби не було його популяризації як заголовку доповіді аргентинської комісії. Доповідь стала взірцем для подальших ініціатив щодо збирання фактів та збереження пам'яті про злочини.

Перуанська комісія зі встановлення істини першою в Латинській Америці організувала громадські слухання, орієнтовані на жертв. В Еквадорі низка членів комісії були обрані безпосередньо НУО, що стало запорукою її порівняльного успіху. А чилійська Комісія дала рекомендації та імпульс для створення важливого інституту щодо відшкодування збитків (репарацій та реабілітації) жертвам.

Нещодавно заснована Колумбійська комісія не поступається своєю інноваційністю навіть Південноафриканській моделі. Вона передбачає співпрацю з двома іншими інститутами щодо відшкодування збитків потерпілим та встановлення індивідуальної та колективної відповідальності за злочини, скоєні під час внутрішнього конфлікту.

Однією з головних характеристик латиноамериканських комісій — це їх мандат вказувати як на індивідуальну, так і на інституційну відповідальність. Комісії в Перу та Парагваї засудили авторитарних лідерів Альберто Фухіморі та Альфредо Стресснера, відповідно. Комісії Ель Сальвадора та Гватемали підкреслили відповідальність усієї судової системи, а в Перу, Гватемалі та Еквадорі вони також відзначили причетність усього політичного класу до поляризації суспільства. Гватемальська комісія також вказала на зовнішнє втручання з боку США, що може бути застосовано до українського контексту.

Африка та Південно-Східна Азія

На африканському континенті та у Південно-Східній Азії налічується до 20 комісій зі встановлення істини з різними рівнями активності та досягнутих результатів. Очевидно, що обрані нами комісії зі встановлення істини ПАР, Ліберії, Сьєрра-Леоне, Гани, Марокко, Тимора-Лешті мають різну історію формування, різні ресурси та відносини з національними урядами. Однак саме їхній досвід є загально визнаним багатьма постконфліктними країнами, а запропоновані інновації заслуговують на увагу і творче переосмислення в нових умовах на інших континентах.

У наведених нижче прикладах можна побачити, що комісія ПАР стала піонером у застосуванні

¹²¹ I. Nuzov and M. Freeman, p. 102, para. 22.

¹²² <https://www.justiceinfo.net/en/46412-how-colombia-truth-commission-navigated-pandemic-year.html>.

традиційної філософії та місцевих практик примирення для вирішення питань амністії, що було потім успішно розвинене комісіями Ліберії, Сьєрра-Леоне та Тимора-Лешті. Їхній успішний досвід реінтеграції та зцілення, так само як і громадських слухань, поставив для майбутніх комісій із встановлення істини обов'язок шукати методи, що максимально відповідають місцевим практикам примирення.

Комісії Сьєрра-Леоне та Ліберії вперше сформулювали проблему соціальної реінтеграції дітей-солдат та висвітлили масштаби гендерно обумовленого насильства, що відбувається під час збройних конфліктів. Досвід Гани та Марокко цінний для розуміння того, що навіть за авторитарного підходу до створення та управління роботою комісій із встановлення істини можна досягати значних результатів, маючи повну підтримку з боку органів влади та довіру населення.

Європа

Досвід європейського континенту примітний у багатьох відношеннях. По-перше, всі інституції, що працюють у сфері встановлення істини та пошуку шляхів примирення, є частиною державного апарату органів виконавчої влади, при цьому терміни

«правда» та «примирення» практично не зустрічаються в їх назвах.

По-друге, саме державні інституції продемонстрували успіх у роботі з історичною правдою, співставний, наприклад, із найкращими результатами африканських комісій зі встановлення істини. Цьому сприяли два чинники: наявність політичної волі та багаторічна еволюція національних інституцій, що забезпечує наступність у роботі, інституційну пам'ять та наявність висококваліфікованих національних експертів.

По-третє, основний лейтмотив у створенні роботи був заданий досвідом Об'єднаної Німеччини, а не найкращими практиками Латинської Америки, Африки та Азії. Це дозволило сформулювати свої підходи, значно розширивши дослідницьку та просвітницьку діяльність (Німеччина, Польща), або зосередившись на розслідуванні злочинів минулого (Чехія).

І нарешті, невдалий досвід спроб створення комісій із встановлення істини у постконфліктних суспільствах колишньої Югославії та Північної Ірландії якнайкраще демонструє Україні необхідність урахування національного менталітету, розстановки політичних сил та наявності ресурсів при побудові ефективної роботи з минулим.

6. СТИСЛИЙ АНАЛІЗ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ/ДОСТУПУ ДО АРХІВІВ ТА ПОТОЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

6.1. ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ ВЛАДИ У ВСТАНОВЛЕННІ ФАКТІВ

Найбільш широкі повноваження для збирання інформації та встановлення фактів в Україні надані **органам судової влади** (на стадії судового розгляду) та **правоохоронним органам**. Серед тих, хто встановлює факти, пов'язані з кримінальними правопорушеннями, скоєними під час збройного конфлікту, слід зазначити такі правоохоронні органи, як Національна поліція, Служба безпеки, Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро, Генеральна прокуратура (особливо Департамент нагляду з кримінальних проваджень щодо злочинів, скоєних в умовах збройного конфлікту, та Спеціалізована прокуратура у військовій та оборонній сфері).

Всі вони наділені всією широтою повноважень, щоб задокументувати та верифікувати таку інформацію, як: час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення; форма провини, мотив та мета скоєних дій; вид та розмір заподіяної шкоди; обставини, що характеризують особу підозрюваних (обвинувачених) осіб.¹²³ Цей процес здійснюється відповідно до КПК України за допомогою гласних та негласних слідчих (розшукових) дій.

Завдяки таким широким повноваженням Україна зареєструвала понад 30 тис. злочинів із початку збройної агресії Російської Федерації (2014–2021 рр.). У 2021 р. продовжується розслідування

понад 19 000 з них. Загалом спрямовано до суду понад 6500 кримінальних проваджень, з них понад 500 — у 2021 році.¹²⁴

3 липня 2021 р. керівники правоохоронних органів України ініціювали створення у складі СБУ та Національної поліції спеціалізованих підрозділів із розслідування злочинів, скоєних в умовах збройного конфлікту. Передбачається, що дані підрозділи безпосередньо працюватимуть із Департаментом нагляду (ГПУ) з кримінальних проваджень щодо злочинів, скоєних в умовах збройного конфлікту.¹²⁵

Тимчасові слідчі комісії парламенту за рівнем повноважень є найближчими до традиційних комісій із встановлення істини. Комісії мають право отримувати інформацію та матеріали від усіх юридичних осіб, вилучати їх за потреби (крім тих, що перебувають у приватних приміщеннях або є доказами у кримінальному провадженні). Комісії уповноважені викликати та заслуховувати осіб для отримання свідчень чи пояснень, залучати експертів та працівників правоохоронних органів для своєї роботи.

Підставами для створення комісій є повідомлення про порушення Конституції України, законів

¹²³ Стаття 91 КПК України.
https://protocol.ua/ru/kriminalniy_protseualniy_kodeks_ukraini_stattya_91/

¹²⁴ Генпрокурор та керівники МВС, СБУ та Нацполіції домовилися про створення спеціалізованих підрозділів із розслідування злочинів, скоєних в умовах збройного конфлікту (укр.).
https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_t=rec&id=299644

¹²⁵ Генпрокурор та керівники МВС, СБУ та Нацполіції домовилися про створення спеціалізованих підрозділів із розслідування злочинів, скоєних в умовах збройного конфлікту (укр.).
https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_t=rec&id=299644

України органами влади та самоврядування, громадськими об'єднаннями, дії яких загрожують суверенітету, територіальній цілісності України або її інтересам, а також повідомлення про масове порушення прав громадян.¹²⁶

Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим наразі здійснює моніторингові функції, вивчаючи соціально-економічні та політичні процеси, встановлюючи факти порушень прав людини на тимчасово окупованій території.¹²⁷

Окремі повноваження для самостійного встановлення фактів має **Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (омбудсмена)**.

Омбудсмен України має право надсилати запити, запрошувати необхідних осіб для отримання від них усних чи письмових пояснень; проводити перевірку юридичних осіб, направляти співробітника Офісу на місце події із правом використовувати відео, фото чи аудіо фіксацію.¹²⁸

Український інститут національної пам'яті у сфері встановлення історичних фактів збирає свідчення очевидців та формує бази даних щодо політичних репресій, українського визвольного руху, воєн, жертв Голодомору 1932–1933 років, масового голоду 1921–1923, 1946–1947 років та політичних репресій, а також щодо дій, спрямованих на захист незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України.

При Інституті працює Національна комісія з реабілітації жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 рр., яка має право досліджувати матеріали архівних кримінальних справ, заслуховувати пояснення заявника та ін-

ших осіб, створювати постійні та тимчасові робочі органи із залученням науковців, істориків чи інших експертів.¹²⁹ При Інституті працює також Архів національної пам'яті, який забезпечує пошук, прийом, придбання, формування, облік та зберігання профільних документів.¹³⁰

Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України більше, ніж інші міністерства, уповноважено збирати, аналізувати та узагальнювати інформацію про дотримання прав людини та норм міжнародного гуманітарного права на тимчасово окупованих територіях України, а також прилеглих до них територій. Міністерство здійснює моніторинг впливу збройної агресії Російської Федерації на соціально-економічний розвиток держави та організує обмін інформацією з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями.¹³¹

Інші органи влади, маючи практично стандартні повноваження у сфері встановлення фактів, організують збирання та верифікацію інформації, пов'язану зі збройним конфліктом, залежно від своєї сфери діяльності.

Так, Міністерство оборони реєструє кожен випадок обстрілу з боку тимчасово окупованих територій. Міністерство захисту навколишнього середовища та природних ресурсів здійснює екологічний моніторинг та стан навколишнього середовища у зоні бойових дій. Міністерство у справах ветеранів веде Єдиний державний реєстр ветеранів війни, встановлює факт отримання поранень чи інших ушкоджень здоров'я, які були отримані в ході збройного конфлікту. Міністерство соціальної політики працює із захистом прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися до України, ветеранів війни, жертв нацистських

¹²⁶ Закон України «Про тимчасові слідчі комісії та тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України» № 400-IX від 19 грудня 2019 р.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-20#Text>

¹²⁷ Указ Президента України «Питання Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим» від 17 жовтня 2019 р. № 758/2019.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/758/2019#Text>;
Стратегія діяльності Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим. Затверджено Указом Президента України від 13 квітня 2021 року № 160/2021.
<https://www.president.gov.ua/documents/1602021-38653>

¹²⁸ Порядок здійснення провадження Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Наказ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини № 18/02-13 від 12.08.2013 р.
<https://ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/organizacijno-rozporjadchi-dokumenty/>

¹²⁹ Положення про Національну комісію з реабілітації. Затверджено наказом Міністерства культури України від 25 жовтня 2018 р. № 926.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1281-18#Text>

¹³⁰ Положення про галузевий державний архів Українського інституту національної пам'яті. Наказ Міністерства культури України, Міністерства юстиції України від 7 лютого 2019 р. № 91/372/5.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0181-19#Text>

¹³¹ Деякі питання Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. Постанова Кабінетів Міністрів України від 8 червня 2016 р. № 376.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF#Text>

переслідувань, дітей війни та жертв політичних репресій. Міністерство охорони здоров'я України володіє інформацією про масштаб діяльності та фінансові витрати, пов'язані з медико-психологічною та фізичною реабілітацією військовослужбовців. Враховуючи різновекторність інформації, що стосується збройного конфлікту, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій у 2021 р. виступило з ініціативою не лише створення національного Центру документування, а й формування державної системи моніторингу та документування порушень прав людини, міжнародного гуманітарного права та інших порушень, вчинених у ході збройної агресії Російської Федерації. До цієї системи мають увійти всі органи влади України, та за бажанням — міжнародні та громадські організації.¹³²

6.2. НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОСТУПУ ДО АРХІВІВ ТА РОБОТИ З ІСТОРИЧНОЮ ПАМ'ЯТТЮ У СФЕРІ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ

Початкова стадія декомунізації закріплена у *Законі України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років»* (1991 р.),¹³³ метою якого було відновлення історичної справедливості, відшкодування шкоди жертвам репресій та недопущення повторення злочинів тоталітарних режимів. Закон визначав, хто підлягає реабілітації, сформулював визначення «потерпілих від репресій» та зафіксував 23 форми репресій минулого (позбавлення життя, свободи, примусове поміщення до психіатричних закладів,

депортації, конфіскації, позбавлення прав тощо). Для реабілітованих громадян було передбачено матеріальну компенсацію та соціальні пільги, центральна роль у наданні яких з травня 2018 року відводиться Національній комісії з реабілітації, що створюється цим Законом (до травня 2018 року рішення приймалося комісіями зі сприяння прав реабілітованих, створюваними місцевими радами).

Через 15 років *Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні»*¹³⁴ (2006 р.) став наступним кроком, як усвідомлення морального обов'язку держави перед минулими та майбутніми поколіннями українців, необхідність відновлення історичної справедливості. Закон засудив злочинні дії тоталітарного режиму СРСР щодо організації Голодомору та визнав Голодомор актом геноциду українського народу, наслідком якого стало знищення мільйонів людей, руйнування соціальних засад українського народу, його вікових традицій, духовної культури та етнічної самобутності. Як гарантії неповторення Закон поклав на державу обов'язок забезпечувати умови для проведення досліджень, доступу до архівних матеріалів та здійснення заходів щодо увічнення пам'яті жертв Голодомору в Україні.

Найбільш активний період декомунізації припав на 2015 рік, після подій Революції Гідності (2014 р.), коли одночасно були ухвалені такі закони, як:

- Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки» (2015 р.);¹³⁵
- Закон України «Про правовий статус та пам'ять борців за незалежність України у XX столітті» (2015 р.);¹³⁶

¹³² Створено експертну раду для розробки пропозицій щодо створення системи моніторингу та документування порушень прав людини на тимчасово окупованій території. 21 липня 2021 р.

<https://minre.gov.ua/news/stvoreno-ekspertnu-radulya-napracyuvannya-propozyciy-shchodo-stvorennya-systemy-monitoringu-i>

¹³³ «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» Закон України від 17 квітня 1991 р. № 962-XII.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text>;
«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури реабілітації жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» Закон України від 13 березня 2018 р. № 2325-VIII.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2325-19#Text>

¹³⁴ Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» від 28 листопада 2006 р. № 376-V.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text>
https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4215774/mod_resource/content/0/Unspeakable%20Truths_%20Transitional%20Justice%20and%20the%20Challenge%20of%20Truth%20Commissions%20-%20Routledge%20%282010%29.pdf

¹³⁵ Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборона пропаганди їхньої символіки» 9 квітня 2015 р. № 317-VIII.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>

¹³⁶ «Про правовий статус та пам'ять борців за незалежність України в XX ст.» Закон України № 316-VIII від 09.04.2015 р.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text>

- Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» (2015 р.)¹³⁷.

Тексти законів побудовані на використанні нормативних актів ПАРЕ та елементів перехідного правосуддя (розслідування злочинів минулого, право на правду, меморіалізація, примирення), що наблизило розуміння міжнародною спільнотою процесів, що відбуваються в Україні.

Зазначені закони визначили державну політику щодо комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів як злочинних, заборонивши їхню символіку та забезпечивши для всіх відкритість архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму.

Водночас закони, відновлюючи та зберігаючи пам'ять про борців за незалежність України, вперше в Україні встановили День пам'яті та примирення (8 травня), який покликаний примирити всіх, хто воював проти того чи іншого тоталітарного режиму.

Окремо варто зазначити ухвалений разом із згаданими й **Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років»** (2015 р.)¹³⁸.

Не критикуючи і не скасовуючи консервативні положення про Національний архівний фонд¹³⁹, цей Закон запропонував використовувати у роботі з архівами тоталітарного режиму багато в чому інноваційні підходи.

Центральною ланкою Закону стала заборона віднесення архівних матеріалів репресивних органів до категорій секретної, конфіденційної чи службової інформації. Водночас, Закон закріпив право кожного на вільний безкоштовний доступ до даної архівної інформації. Надане право гарантовано максимальним спрощенням процедури отримання інформації, вільним вибором форми доступу до неї, а також обов'язком розпорядників

інформації надавати та оприлюднювати архівну інформацію репресивних органів.

Свою позицію держава аргументувала тим, що краще розуміння новітньої історії може сприяти запобіганню конфліктам та ворожнечі у суспільстві. Так, закритість архівів, на думку авторів Закону, стала однією з передумов анексії півострова Крим та військового конфлікту на території Донецької та Луганської областей.

Розуміючи, що для роботи з радянськими архівами за новими, більш відкритими та демократичними правилами потрібні нові ресурси, постановою Кабінету міністрів України у 2016 р. було створено *Галузевий державний архів* Українського інституту національної пам'яті. Саме на цей архів було покладено зберігання документів Національного архівного фонду, які містять архівну інформацію репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років.¹⁴⁰

6.3. ПОТОЧНА ПОЛІТИКА ЩОДО ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

Введенню теми перехідного правосуддя до громадського дискурсу України передувала 4-річна адвокаційна кампанія громадянського суспільства (Українська Гельсінська спілка з прав людини, академічні установи, міжнародні організації). Сюди можна віднести проведення аналітичних досліджень, створення першої системи документування військових злочинів, запрошення міжнародних експертів, участь у розробці законопроектів щодо захисту прав жертв збройного конфлікту:

Як результат, забезпечення імплементації системи перехідного правосуддя було закріплено у розпорядженні уряду як одну зі стратегічних цілей (2020 р.)¹⁴¹ Розробка національної моделі перехідного правосуддя та реалізація всіх найважли-

¹³⁷ Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» № 315-VIII від 09.04.2015.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19#Text>

¹³⁸ «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» Закон України № 316-VIII від 09.04.2015.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text>

¹³⁹ Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» від 24 грудня 1993 р. № 3814-XII.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text>

¹⁴⁰ «Про створення галузевого державного архіву Українського інституту національної пам'яті» Постанова Кабінету міністрів України від 21 грудня 2016 року № 1000.
<https://old.uinp.gov.ua/laws/postanova-pro-stvorennnya-galuzevogo-derzhavnogo-arkhivu-ukrainskogo-institutu-natsionalnoi-pam->

¹⁴¹ Національний план дій щодо виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року. Затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544-р.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text>

віших його елементів передбачена також в указах президента, присвячених **Національній стратегії у сфері прав людини (2021 р.)** та **Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя (2021 р.)**.¹⁴²

Станом на 2021 р. очікують на свій розгляд та підписання два важливі проекти нормативних актів, присвячені перехідному правосуддю:

Проект Указу Президента про Концепцію державної політики захисту та відновлення прав людини та основоположних свобод в умовах збройного конфлікту на території України та подолання його наслідків. Проект підготовлено ще у 2019 р. Робочою групою з питань тимчасово окупованих територій (Комісія з питань правової реформи при Президентові України) та є рамковим документом щодо імплементації перехідного правосуддя в Україні.¹⁴³

Проект Закону України «Про основи державної політики перехідного періоду»¹⁴⁴, розроблений Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Законопроект пропонує загальні, рамкові підходи до питань кримінального переслідування за скоєння злочинів у ході збройного конфлікту, застосування амністії, забезпечення права на правду, захисту прав жертв

конфлікту, меморіалізації, гарантій неповторення та діалогових процесів.

У плані законопроектної роботи парламенту України на 2021 р. передбачено підготовку ще двох законопроектів: про захист прав мирних громадян, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації, та про відповідальність за правопорушення, скоєні в період тимчасової окупації території України.¹⁴⁵

Поки що в рамках кримінальної юстиції ухвалено закон «Про внесення змін до законодавчих актів щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» (2021 р.). Важливим моментом, з погляду перехідного правосуддя, є запровадження цим законом принципу універсальної юрисдикції щодо агресії, геноциду, злочинів проти людяності та військових злочинів.¹⁴⁶

У серпні 2021 р. Генеральна прокуратура України створила Міжнародну раду експертів із питань злочинів, скоєних в умовах збройного конфлікту. Основною метою створення ради є залучення міжнародних фахівців, національних експертів та представників неурядових правозахисних організацій для вивчення досвіду розслідування військових злочинів та злочинів проти людяності, розробки національних стандартів у цій галузі. Очікується також, що Рада підтримає розробку основних принципів проведення розслідування, спеціалізованих програм навчання, а також у консультуванні з питань співробітництва з Міжнародним кримінальним судом.¹⁴⁷

¹⁴² Указ Президента України № 119/2021 «Про Національну стратегію у сфері прав людини». <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537>; Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. Затверджено Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 117/2021. <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533>

¹⁴³ О. Данилов: Необхідно максимально прискорити впровадження Концепції перехідного правосуддя в Україні і з обов'язковим залученням до цієї роботи представників кримськотатарського народу. 11.09.2020. https://www.rnbo.gov.ua/ua/DialInist/4692.html?fbclid=IwAR2DQ4dPa_cDSLbBsnk1-Y8mZ3whV0yv38N-ul8uSiC-Z4X8O-mtPyphmmhY

¹⁴⁴ Законопроект «Про основи державної політики перехідного періоду» № 5844 від 09.08.2021. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72625

¹⁴⁵ Про План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2021 рік. Постанова Верховної Ради України № 1165-IX від 02.02.2021. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1165-20#Text>

¹⁴⁶ Закон України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804

¹⁴⁷ В Офісі Генпрокурора відбулося перше засідання Міжнародної ради експертів з питань злочинів, скоєних за умов збройного конфлікту. 10.08.2021. https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=301653

7. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Комісія зі встановлення істини в Україні може стати одним із важливих інструментів щодо подолання наслідків конфлікту. Такий інститут міг би сприяти виявленню фактів шляхом документації порушень, збору свідчень та публічних слухань за участю потерпілих від воєнних дій українців з обох боків лінії зіткнення. Процес створення, функціонування та написання доповіді комісії може також сприяти національному діалогу про причини та наслідки конфлікту, та формулювання виразних та загальноприйнятних тез про спірні історичні події минулого.¹⁴⁸ Такий досвід може сприяти примиренню воюючих сторін та реінтеграції громадян України, які проживають на непідконтрольних Україні територіях. Широка та відкрита дискусія всередині країни також допомогла б відновити «горизонтальну» та «вертикальну» довіру між громадянами України та громадян до громадських інституцій.

Своїми рекомендаціями в галузі інституційних реформ та репарацій комісія могла б також сприяти визнанню жертв та відшкодуванню збитків потерпілим від воєнних дій, а також встановленню індивідуальної та колективної відповідальності за злочини, у тому числі Російської Федерації.

Досвід розглянутих нами країн дав розуміння універсальних підходів, які необхідні для успішної діяльності комісій зі встановлення істини в Україні. Нижче ми пропонуємо перелік загальних та конкретних рекомендацій щодо створення української моделі комісії щодо встановлення істини та примирення. Необхідно наголосити, що створення комісії має бути зумовлене закінченням військових дій на сході країни.

А. ЗАГАЛЬНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Створенню комісії має передувати процес широких, публічних консультацій з усіма соціаль-

¹⁴⁸ http://ratinggroup.ua/en/research/ukraine/otnoshenie_k_otdelnym_istoricheskim_lichnostyam_i_processu_dekommunizacii_v_ukraine.html

ними групами (включаючи представників конфліктуючих сторін) у рамках відкритого, прозорого та демократичного процесу.

2. Бажано закріплювати необхідність створення комісії зі встановлення істини законодавчо, а в постконфліктних державах — у текстах мирних угод.

3. Мандат комісії повинен включати завдання комісії з вивчення історичного контексту та причин конфлікту, мотивів та моделей поведінки злочинців; ролі держави, або держав, соціальних інститутів та політичних партій у скоєнні грубих порушень прав людини; результатів впливу цих порушень на жертви. Пріоритети у роботі комісії можуть бути різними та залежати від місцевих умов, але всі вони мають ставити на перше місце інтереси жертв порушень, їхнє право на відшкодування збитків та реабілітацію.

4. Склад комісії повинен формуватися на підставі принципів професіоналізму, мультикультурності, інклюзивності та гендерної рівності.

5. Усі стадії роботи комісії повинні бути засновані на активній взаємодії з громадянським суспільством та медіа для того, щоб голоси жертв були почуті, а процес прийняття рішень був прозорим.

6. Критерії об'єктивності та неупередженості вимагають, щоб при встановленні історичної правди та проведенні розслідувань увага комісії була зосереджена на встановленні інститутів, структур та організацій, винних у скоєнні грубих порушень прав людини. Ідентифікація конкретних правопорушників є хоч і важливим, але другорядним завданням, оскільки належить до сфери кримінальної юстиції, куди комісія може передавати виявлені докази для подальшого судового розгляду.

7. Враховуючи, що перед комісіями зі встановлення істини стоять завдання щодо примирення, ресоціалізації колишніх комбатантів та можливої амністії, комісії повинні вміти використовувати інструменти відновного правосуддя, які максимально відповідають менталітету населення та враховують інтереси жертв порушень.

8. Питання відшкодування збитків вимагають від комісії не лише ідентифікації жертв та встановлення завданої шкоди, а й розробки реалістично широкого спектру заходів (крім фінансових виплат), які можуть бути як індивідуальними, так і колективними — символічні жести, меморіалізація, охорона історичної спадщини, підтримка місцевих традицій, освітні, медичні та соціальні послуги.

9. Комісія як несудовий механізм не може вирішити всі корінні проблеми, що призвели до конфлікту. Але вона має прагнути чітко позначити всі слабкі місця в роботі органів влади, які були причиною грубих порушень прав людини та адресувати органам влади завдання щодо реформування державного управління та розробки політичних та соціально-економічних заходів для неповторення конфлікту.

10. Досвід європейського континенту демонструє, що функції комісій із встановлення істини можуть успішно виконувати інституції, що є частиною державного апарату органів виконавчої влади. Ефективність їхньої роботи визначає поєднання ряду факторів: наявність політичної волі, наданий статус, мандат та бюджет для реалізації таких напрямів діяльності, як документування, меморіалізація, процеси розслідування та люстрації, громадська освіта та прикладні наукові дослідження. При цьому дослідження минулого можливе без широкомасштабного збору показань свідків, як це мало місце в країнах Латинської Америки та Африки.

11. На відміну від традиційних комісій із встановлення істини, європейські інституції, що працюють у сфері відновлення історичної правди, показали перевагу в масштабі дослідницької та просвітницької діяльності за належної підтримки з боку урядів, наявності збереження архівів та активної взаємодії з медіа. Такий підхід одночасно продемонстрував, що встановлення історичної справедливості та робота з минулим можуть бути успішними в рамках відновного правосуддя без широкого застосування репресивних заходів.

12. Європейський досвід підтверджує ефективність роботи з минулим та історичною пам'яттю, якщо вона спирається на мережеву підтримку аналогічних ініціатив (Платформа європейської пам'яті та совісті).

13. Невдалий досвід спроб створення комісій зі встановлення істини у постконфліктних суспільствах колишньої Югославії та Північної Ірландії

якнайкраще демонструє Україні необхідність урахування національного менталітету, розстановки політичних сил та наявності ресурсів при побудові ефективної роботи з минулим.

В. КОНКРЕТНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Україна має необхідні передумови для подальшого розвитку механізмів перехідного правосуддя: законодавчу практику у сфері розслідування військових злочинів, забезпечення права на правду, надання відшкодування збитків жертвам збройного конфлікту; досвід люстрації та реформування сектору безпеки, просвітницька та адвокаційна діяльність неурядових організацій, присутність у країні великих міжнародних організацій.

14. Для ефективного використання напрацьованих практик та ресурсів необхідне створення автономного та незалежного органу, бажано парламентським актом, на базі широких громадських обговорень та роботи з соціологами.

15. Враховуючи, що створення національної моделі перехідного правосуддя перебуває лише на стадії обговорення, органи влади України потребують більш активної взаємодії з міжнародною експертною спільнотою для використання більш ніж 40-річного досвіду застосування перехідного правосуддя у постконфліктних країнах для того, щоб ще на стадії «гарячого конфлікту» здійснювати миротворчі ініціативи, у тому числі мирні переговори, що передбачають створення комісії з встановлення істини, інституційні реформи, удосконалювати механізми переслідування військових злочинців, розробляти форми соціального захисту та відновлення прав жертв конфлікту.

16. Консультації та громадські обговорення можуть здійснюватись навколо ідеї створення Комісії зі встановлення істини, яка може бути реалізована як мінімум у вигляді двох моделей. Слід зазначити, що обидві моделі вимагатимуть не лише суттєвого збільшення бюджету, а й правильного формування мандату, забезпечення національного діалогу та грамотно побудованої інформаційної стратегії.

17. Перша модель може бути створена як тимчасова незалежна інституція на зразок «стандартних» комісій із встановлення істини. При цьому члени комісії мають представляти як державні структури (наприклад, Міністерство з реінтегра-

ції, Український інститут національної пам'яті), так і громадянське суспільство — національні меншини, професійні спільноти та релігійні громади тощо. Після закінчення терміну роботи комісії діяльність з реалізації підготовлених нею рекомендацій та роботи з минулим може бути еволюційно продовжена або спеціально створеним органом (фондом, агентством, службою, інспекцією), або Українським інститутом національної пам'яті, перформатованим у частині розширення повноважень, функцій та бюджетних ресурсів.

18. Друга модель, з урахуванням європейського досвіду, може спочатку мати форму постійно діючого органу влади, інкорпорованого в систему державного управління. В Україні існує дві інсти-

туції, які можна розглядати як потенційні «точки зростання» при створенні такого органу — тимчасові парламентські комісії (на зразок Німеччини) та Український інститут національної пам'яті (на зразок Польщі).

Перший варіант розвитку потребує розширення повноважень парламентських комісій, більшою мірою їхньої інклюзивності та прозорості, залучення більшої кількості експертів до забезпечення процесів документування та розслідування.

Другий варіант потребує розвитку в таких сферах, як робота з об'ємними та різноплановими базами даних у процесі документування, просвітництво, розвиток мережі регіональних представництв.

ДОДАТОК

ОГЛЯД ПРАКТИКИ КОМІСІЙ ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ ІСТИНИ ІНШИХ КРАЇН

ЛАТИНСЬКА АМЕРИКА

*Аргентина: Національна комісія у справі
про масове зникнення людей
(National Commission on the Disappeared,
1983–1985) CONADEP*

Військова хунта прийшла до влади в Аргентині в 1976 році і правила країною протягом наступних семи років. Під приводом боротьби з тероризмом і лівою опозицією керівники хунти розгорнули державний терор, під час якого безвісти зникли від 10 000 до 30 000 осіб, багато хто був підданий побиттям і тортурам у секретних в'язницях, розкиданих по всій країні.¹⁴⁹

У 1982 році хунта програла війну за Фолклендські острови, які перебували під британським протекторатом, і на тлі масового обурення громадян змушена була погодитися на демократичні вибори, здійснивши контрольовану передачу влади під гарантії недоторканності.¹⁵⁰

У жовтні 1983 року новоспечений Президент Рауль Альфонсін видав указ про створення Національної комісії у справі про масове зникнення людей під час «брудної війни» (CONADEP). Альфонсін призначив десять членів комісії, до складу якої увійшли діячі культури та мистецтва: зокрема, лідери релігійних громад — рабин та кардинал — та президент Університету Буенос-Айреса, а її Головою був відомий письменник Ернесто Собато.¹⁵¹

Під час роботи Комісія збрала понад 7000 свідоцтв про злочини та документувала понад 8960 індивідуальних випадків зникнень.¹⁵² Понад 1500 опитаних були потерпілі від дій режиму колишні в'язні, які допомогли описати місця позбавлення волі та методи катувань. Члени Комісії самі відвідували в'язниці з жертвами репресій та допомогли ідентифікувати 365 таємних в'язниць.¹⁵³

Комісія вказала на ідеологічну поляризацію суспільства, яка призвела до конфлікту, наголосивши, що «терор з боку радикально налаштованих правих і лівих» груп заклав насильство у психологічні та культурні традиції, що створюються протягом національної історії.¹⁵⁴

Після 9 місяців роботи доповідь Комісії «Ніколи більше» (Nunca Más) була здана президентові країни. Публікація скороченої версії доповіді приватним видавництвом у співпраці з урядом стала знаменною подією: десятки тисяч примірників книги були продані в день її випуску. Будучи однією з перших доповідей комісії зі встановлення істини в Латинській Америці, доповідь CONADEP стала бестселером і моделлю для визнання державою відповідальності за насильство проти власних громадян.¹⁵⁵

Зібрані свідчення стали важливою доказовою базою для подальшого використання в кримінальних процесах над членами хунти, які проходили в Аргентині аж до 2010-х років.¹⁵⁶

¹⁴⁹ Pricscilla B. Hayner, «Unspeakable Truths» (Routledge: 2001), p. 33.

¹⁵⁰ Там само.

¹⁵¹ Микола Еппле, «Незручне минуле» (НЛО: 2020), стор. 140.

¹⁵² Hayner, p. 34.

¹⁵³ Там само.

¹⁵⁴ Greg Grabdubm «The Instruction of Great Catastrophe: Truth Commissions, National History, and State Formation in Argentina, Chile, and Guatemala», American Historical Review 110:1 (2005), p. 49.

¹⁵⁵ Baer A., Sznajder N., «Memory and Forgetting in the Post-Holocaust Era: The Ethics of Never Again». London; New York: Routledge, 2016, p. 30.

¹⁵⁶ Там само, с. 34.

**Чилі: Національна комісія
зі встановлення істини та примирення
(National Commission for Truth
and Reconciliation: 1990–1991)**

У вересні 1973 року Генерал Аугусто Піночет здійснив переворот цивільного уряду в Чилі та шляхом насильства та репресій керував країною протягом наступних 17 років.¹⁵⁷ Піночета звинувачували у численних репресіях проти опозиційних груп. Диктатура Піночета закінчилася 1989 року, коли він погодився провести вибори, а потім програв Патрісію Ейлвіну з невеликою перевагою. Незабаром після цього президент Ейлвін заснував Чилійську національну комісію зі встановлення істини та примирення для розслідування порушень прав людини, які мали місце під час режиму Піночета.¹⁵⁸

Ейлвін призначив 8 членів Комісії, при цьому свідомо обравши 4 прихильників Піночета та 4 опозиціонерів, таким чином заручившись підтримкою всієї комісії під головуванням колишнього сенатора Раула Реттіга.¹⁵⁹

Комісії Реттіга, як вона згодом стала відома, було доручено задокументувати порушення прав людини, що призвели до смерті або зникнення людей у роки військового правління, з 11 вересня 1973 року по 11 березня 1990 року.¹⁶⁰ Примітно, що до мандату Комісії входили викрадення та замах на життя, здійснені приватними особами, а катування та інші порушення, які не призвели до смерті, були поза межами повноважень комісії.¹⁶¹

Обмежений мандат Комісії дозволив їй ефективно розслідувати всі випадки зникнень, ідентифіковані її співробітниками, а співпраця з НУО значно полегшила доступ до свідків та родичів зниклих людей.¹⁶²

Доповідь Комісії, широко відома як «Звіт Реттіга», було опубліковано у лютому 1991 року. В остаточному звіті комісії задокументовано 3428 випадків зникнень, вбивств, тортур та викрадень, які супроводжуються короткими свідченнями потерпілих. Понад 95 відсотків порушень прав людини,

документованих Комісією, вчинили представники влади.¹⁶³ Але Комісія також вивчила злочини, вчинені ліворадикальними озброєними групами. Звіт був повністю схвалений президентом Ейлвіном. Представляючи звіт народу, він вибачився перед жертвами та їхніми сім'ями від імені держави. Аугусто Піночет та керівництво збройних сил відкинули висновки доповіді.¹⁶⁴

Зі значних інновацій Комісія рекомендувала створити «Національну корпорацію з відшкодування збитків та примирення» для надання постійної допомоги сім'ям жертв, які дали свідчення, а також для подальшого пошуку поховань та ексгумацій та відшкодування збитків (репарацій). У доповіді пропонувалося, щоб відшкодування збитків включало символічні заходи, а також значну юридичну, фінансову, медичну та адміністративну допомогу потерпілим. Комісія також рекомендувала ухвалити законодавство про права людини, створити службу омбудсмена та зміцнити громадянську владу в чилійському суспільстві та судовій системі.¹⁶⁵

Спочатку зусиллям Чилі з реформи перешкоджали інститути, лояльні до колишнього президента Піночета, зокрема військові, законодавчі та судові органи.¹⁶⁶ Напади озброєних лівих груп на політиків правого спрямування, у тому числі вбивство лідера правих Хайме Гусмана невдовзі після публікації доповіді, призупинили заплановані ініціативи щодо примирення, що ґрунтуються на висновках доповіді.¹⁶⁷

12 серпня 2003 року президент Чилі Рікардо Лагос призначив другу комісію, Національну комісію з політичних висновків та катувань, також відому як «Комісія Валеха», для документування додаткових зловживань, включаючи тортури, скоєні під час військової диктатури. Комісія Валеха випустила свій звіт у листопаді 2004 року. Звіт Комісії був значним хоча б тому, що він вказав на історичні причини громадянського конфлікту та правопорушень.¹⁶⁸

¹⁵⁷ Hayner, p. 36.

¹⁵⁸ Верховний указ № 355 від 25 квітня 1990.

¹⁵⁹ Hayner, p. 36.

¹⁶⁰ Верховний указ № 355 від 25 квітня 1990.

¹⁶¹ Там само.

¹⁶² Hayner, p. 37.

¹⁶³ Звіт Чилійської Національної Комісії щодо встановлення істини та примирення, с. 14.

¹⁶⁴ Hayner, p. 36.

¹⁶⁵ Там само.

¹⁶⁶ Там само.

¹⁶⁷ <https://www.usip.org/publications/1990/05/truth-commission-chile-90>

¹⁶⁸ Onur Bakiner «Between Politics and History», p. 164.

Зрештою процес, ініційований комісіями, дав достатній імпульс для початку реалізації державних реформ.¹⁶⁹ У 2005 році в результаті тривалого процесу конституційної реформи було внесено поправки, які дозволяють президенту звільняти командувачів збройних сил. Рада національної безпеки, орган, у якому домінують військові, позбавлений всіх, крім дорадчих, повноважень.¹⁷⁰

Гватемала: Комісія із з'ясування історичних даних (Historical Clarification Commission: 1997–1999)

Громадянська війна в Гватемалі між антикомуністичним урядом і збройною лівою опозицією в особі Гватемальської національної революційної єдності (URNG) тривала понад тридцять років і призвела до загибелі та зникнення понад 200 000 осіб.¹⁷¹

Цікавим є той факт, що створення Комісії передувало укладанню остаточного мирного договору. Комісія була створена 23 червня 1994 року в рамках угоди між урядом Гватемали та URNG, підписаної за посередництва Організації Об'єднаних Націй, а підписання остаточної мирної угоди відбудеться лише 1996 року.¹⁷²

Мандат Комісії полягав у виявленні порушень прав людини, пов'язаних із збройним конфліктом, а також у вихованні терпимості та збереженні пам'яті жертв.¹⁷³

Незвичайним у Гватемальській Комісії був відбір уповноважених: згідно з договором про створення Комісії, Голова призначався Генеральним Секретарем ООН, ним мав стати іноземний експерт, а два члени Комісії, що залишилися, гватемальці, обиралися Головою за згодою обох сторін. Один із двох місцевих кандидатів мав бути людиною з «бездоганною репутацією», а другий — бути обраний зі списку, запропонованого гватемальськими професорами. Таким чином Генсеком ООН був обраний німецький професор з міжнародного права Крісті-

ан Томускат, а останній, у свою чергу, призначив Отілію Лакс де Коті, дослідника цивілізації майя, та юриста Едгара Альфредо Балселлса Трохо.¹⁷⁴

Штат Комісії, що налічував часом до двохсот осіб, включав як гватемальців, так і негватемальців у секретаріаті та 14 польових відділеннях, очолюваних виключно негромадянами.¹⁷⁵

Комісія зажадала розсекречення архівів уряду США за допомогою місцевої неурядової організації з метою встановлення ролі зовнішнього втручання, а також використовувала архіви, зібрані та надані НУО.¹⁷⁶

Загалом Комісія провела 7200 інтерв'ю з 11 000 потерпілими, занесеними до бази даних, що містить інформацію, в тому числі, від уряду США. Комісія представила свій остаточний звіт «Гватемала: Пам'ять мовчання» (Гватемала: *Memoriadel Silencio*) 25 лютого 1999 р.¹⁷⁷ Вона встановила, що репресивні методи застосовувалися державними установами, зокрема, судовими органами, а не були виключно зловживаннями збройних сил. У звіті йдеться, що в чотирьох регіонах, які найбільше постраждали від насильства, «агенти держави вчинили акти геноциду проти груп народу майя».¹⁷⁸ При цьому Комісія критично поставилася до ролі США у розв'язанні та розпалюванні конфлікту, а також описала вплив Холодної війни на політичні настрої в країні та вказала на відповідальність політичних еліт у створенні атмосфери насильства та ненависті через погане керівництво країною та систематичну дискримінацію національних меншин.¹⁷⁹

Комісії не дозволили назвати імена злочинців чи закликати до судового переслідування у своєму звіті. Були рекомендовані такі заходи щодо відшкодування збитків як зведення пам'ятників, посвячення парків чи будівель жертвам порушень, реституція майна майя та фінансова допомога для ексгумацій.¹⁸⁰

¹⁶⁹ <https://www.usip.org/publications/1990/05/truth-commission-chile-90>

¹⁷⁰ Там само.

¹⁷¹ Hayner, p. 45.

¹⁷² <https://www.usip.org/publications/1997/02/truth-commission-guatemala>.

¹⁷³ Agreement on the establishment of the Commission to clarify past human rights violations and acts of violence that have caused the Guatemalan population to suffer (PDF-95KB), June 23, 1994.

¹⁷⁴ Agreement on the establishment of the Commission to clarify past human rights violations and acts of violence that have caused the Guatemalan population to suffer (PDF-95KB), June 23, 1994.

¹⁷⁵ Там само.

¹⁷⁶ Там само.

¹⁷⁷ <https://www.usip.org/publications/1997/02/truth-commission-guatemala>.

¹⁷⁸ Заключний звіт отчет, англійська версія, §122.

¹⁷⁹ Bakiner, p. 166.

¹⁸⁰ <https://www.usip.org/publications/1997/02/truth-commission-guatemala>.

**Колумбійська комісія зі встановлення істини, співіснування та неповторення
(The Truth, Coexistence and Non-Repetition
Commission: 2018 — теперішній час)**

У вересні 2016 року уряд Колумбії та представники Революційних збройних сил Колумбії (FARC) підписали остаточну мирну угоду про припинення 52-річного збройного конфлікту, який забрав життя не менше 260 000 колумбійців.¹⁸¹

З метою захисту прав жертв мирною угодою було створено механізм перехідного правосуддя, відомий як Всеосяжна система істини, правосуддя, відшкодування збитків та неповторення.¹⁸² У рамках національних зусиль щодо впровадження цієї унікальної системи було створено декілька органів, у тому числі Комісія зі встановлення істини, співіснування та неповторення (Комісія зі встановлення істини), Спеціальна юрисдикція зі встановлення миру та Група за пошуку осіб, які вважаються зниклими безвісти.¹⁸³

Уряд створив Комісію зі встановлення істини за допомогою законодавчого акту та структурував її роботу за допомогою Президентського Указу. Згідно з Указом, Комісія зі встановлення істини мала працювати протягом трьох років після додаткових шести місяців інституційної підготовки.¹⁸⁴

Комісія зі встановлення істини розпочала роботу 28 листопада 2018 року з метою підготовки звіту з рекомендаціями, які закладуть основу для примирення та стабільного, міцного миру. Згідно з Мирними угодами, основними завданнями Комісії є: розслідування та пояснення причин виникнення збройного конфлікту, сприяння визнанню індивідуальних та колективних жертв та добровільному визнанню відповідальності з метою запобігти повторенню конфлікту та сприяти толерантному, поважному та демократичному співіснуванню на території країни, заснованому на гідності та правах жертв.¹⁸⁵

¹⁸¹ <https://www.aljazeera.com/news/2013/7/25/report-says-220000-died-in-colombia-conflict>

¹⁸² Acuerdo Final para la Terminación del Conflicto y la Construcción de una Paz Estable y Duradera, available at: <https://www.jep.gov.co/Normativa/Paginas/Acuerdo-Final.aspx>.

¹⁸³ Там само.

¹⁸⁴ Decree Law 588 of 2017.

¹⁸⁵ ICJ Report: «Colombia: The Special Jurisdiction for Peace, Analysis One Year and a Half After its Entry into Operation», available at: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2020/05/Colombia-Jurisd-para-la-paz-PUBLICATIONS-Reports-Fact-finding-mission-report-2019-ENG.pdf>.

Комісія прагне зібрати воедино історичну розповідь про конфлікт у Колумбії і, що особливо важливо, дати голос тисячам жертв, страждань яких досі залишалися безмовними. Комісія першою поставила гендер у центр свого мандата. До грудня Комісія вислухала 5243 жертви та 10 755 осіб у таких форматах, як індивідуальні інтерв'ю, колективні свідчення та слухання з такими назвами, як «зустрічі за істину» та «діалоги за неповторення».¹⁸⁶ Нині її ключовим пріоритетом є збирання тисяч свідчень з різних верств колумбійського суспільства, щоб спробувати скласти повну картину того, що сталося і чому.

Вже наприкінці 2021 року Комісія опублікує свій звіт, але його висновки та бази даних не можуть бути використані у судовому переслідуванні. За відправлення правосуддя та надання юридичних пільг колишнім членам FARC займатиметься Спеціальна юрисдикція щодо встановлення миру. До її складу входять Судова колегія з амністії та помилування, Судова колегія щодо визнання істини, відповідальності та встановлення фактів та поведінки, а також Судова колегія для визначення правової ситуації. Вся система функціонує на основі принципу батога і пряника: якщо злочинці визнаються в скоєному, скажуть правду і візьмуть на себе відповідальність, вони матимуть право на амністію, якщо їх злочин носить політичний характер (як визначено в Мирній угоді), або бути підданим альтернативним вирокам, таким як суспільні роботи. У випадках, коли злочинці не говорять правду або не беруть на себе відповідальність, їм загрожують серйозніші та суворіші покарання, включаючи позбавлення волі. Ця всеосяжна система заслуговує на високу оцінку завдяки своєму відновному підходу, орієнтованому на інтереси жертв і зосередженню уваги на праві на встановлення істини.

АФРИКА І ПІВДЕННО-СХІДНА АЗІЯ

ПАР: Комісія зі встановлення істини та примирення (Truth and Reconciliation Commission, 1995–2002)

Причини створення

Результатом сорока п'яти років апартеїду та тридцяти з лишком років збройного протистояння держави та Африканського національного конгре-

¹⁸⁶ <https://www.justiceinfo.net/en/44027-political-tussle-over-truth-and-memory-in-colombia.html>

су (1960–1994 рр.) стали масові вбивства, катування, тривалі тюремні ув'язнення активістів, економічна та соціальна дискримінація. Необхідність фіксації та визнання політично мотивованих злочинів, скоєних з метою захисту апартеїду чи боротьби за його скасування призвела до створення 1995 року Комісії зі встановлення істини і примирення.

Попередні умови

- включення до політичного та суспільного порядку денного обговорення ідеї створення в ПАР Комісії щодо встановлення істини з 1992 р.;
- проведення двох міжнародних конференцій щодо вивчення досвіду застосування правосуддя перехідного періоду в інших країнах;
- широкий процес національних консультацій, сотні годин парламентських дебатів, громадські обговорення законопроекту про створення комісії, що призвело до підвищення рівня поінформованості, залучення та довіри населення до дій уряду;¹⁸⁷
- прийняття у 1995 р. Закону про сприяння національній єдності та примиренню, що передбачає створення та порядок роботи Комісії, що означало широку політичну підтримку та інституційну силу Комісії.¹⁸⁸

Мандат

Мандат Комісії на сьогоднішній день залишається одним із найскладніших і всеосяжних серед усіх комісій із встановлення істини.

Комісія була задумана як один із кількох інструментів (див., наприклад, Суд із земельних претензій, Конституційний суд, комісії з прав людини, гендерної рівності та питань молоді / Land Claims Court, Constitutional Court, Human Rights Commission, Commission for Gender Equality, National Youth Commission), спрямованих на просування держа-

ви від розділеного апартеїдом суспільства до демократії та визнання прав людини.

Основною метою Комісії було встановлення максимально повної картини причин, характеру та масштабів грубих порушень прав людини, скоєних з 1 березня 1960 р. до 10 травня 1994 р. Одночасно необхідно було вивчати попередні етапи, обставини, фактори та контекст таких порушень, а також мотиви осіб, відповідальних за вчинення порушень. На переконання творців Комісії, правдиве повідомлення про грубі порушення прав людини в минулому та публічне визнання несправедливості допомагає відновити гідність жертв, надає злочинцям можливість змиритися зі своїм минулим і зрештою сприяє примиренню та національній єдності.¹⁸⁹

Серед інших цілей роботи Комісії було зазначено:

- сприяння (фасилітація) оголошенню амністії особам, які здійснили повне розкриття всіх фактів, що стосуються дій, пов'язаних з політичною метою;
- встановлення та оповіщення фактів про долю або місцезнаходження жертв, відновлення людської та громадянської гідності таких жертв шляхом надання їм можливості викласти свої власні свідчення про порушення, жертвами яких вони є, розробка рекомендацій щодо відшкодування шкоди жертвам;
- складання максимально повного звіту про діяльність та висновки Комісії, з рекомендаціями про заходи щодо запобігання майбутнім порушенням прав людини.¹⁹⁰

Функції Комісії полягали у досягненні її цілей, і з цією метою Комісія сприяла ініціюванню або координувала розслідування:

- грубих порушень прав людини, включаючи порушення, які були частиною систематичної практики зловживань;
- характеру, причин та ступеня грубих порушень прав людини, включаючи попередні

¹⁸⁷ Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions / Priscilla B. Hayner. — 2nd ed. Routledge, 2011. p. 27.

https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4215774/mod_resource/content/0/Unspeakable%20Truths_%20Transitional%20Justice%20and%20the%20Challenge%20of%20Truth%20Commissions%20-%20Routledge%20%282010%29.pdf

¹⁸⁸ Promotion of National Unity and Reconciliation Act 34 of 1995. Chapter 2 «Truth and Reconciliation Commission» (ss 2-11), <https://www.justice.gov.za/legislation/acts/1995-034.pdf>

¹⁸⁹ Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report. Volume 1, p. 48–49, <https://www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume%201.pdf>

¹⁹⁰ Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report. Volume 1, p. 55, <https://www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume%201.pdf>

події, обставини, фактори, контекст, мотиви та перспективи, що призвели до таких порушень;

- щодо всіх осіб, органів влади, установ та організацій, причетних до таких порушень;
- того, чи були такі порушення результатом навмисного планування з боку держави або будь-якого з її органів, або будь-якої політичної організації, визвольного руху, іншої групи чи особи;
- щодо відповідальності (політичної чи іншої) за будь-яке таке порушення.

Для здійснення зазначених цілей та функцій мандат Комісії надавав їй ретельно збалансовані слідчі повноваження: проведення громадських слухань, збирання інформації та вилучення доказів, проведення обшуку у приміщенні, виклик свідків та прийняття програми щодо їх захисту, надання індивідуальної амністії.

Відбір членів Комісії

ПАР стала першою країною, де членів Комісії було призначено на підставі висновків незалежної групи з відбору та результатів публічних інтерв'ю фіналістів. Група з відбору (що включала і правозахисників), отримавши документи від 300 кандидатів, допустила до наступної стадії (співбесіди) лише п'ятдесят із них. Співбесіди проходили публічно та ретельно відстежувалися ЗМІ. Список 25 кандидатів, які успішно пройшли співбесіду, був направлений президенту, який призначив 17 членів Комісії, з них 5 жінок. Дотримання гендерного підходу було особливо важливим з огляду на суспільний запит на проведення опитування жінок виключно жінками-комісарами.¹⁹¹

Структура

Відповідно до закону роботу Комісії було розподілено між трьома взаємопов'язаними комітетами:

1. Комітет з порушень прав людини (Committee on Human Rights Violations) відповідав за збір заяв потерпілих та свідків та реєстрацію масштабів грубих порушень прав людини;

2. Комітет з амністії (Committee on Amnesty) розглядав індивідуальні заяви про амністію;

3. Комітет з репарацій та реабілітації (Committee on Reparation and Rehabilitation) розробляв рекомендації щодо програми відшкодування збитків.

Діяльність комітетів була посилена створенням окремого слідчого відділу (The Investigating Unit) та правом Комісії створювати підкомітети у разі потреби.¹⁹²

Ресурси

Комісії було виділено бюджет у 45 млн дол. США перші 2,5 року. Це дозволило відкрити чотири регіональні офіси та найняти більше трьохсот співробітників.

Результати

1. Комісія протягом трьох років збила свідчення більш ніж 21 290 осіб, 2000 у тому числі з'явилися на громадські слухання. Комісія встановила, що понад 19 050 осіб стали жертвами брутальних порушень прав людини. Ще 2975 жертв було встановлено за матеріалами заяв про надання амністії.

2. Комісія отримала 7115 заяв про амністію, з яких 4500 були відхилені головним чином на тій підставі, що повідомлені злочини не переслідували політичної мети. Згодом 1167 осіб були амністовані та 145 осіб отримали часткову амністію, хоча реальна кількість заявок, що заслуговують на довіру, становила, на думку експертів, близько 2500.¹⁹³

3. Комісія провела спеціальні слухання, присвячені участі ключових інститутів суспільства у зловживаннях: юридичної та релігійної спільнот, секторів бізнесу, охорони здоров'я, ЗМІ, пенітенціарної системи та збройних сил.

4. Окремі слухання стосувалися застосування хімічної та біологічної зброї проти противників апартеїду, обов'язкової військової служби, дій політичних партій та того, як насильство торкнулося молоді та жінок.

5. Комісія склала список жертв, які мають право на отримання відшкодування, а також розробила початкову програму відшкодування збитків.

6. Колишній президент Ф. В. де Клерк постав перед Комісією і повторив свої вибачення за страждання, заподіяні апартеїдом.

¹⁹¹ Truth Seeking: Elements of Creating an Effective Truth Commission. Edited by Eduardo González and Howard Varney, 2013, 71 p. — P. 18. <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Book-Truth-Seeking-2013-English.pdf>

¹⁹² Promotion of National Unity and Reconciliation Act 34 of 1995, <https://www.justice.gov.za/legislation/acts/1995-034.pdf>

¹⁹³ Jeremy Sarkin, Carrots and Sticks: The TRC and the South African Amnesty Process Antwerp: Intersentia, 2004, P. 107–115. https://books.google.ge/books?id=xc_3qbj7ID0C&printsec=copyright#v=onepage&q&f=false

7. Результати Комісії опубліковані у семи томах. Перший вийшов у 1998 р., сьомий — у 2003 р., через шість років після початку роботи Комісії.

8. Як наступник Комісії, у 2000 році було створено Інститут правосуддя та примирення (The Institute for Justice and Reconciliation (IJR), <https://www.ijr.org.za/about-us/>). Інститут допомагає будувати справедливе та інклюзивне суспільство на підставі уроків, отриманих у процесі переходу ПАР від апартеїду до демократії.

Основні сфери діяльності Інституту — проблеми політичного примирення, соціальна та економічна справедливість, постконфліктна стабільність суспільства.

Публічність та прозорість роботи

Досвід ПАР — один із перших успішних прикладів інтенсивного партнерства Комісії щодо встановлення істини зі ЗМІ: більшість газет щоденно публікували статті про роботу Комісії; чотири години слухань щодня транслювалися у прямому ефірі національним радіо. Недільне вечірнє телешоу Спеціального звіту Комісії стало найпопулярнішою програмою новин у країні.¹⁹⁴

Засідання Комісії призначали у різних містах ПАР, щоб зібрати найбільшу кількість зацікавлених учасників. Так, публічні слухання з амністії було проведено за 2548 інцидентами. Вони проходили протягом 1888 днів у 267 місцях по всій країні з використанням 1538 перекладачів, які перекладали протягом 11 680 годин.¹⁹⁵

Недоліки

1. Комісія зазнала різкої критики з боку правозахисних організацій за недостатнє використання «примусових» повноважень: виклику до суду, проведення обшуку, вилучення необхідних доказів та матеріалів. Дана критика стосувалася нерішучих дій Комісії щодо штаб-квартири Сил оборони ПАР, міністра внутрішніх справ, офісу Африканського національного конгресу (АНК), президента Партії

¹⁹⁴ Truth Seeking: Elements of Creating an Effective Truth Commission. Edited by Eduardo González and Howard Varney, 2013, 71 p., <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Book-Truth-Seeking-2013-English.pdf>

¹⁹⁵ Jeremy Sarkin, Carrots and Sticks: The TRC and the South African Amnesty Process. Antwerp: Intersentia, 2004, P. 108. https://books.google.ge/books?id=xc_3qbj7ID0C&printsec=copyright#v=onepage&q&f=false

свободи, які саботували запити Комісії щодо надання необхідної інформації.¹⁹⁶

2. Критичною виявилася ситуація, коли Комітет з амністії, розглянувши справу у закритому порядку та відмовившись пояснити своє рішення, надав амністію тридцяти семи лідерам АНК, які зізналися у грубих порушеннях прав людини. У відповідь Комісія вимагала судового перегляду, і рішення Комітету було скасовано Високим судом.

3. Публікацію фінального звіту Комісії було довірено приватному академічному видавцеві, який працював у ринкових умовах, що призвело до обмеженого тиражу та дорогого видання друкованої версії.¹⁹⁷

Інновації

Найбільшим нововведенням Комісії та найбільш спірним з її повноважень було її право надавати індивідуальну амністію за політично вмотивовані злочини. При цьому для амністії не потрібно ані вибачень, ані ознак каяття. Будь-які злочини, скоєні для особистої вигоди, через особистий злий намір, недоброзичливість чи злобу, не підлягали амністії.

На відміну від латиноамериканських комісій із встановлення істини, Комісія ПАР мала право викликати людей на засідання, примушувати свідків чи злочинців до надання доказів, проводити обшук приміщень та вилучення необхідних матеріалів. Це призвело до ретельнішого внутрішнього розслідування та прямого допиту свідків, зокрема тих, які були причетні до порушень, але не подавали прохання про амністію.

Комісія була першою, хто створив програму захисту свідків. Це посилювало її слідчі можливості і дозволило свідкам повідомити інформацію, яка, як вони побоювалися, могла наразити їх на небезпеку.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Kader Asmal, «Victims, Survivors and Citizens: Human Rights, Reparations and Reconciliation», «South African Journal on Human Rights», Vol. 8, no. 4 (1992): 491–511. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02587203.1992.11827877>

¹⁹⁷ Truth Seeking: Elements of Creating an Effective Truth Commission. Edited by Eduardo González and Howard Varney, 2013, 71 p., <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Book-Truth-Seeking-2013-English.pdf>

¹⁹⁸ Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report. Volume 1, p. 54, <https://www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume%201.pdf>

Комісія дозволила жертвам брати участь у наданні амністії, коли винні зізнавались у своїх злочинах. Комісія, незважаючи на спірність такого кроку, також заохотила кілька випадків безпосереднього контакту між групами жертв та правопорушниками у спробі сприяти діалогу та взаєморозумінню.¹⁹⁹

Використовуючи принципи африканської філософії убунту, Комісія запропонувала можливості примирливого підходу в рамках відновного правосуддя як не менш ефективного, ніж механізми традиційної ретрибутивної (каральної) юстиції. Для розуміння процесу примирення Комісія запропонувала встановлювати під час своєї роботи 4 види істини:

Фактична чи судова істина (factual or forensic truth). Цей вид істини розуміється як легальне чи наукове знання щодо предмета. До цього виду істини відносяться зафіксовані факти про подію.

- персональна чи оповідна істина (personal or narrative truth)). Цей вид істини дозволяє жертвам і злочинцям розповісти, що вони сприймають за істину. Примирення відбувається, коли розкривається індивідуальна істина, яка пояснює, чому конкретна людина діяла певним чином.
- соціальна істина (social or 'dialogue' truth) отримує своє народження під час обміну представниками різних соціальних груп думками, під час дискусій та спору. Допущення спору дає можливість перевірити на міцність думки людей та факти.
- істина, що зцілює або відновлює (healing and restorative truth). Хоча будь-яка істина і привносить неминучий поділ («ми-вони», «правий-неправий», «винний — не винний»), але вона повинна вести до подальшої побудови нових стосунків. Таким чином, відновлююча істина стосується тих загальних моментів, які дозволяють різним групам і людям будувати бачення спільного майбутнього, що не дозволяє ранам, що розкрилися, залишитися незалікованими.²⁰⁰

¹⁹⁹ Truth Seeking: Elements of Creating an Effective Truth Commission. Edited by Eduardo González and Howard Varney, 2013, 71 p., <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Book-Truth-Seeking-2013-English.pdf>

²⁰⁰ Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report. Volume 1, p. 110–114, <https://www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume%201.pdf>

Комісія зробила акцент не лише на жертвах, а й на відтворенні історичної правди, зігравши ключову роль для доказу незаконності апартеїду, декриміналізації руху опору, визнанні неприємних фактів злочинів, скоєних з обох сторін. Історична істина стала моральним підґрунтям переходу до демократії та конституціоналізму, соціального та політичного співробітництва, а моральне засудження минулого дозволило створити нові моральні стандарти для майбутнього.²⁰¹

Сьєрра-Леоне: Комісія зі встановлення істини та примирення (Truth and Reconciliation Commission, 2002–2004)

Причини створення

Необхідність дати історичну оцінку збройному конфлікту (1991–2002) між силами уряду та Об'єднаного революційного фронту за участю військових контингентів інших держав (Нігерія, Ліберія) та повстанських угруповань. Одним із результатів конфлікту стали 70 тис. загиблих, сотні тисяч жертв насильницьких злочинів та 2,6 млн. переміщених осіб.²⁰²

Попередні умови

- присутність миротворчої місії ООН (UNAMSIL, 1999–2006 pp.);
- кілька конференцій у Сьєрра-Леоні та за її межами, присвячених закону про Комісію щодо встановлення істини та механізмів відшкодування збитків жертвам конфлікту;
- підтримка ідеї створення Комісії ключовими політиками та закріплення її у тексті мирної угоди;
- створення Робочої групи Комісії під егіду Національного форуму з прав людини (вересень 1999 р.);
- проведення Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) консультацій

²⁰¹ Truth Seeking: Elements of Creating an Effective Truth Commission. Edited by Eduardo González and Howard Varney, 2013, 71 p., <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Book-Truth-Seeking-2013-English.pdf>; Gutmann, A. and Thompson, D. (eds), Truth vs Justice: The Morality of Truth Commissions. Princeton University Press, N.J., 2000. 344 p.

²⁰² Case study. Sierra Leonein «Evaluation of UNDP Support to Conflict-Affected Countries». New York: UNDP. 2006. 117 p. <http://web.undp.org/evaluation/documents/thematic/conflict/SierraLeone.pdf>

з громадянським суспільством, представниками уряду та Об'єднаного революційного фронту (The Revolutionary United Front, колишня збройна опозиція);

- розробка експертами УВКПЛ законопроекту про Комісію як технічна допомога;
- доопрацювання та одностайне прийняття парламентом Закону про Комісію щодо встановлення істини та примирення (2000).²⁰³

Мандат

Мандат Комісії було викладено ще в Ломейській мирній угоді виключно моральною, але юридично неточною мовою: «боротися з безкарністю», «розірвати хибне коло насильства», «надати форум для жертв і порушників прав людини, щоб вони могли розповісти свої історії», «отримати ясну картину минулого».

Цей юридично неточний стиль був успадкований і законом, який визначив такі функції Комісії: створити неупереджений історичний звіт про порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права в ході збройного конфлікту (1991–1999); боротися із безкарністю; реагувати на потреби жертв; сприяти зціленню та примиренню; запобігти повторенню перенесених порушень та зловживань. При цьому законом не були розставлені пріоритети між зазначеними цілями та не зазначено, яким чином Комісія має досягати цих цілей.²⁰⁴ Закон лише надав Комісії право видавати повістки виклику до суду для надання свідчень.

Розпливчастість мандату стосується і формулювань. Розслідування порушень прав людини, наприклад, не визначає точно, які типи порушень у контексті війни має розглядати Комісія.

Відбір членів Комісії

Створена, за прикладом ПАР, на підставі закону, Комісія Сьєрра-Леоне формувалася з однією особливстю — за участі ООН та призначенням іноземних експертів як уповноважених. Останні призначалися

для зміцнення довіри до роботи Комісії, мінімізації підозр у упередженості та проведенні порівняльної експертизи. Склад Комісії передбачав 4 національних представників та 3 міжнародних експертів.

Для відбору національних кандидатів було створено Колегію з відбору на чолі зі Спеціальним представником Генерального секретаря ООН у Сьєрра-Леоні. До складу Колегії з 6 осіб входили представники президента, Революційної ради збройних сил, Міжрелігійної ради, Національного форуму з прав людини, Національної комісії за демократію та права людини (President, the Armed Forces Revolutionary Council, the Inter Religious Council, the National Forum for Human Rights and the National Commission for Democracy and Human Rights). З відібраних Колегією 65 кандидатів після публічних співбесід, четверо з них було рекомендовано президенту для призначення.

Ще троє міжнародних експертів, після обговорення їх кандидатур Колегією, були рекомендовані Верховним комісаром ООН з прав людини. Рішення Комісії було затверджено президентом країни у 2002 р.²⁰⁵

Структура

Відповідно до закону Комісія мала статус повністю незалежного органу. Однак пізніше було вирішено, що Комісія адміністративно управлятиметься як проєкт УВКПЛ. Це не було цілком вдалим рішенням, оскільки Комісія потребувала незалежності при ухваленні оперативних рішень.²⁰⁶

Роботу Комісії забезпечував секретаріат, що складається з 4 департаментів: юридичного забезпечення та примирення (Legal and Reconciliation); адміністрування та планування (Administration and Programming); інформаційного менеджменту (Information management); публічної інформації та освіти (Public information and education).²⁰⁷

²⁰³ Sierra Leone TRC Reports. Vol. 1. P. 49–51. <https://www.sierraleonetr.org/index.php/view-the-final-report/download-table-of-contents>

²⁰⁴ Elena Naughton. SIERRA LEONE: CASE STUDY (p. 34–41). In *Challenging the Conventional: Can Truth Commissions Strengthen Peace Processes?* — International Center for Transitional Justice and the Kofi Annan Foundation. 2016. — 86 p., P. 36. https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ_TruthCommPeace_English_2016.pdf

²⁰⁵ Sierra Leone TRC Reports. Vol. 1. P. 53. <https://www.sierraleonetr.org/index.php/view-the-final-report/download-table-of-contents>

²⁰⁶ *Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions* / Priscilla B. Hayner. — 2nd ed. Routledge, 2011. P. 58–60. https://edisisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4215774/mod_resource/content/0/Unspeakable%20Truths_%20Transitional%20Justice%20and%20the%20Challenge%20of%20Truth%20Commissions%20-%20Routledge%20%282010%29.pdf

²⁰⁷ Sierra Leone TRC Reports. Vol. 1. P. 64. <https://www.sierraleonetr.org/index.php/view-the-final-report/download-table-of-contents>

Ресурси

Запланований бюджет Комісії (10 млн. доларів) було скорочено вдвічі (4,7 млн. доларів) і складалася переважно із коштів міжнародних донорів. Нестача бюджету обмежила чисельність персоналу (240 осіб), тому для прийому заяв Комісія залучила працівників місцевих правозахисних НУО, попередньо навчивши їх.²⁰⁸

На перших стадіях у Комісії були відсутні мінімальні стандарти для прийому на роботу, тому приблизно третина найнятого персоналу була визнана як така, що не відповідає кваліфікаційним вимогам або була звільнена.²⁰⁹

Результати

1. Комісія отримала загалом 7706 заяв, понад 10% з яких отримано безпосередньо від злочинців, при цьому багато хто детально зізнався у своїх діях. Близько 200 письмових документів отримано від НУО, національних чи міжнародних організацій.²¹⁰ Зафіксовано 40 242 злочини, виявлено 113 масових поховань.²¹¹

2. Комісія протягом 5 місяців провела більше 500 індивідуальних слухань (відкритих і закритих)

по всій країні, присвячених досвіду жертв і колишніх комбатантів, значущим подіям конфлікту. Отримано та задокументовано свідчення 450 свідків.

3. Президент Ахмад Теджан Кабба дав свідчення на заключному слуханні у Фрітауні, але відмовився вибачитися за зловживання, вчинені державою.

4. Основні політичні партії, представники збройних сил та поліції публічно вибачилися за ту роль, яку вони відіграли до та під час конфлікту.

5. Звіт комісії включав чотири томи (2004 р.) та годинне відеореферме, які вказують, що основними причинами війни були «повальна жадібність, корупція та непотизм (кумівство)» за повної безвідповідальності уряду протягом багатьох років.²¹²

6. Комісія скерувала уряду понад 220 рекомендацій щодо захисту прав людини, боротьби з корупцією, реформи сектору безпеки, покращення демократичної участі молоді та жінок.²¹³ Публічні звіти про хід виконання рекомендацій уряд повинен був надавати щокварталу.

7. Фонд миробудування ООН (2006 р.) виділив 3 млн доларів на програму відшкодування збитків, дотримуючись рекомендацій Комісії.

Публічність та прозорість роботи

УВКПЛ надало грант Міжнародній юридичній групі з прав людини (the International Human Rights Law Group) для початку кампанії щодо інформування громадськості про роботу Комісії. Кампанія, у кооперації з НУО, передбачала співпрацю зі ЗМІ (радіо, телебачення), продюсування пісень, драм та плакатів.

Деякі НУО (Національний форум з прав людини, Національна комісія за демократію та права людини) отримали окрему фінансову підтримку для проведення інформаційних програм щодо Комісії.²¹⁴

Активно співпрацюючи з правозахисними організаціями, Комісія сприяла створенню мережі

²⁰⁸ Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions / Priscilla B. Hayner. — 2nd ed. Routledge, 2011. P. 58–60.

https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4215774/mod_resource/content/0/Unspeakable%20Truths_%20Transitional%20Justice%20and%20the%20Challenge%20of%20Truth%20Commissions%20-%20Routledge%20%282010%29.pdf;

Sierra Leone TRC Reports. Vol. 1.

<https://www.sierraleonetr.org/index.php/view-the-final-report/download-table-of-contents>

²⁰⁹ Elena Naughton. Sierra Leone: Case study (p. 34–41). In *Challenging the Conventional: Can Truth Commissions Strengthen Peace Processes?* — International Center for Transitional Justice and the Kofi Annan Foundation. 2016. — 86 p., P. 38.

https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ_TruthCommPeace_English_2016.pdf

²¹⁰ Mohamed Gibril Sesay, Mohamed Suma, «Transitional Justice and DDR: The Case of Sierra Leone». International Center for Transitional Justice, June 2009. 40 p., P. 17.

https://www.researchgate.net/publication/268368949_Transitional_Justice_and_DDR_the_Case_of_Sierra_Leone

²¹¹ Elena Naughton. SIERRA LEONE: CASE STUDY (p. 34–41). In *Challenging the Conventional: Can Truth Commissions Strengthen Peace Processes?* — International Center for Transitional Justice and the Kofi Annan Foundation. 2016. — 86 p.

https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ_TruthCommPeace_English_2016.pdf

²¹² *Witness to Truth: Final Report of the Sierra Leone Truth and Reconciliation Commission, 2004.*

<https://www.sierraleonetr.org/index.php/view-the-final-report/download-table-of-contents>

²¹³ Mohamed Gibril Sesay, Mohamed Suma, «Transitional Justice and DDR: The Case of Sierra Leone». International Center for Transitional Justice, June 2009. 40 p., P. 17.

https://www.researchgate.net/publication/268368949_Transitional_Justice_and_DDR_the_Case_of_Sierra_Leone

²¹⁴ Sierra Leone TRC Reports. Vol. 1. P. 52.

<https://www.sierraleonetr.org/index.php/view-the-final-report/download-table-of-contents>

громадянського суспільства для контролю того, як уряд реагує на рекомендації Комісії. Мережа безпосередньо контактувала з органами влади, отримувала від них звіти про виконання рекомендацій Комісії, здійснюючи цим громадський контроль.

Спеціально для шкіл Комісія розробила зручну для дітей версію свого звіту (Child friendly version, 2004).

Завдяки такому підходу роботу Комісії від початку почали підтримувати колишні комбатанти з усіх боків, що у свою чергу підвищило загальний рівень довіри до неї.²¹⁵

Недоліки

1. Уряд підготував «Білу книгу» з оцінкою звіту Комісії та широких рекомендацій, що містяться в ньому, а громадянське суспільство розробило зведений законопроект (2005), що охоплює аспекти, що вимагають вжиття законодавчих заходів. Проте «біла книга» не приділяла достатньої уваги питанням імплементації рекомендацій Комісії, а законопроект не було ухвалено. Тому у 2008 р. рекомендації Комісії характеризувалися як «зупинені на етапі часткового виконання».²¹⁶

2. Практика публічних слухань суперечила уявленню місцевих громад про зцілення та примирення, які базувалися, головним чином, на механізмах соціального забуття. Прагнення Комісії публічно говорити про минуле порушувало місцеву практику реінтеграції та зцілення, що поставило для майбутніх комісій зі встановлення істини обов'язок шукати методи, що максимально відповідають місцевим практикам примирення.²¹⁷

²¹⁵ Post-conflict Reintegration Initiative for Development and Empowerment (PRIDE), "Ex-Combatant Views of the Truth and Reconciliation Commission and the Special Court in Sierra Leone," September 12, 2002. <http://www.rscsl.org/Documents/pride2002.pdf>

²¹⁶ Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions / Priscilla B. Hayner. — 2nd ed. Routledge, 2011. P. 60. https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4215774/mod_resource/content/0/Unspeakable%20Truths_%20Transitional%20Justice%20and%20the%20Challenge%20of%20Truth%20Commissions%20%20-Routledge%20%282010%29.pdf

²¹⁷ Rosalind Shaw, "Rethinking Truth and Reconciliation Commissions: Lessons from Sierra Leone," United States Institute of Peace, Special Report 130, February 2005. <https://www.usip.org/publications/2005/02/rethinking-truth-and-reconciliation-commissions-lessons-sierra-leone>

Інновації

У роботі Комісії особливу увагу було приділено жертвам сексуального насильства та дітям, які були або жертвами, або злочинцями.

Комісія залучала місцевих лідерів до традиційних в африканській культурі «церемоній примирення», коли ті, хто зізнався у злочинах, проходили через «ритуал очищення» для прийняття їх громадами. Церемонії примирення також проводилися наприкінці деяких із тижневих слухань, коли жертви та злочинці тривалий час перебували у безпосередньому контакті.²¹⁸

Ліберія: Комісія зі встановлення істини та примирення (Truth and Reconciliation Commission, 2006–2009)

Причини створення

Дві громадянські війни (1989–1997, 1999–2003) призвели до загибелі приблизно 250 тис. осіб та вимушеного переміщення близько 1,5 млн. мирного населення. Бойові дії супроводжувалися численними фактами військових злочинів, скоєних як урядовими військами, так і двома збройними опозиційними угрупованнями. Після 2003 р. у країні налічувалося понад 101 тис. екс-комбатантів.

Попередні умови

- закріплення у тексті мирної угоди статті про створення Комісії (2003) одночасно з проханням до міжнародного співтовариства надати необхідну фінансову та технічну підтримку діяльності Комісії;
- активна участь громадянського суспільства у розробці закону про Комісію;
- наявність у країні миротворчих місій ООН (UNMIL) та Економічного співтовариства західноафриканських держав (ECOWAS).

Мандат

Мирна угода 2003 р. визначала Комісію як форум для вирішення питань безкарності, що дає

²¹⁸ Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions / Priscilla B. Hayner. — 2nd ed. Routledge, 2011. P. 58–60. https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4215774/mod_resource/content/0/Unspeakable%20Truths_%20Transitional%20Justice%20and%20the%20Challenge%20of%20Truth%20Commissions%20%20-Routledge%20%282010%29.pdf

можливість як жертвам, так і винним у порушеннях прав людини поділитися своїм досвідом для того, щоб отримати чітку картину того, що сталося, і таким чином сприяти справжньому зціленню та примиренню. Одночасно Комісія має зайнятися усуненням корінних причин криз у Ліберії та рекомендувати заходи для реабілітації жертв порушень прав людини.²¹⁹

Відповідно, у мандаті головною метою Комісії було визначено сприяння національному миру, безпеці, єдності та примиренню шляхом виконання наступних функцій:

- розслідування грубих порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права, а також зловживань, включаючи масові вбивства, сексуальне насильство, вбивства, позасудові страти та економічні злочини (такі, як експлуатація природних або державних ресурсів для підтримки збройних конфліктів), скоєні у період 1979–2003 рр.;
- встановлення причин, обставин та контексту таких порушень; ідентифікація осіб, відповідальних за скоєння порушень, їх мотивів, а також їхнього впливу на потерпілих; встановлення, чи були ці порушення одиничними чи носили систематичний і навмисний характер;
- створення форуму для вирішення питань безкарності, а також для можливості як для жертв, так і для винних у порушеннях, поділитися своїм досвідом, щоб створити чітку картину минулого для досягнення справжнього зцілення та примирення;
- проведення критичного огляду історичного минулого Ліберії для встановлення історичних передумов конфлікту та виправлення історичної неправди;
- прийняття конкретних механізмів та процедур для врахування досвіду жінок, дітей та уразливих груп, приділяючи особливу увагу гендерно-обумовленим порушенням,

²¹⁹ Comprehensive Peace Agreement Between the Government of Liberia and the Liberians United for Reconciliation and Democracy (LURD) and the Movement for Democracy in Liberia (MODEL) and Political Parties Accra, August 18, 2003. Article XIII.
https://www.usip.org/sites/default/files/file/resources/collections/peace_agreements/liberia_08182003.pdf

а також проблемі дітей-солдат, надаючи їм можливість поділитися своїм досвідом.²²⁰

На відміну від ПАР, Комісія Ліберії мала лише право викликати необхідних свідків до суду, вдаючись до повноважень Спеціального магістрату. Вона могла лише рекомендувати застосування індивідуальної амністії, за винятком випадків, коли справа стосувалася військових злочинів та грубих порушень прав людини.²²¹

Відбір членів Комісії

Перший склад комісарів був призначений головою перехідного уряду у 2004 р. без прозорих процедур відбору та без проведення широких консультацій до того, як було прийнято сам закон про Комісію (2005). Це викликало жорстку реакцію громадянського суспільства та необхідність комісарів заново пройти через процес відбору, передбачений законом. Лише двоє з первісних призначенців залишились в остаточному складі дев'яти комісарів Комісії.

Комісія з відбору кандидатів складалася з представників політичних партій (2 особи), НКО (3 особи), ООН (1 особа) та ECOWAS (1 особа). З понад 150 номінантів комісія відібрала 9 комісарів: 4 жінок та 5 чоловіків (2 юристи, 1 експерт НУО, 3 релігійні лідери, спеціаліст з безпеки, медсестра, журналіст). Гендерний баланс було заздалегідь визначено законом.²²²

Структура

Роботу Комісії забезпечували: Секретаріат, 13 комітетів — Гендерний комітет (Gender Committee), Комітет з питань дітей (Children's Committee), Молодіжний комітет (Youth Committee), Комітет зі ЗМІ та роботи з громадськістю (Media & Outreach

²²⁰ Truth and Reconciliation Commission Act of Liberia. National Transitional Legislative Assembly, May 12, 2005. Article IV.
<http://trcofliberia.org/about/trc-mandate.html>

²²¹ Truth And Reconciliation Commission Act of Liberia. National Transitional Legislative Assembly, May 12, 2005. Articles VII–VIII.
<http://trcofliberia.org/about/trc-mandate.html>

²²² Truth and Reconciliation Commission. Volume II: Consolidated Final Report. The TRC of Liberia. 2009. 470 p.
http://www.trcofliberia.org/resources/reports/final/volume-two_layout-1.pdf;
Truth and Reconciliation Commission Act of Liberia. National Transitional Legislative Assembly, May 12, 2005. Article IV.
<http://trcofliberia.org/about/trc-mandate.html>

Youth Committee), Комітет з економічних злочинів (Economic Crimes), Комітет з питань релігії, традицій та примирення (Religion, Traditional & Reconciliation), Комітет з історичного огляду громадянського суспільства (Civil Society Historical Review), Комітет з програм та планування роботи з діаспорою (Diaspora Program and Planning), Комітет з питань людей з особливими потребами (People with Special Needs Governance), Комітет міжнародних технічних консультацій (International Technical Advisory Committee); відділи з розслідувань (Inquiry Unit) та психолого-соціальної роботи (Psycho-Social Unit).

Спеціальний магістрат був призначений президентом для виконання таких функцій Комісії, як видача викликів та ордерів, проведення квазісудових розслідувань за фактами неповаги до суду.²²³

Ресурси

Бюджет Комісії було встановлено в 7,56 млн. доларів, з них 4,4 млн. надійшло з державного бюджету, а решту склали кошти донорів (ПРООН, ЄС, Інститут відкритого суспільства в Західній Африці, Данія, Швеція, США / United Nations Development Programme, the European Union, the Open Society Institute of West Africa, Denmark, Sweden, United States). Загалом у Комісії та 15 регіональних офісах працювало понад 400 чол. національного та міжнародного персоналу на постійній або контрактній основі. Комісія розпочала повноцінну роботу лише у 2007 р. після отримання донорських коштів.

Результати

1. Комісія задокументувала більше порушень, ніж будь-яка попередня комісія зі встановлення істини. Вона прийняла заяви від 20 560 ліберійців, у тому числі тих, хто проживав за кордоном. За сприяння каліфорнійської НУО Benetech Комісія змогла зареєструвати історії про 93 322 жертви, 163 615 порушень (понад 58 000 примусових переміщень, 28 000 вбивств, 6000 згвалтувань).²²⁴

²²³ Truth and Reconciliation Commission. Volume II: Consolidated Final Report. The TRC of Liberia. 2009. 470 p., P. 35–39.
http://www.trcofliberia.org/resources/reports/final/volume-two_layout-1.pdf

²²⁴ Truth and Reconciliation Commission. Volume II: Consolidated Final Report. The TRC of Liberia. 2009. 470 p.
http://www.trcofliberia.org/resources/reports/final/volume-two_layout-1.pdf;

2. Заключний звіт комісії був політично вибухонебезпечним — у ньому було названо понад 150 осіб, які підлягають судовому переслідуванню, та ще кілька десятків осіб, яким має бути заборонено обіймати державні посади протягом 30 років. Серед них були президент і багато відомих представників політичного класу, відомих своєю участю у війні.²²⁵

3. Комісія рекомендувала створити Надзвичайний кримінальний суд щодо Ліберії і назвала осіб, корпорації та установи, рекомендовані для судового переслідування або для подальшого розслідування.²²⁶

4. Комісія констатувала, що всі сторони конфлікту чинили гендерно обумовлене насильство щодо жінок, вербували дітей для участі в актах насильства та несуть відповідальність за зловживання, включаючи військові злочини та злочини проти людяності.

5. У той же час Комісія рекомендувала не притягувати до кримінальної відповідальності 38 осіб, у тому числі колишнього повстанця генерала Батт Нейкед (Butt Naked), який після війни став священником, але на публічних слуханнях заявив, що він особисто вбив 20 000 осіб.²²⁷ Причиною такої рекомендації стала активна співпраця колишніх комбатантів з Комісією, їхнє щиросердне визнання та каяття.

Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions / Priscilla B. Hayner. — 2nd ed. Routledge, 2011, p. 66–68.

https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4215774/mod_resource/content/0/Unspeakable%20Truths_%20Transitional%20Justice%20and%20the%20Challenge%20of%20Truth%20Commissions%20%20-Routledge%20%282010%29.pdf

²²⁵ Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions / Priscilla B. Hayner. — 2nd ed. Routledge, 2011, p. 66–68.

https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4215774/mod_resource/content/0/Unspeakable%20Truths_%20Transitional%20Justice%20and%20the%20Challenge%20of%20Truth%20Commissions%20%20-Routledge%20%282010%29.pdf

²²⁶ Truth Commission: Liberia. February 20, 2006.
<https://www.usip.org/publications/2006/02/truth-commission-liberia>

²²⁷ War, Politics and Justice in West Africa: Essays 2003–2014. Sierra Leone an Writers Series. 2015. 324 p., P. 36.
https://books.google.com.ua/books?id=7AaeCgAAQBAJ&newbks=0&printsec=frontcover&pg=PA36&dq=%22Joshua+Blahyi%22&hl=en&redir_esc=y#v=onepage&q=%22Joshua%20Blahyi%22&f=false

6. Комісія рекомендувала провести амністію для дітей-комбатантів та амністію для осіб, які не вчинили серйозних злочинів, якщо останні визнають свої помилки та висловлять каяття.²²⁸

7. Комісія рекомендувала створити Національний форум Palava Hut як додатковий інструмент правосуддя та національного примирення, заснований на традиційних механізмах вирішення спорів.

8. Комісія рекомендувала ухвалити програму репарацій на суму близько 500 млн. доларів протягом 30 років.²²⁹

Публичність та прозорість роботи

У травні 2006 р. у рамках офіційного відкриття Комісія провела тренінг для 55 представників громадянського суспільства з питань комунікації, які, у свою чергу, підготували 1124 волонтери для проведення інформаційної підтримки роботи Комісії. Одночасно Комісією було проведено зустрічі з редакторами, репортерами та іншими працівниками ЗМІ для узгодження принципів співпраці та належного висвітлення діяльності Комісії.

Комісія спільно з представниками ЗМІ розробила та ухвалила кодекс поведінки, який регулює висвітлення у ЗМІ роботи Комісії, особливо публічних слухань. Завдяки дружньому підходу ЗМІ мали постійний доступ до Комісії, супроводжуючи її у виїзних засіданнях по всій країні.

Недоліки

1. Комісія піддалася критиці за те, що вона не була достатньо активною у проведенні детальних допитів осіб, які обвинувачуються у серйозних злочинах. Тому на більшості слухань, які транслювалися у прямому ефірі, особи, широко відомі своєю причетністю до військових зловживань, просто заперечували будь-які порушення.²³⁰ Крім того, запрошення колишніх військових ватажків до суду призвело до повторної ретравматизації жертв. Ситуація виявилася настільки стресовою для жертв,

присутніх у залі суду, що процес слухань був перерваний учасниками та громадськістю.²³¹

2. Публікація у фінальному звіті переліку осіб, що підлягають люстрації та судовому переслідуванню за злочини в ході війни, викликала протест з боку польових командирів усіх колишніх збройних формувань, які погрожували знову взяти до рук зброю. Це також викликало вкрай обережне ставлення до звіту з боку міжнародного співтовариства, включаючи ООН.²³²

Інновації

Унікальним досвідом Комісії стала співпраця з ліберійською діаспорою у документуванні обставин громадянської війни. Інформаційно-пропагандистські заходи відбулися в одинадцяти містах США, в Гані, Нігерії та Сьєрра-Леоні, де проживала значна кількість ліберійських біженців.²³³ У Міннеаполісі (США) з 2006 р. було організовано кілька громадських слухань за участю комісарів ліберійської Комісії, а також отримано понад 1600 заяв від 5 000 ліберійців, що там проживають.²³⁴

На відміну від Сьєрра-Леоне, Комісія Ліберії не тільки була дуже активною у спілкуванні з колишніми солдатами-дітьми, але й змогла отри-

https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4215774/mod_resource/content/0/Unspeakable%20Truths_%20Transitional%20Justice%20and%20the%20Challenge%20of%20Truth%20Commissions%20%20-Routledge%20%282010%29.pdf

²³¹ Truth Seeking: Elements of Creating an Effective Truth Commission. Edited by Eduardo González and Howard Varney, 2013, 71 p., P. 38.

<https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Book-Truth-Seeking-2013-English.pdf>

²³² Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions / Priscilla B. Hayner. — 2nd ed. Routledge, 2011. P. 66–68.

https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4215774/mod_resource/content/0/Unspeakable%20Truths_%20Transitional%20Justice%20and%20the%20Challenge%20of%20Truth%20Commissions%20%20-Routledge%20%282010%29.pdf

²³³ Truth Commission: Liberia. February 20, 2006.

<https://www.usip.org/publications/2006/02/truth-commission-liberia>

²³⁴ Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions / Priscilla B. Hayner. — 2nd ed. Routledge, 2011. P. 66–68.

https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4215774/mod_resource/content/0/Unspeakable%20Truths_%20Transitional%20Justice%20and%20the%20Challenge%20of%20Truth%20Commissions%20%20-Routledge%20%282010%29.pdf

²²⁸ Truth and Reconciliation Commission. Volume II: Consolidated Final Report. The TRC of Liberia. 2009. 470 p. http://www.trcofliberia.org/resources/reports/final/volume-two_layout-1.pdf

²²⁹ Truth Commission: Liberia. February 20, 2006. <https://www.usip.org/publications/2006/02/truth-commission-liberia>

²³⁰ Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions / Priscilla B. Hayner. — 2nd ed. Routledge, 2011. P. 66–68.

мати свідчення 280 з них. У співпраці з ЮНІСЕФ було задокументовано щонайменше 10 500 фактів воєнних злочинів та грубих порушень прав людини, скоєних щодо дітей.²³⁵

Комісія вперше поставила проблему жінок і дітей як окремих категорій жертв війни, а також наголосила на проблемі ресоціалізації дітей-комбатантів (питання амністії, освіти, соціальних програм). Комісія також створила необхідні умови для того, щоб жінки публічно могли заявити про те, що сталося, і висловити свою позицію.

Як додатковий механізм примирення Комісією було розроблено Національну програму Palava Hut (The National Palava Hut Program), що використовує вікові традиції відновного правосуддя (restorative justice) Ліберії. Програма ґрунтується на традиційних підходах до діалогу та миробудування на рівні місцевих громад через публічне покаяння винних у злочинах.²³⁶

Гана: Комісія з національного примирення (National Reconciliation Commission, 2002–2004)

Причини створення

Масові порушення прав людини, розстріли політичних лідерів, насильницькі зникнення, сексуальне насильство, тортури, незаконна конфіскація майна як результат чотирьох військових переворотів і періодів неконституційного, військового правління (1966–1969, 1972–1979, 1981–1993) після здобуття незалежності у 1957 році.

Попередні умови

- оголошення демократичного курсу розвитку (1992) та зміна військового режиму демократичним урядом (2000);
- проведення національних та міжнародних консультацій для визначення мандату Комісії;
- прийняття Закону про національне примирення (2002, The National Reconciliation Com-

mission Act), який передбачає створення Комісії.

Мандат

Комісія була покликана сприяти національному примиренню між народами країни шляхом встановлення точних, повних та історичних даних щодо порушень прав людини.

Основні функції Комісії полягали у наступному: розслідування порушень прав людини; встановлення того, чи були ці порушення сплановані державою чи посадовими особами; вивчення більш широкого контексту, у якому мали місце порушення; ідентифікація жертв; розробка рекомендацій щодо відшкодування збитків; просвітництво громадськості та забезпечення достатньої публічності своєї роботи.²³⁷

Закон наказував Комісії зосередити увагу на періодах неконституційного правління, але на практиці комісія не робила різниці між порушеннями, вчиненими під час цивільного чи військового правління, розглядаючи всі заяви.

Комісії були надані повноваження для виклику громадян до суду, обшуку приміщень, вилучення матеріалів та речових доказів.

Комісії було надано один рік з початку слухань для завершення своєї роботи з додатковим періодом для завершення свого звіту.

Відбір членів Комісії

На відміну від комісій у ПАР та Сьєрра-Леоне, членів Комісії в Гані було обрано практично у закритому режимі — президентом країни після його консультацій із Державною радою. Коаліція громадянського суспільства надала Державній раді керівні принципи процесу відбору, але вони були проігноровані, а представники громадськості до процесу відбору не були допущені. Призначені комісари (троє з них — жінки) були представниками різних груп суспільства: юристи, вчені, місцеві лідери, релігійні групи, профспілки, збройні сили.²³⁸

²³⁵ Truth and Reconciliation Commission. Final Report. Volume III. The TRC of Liberia. 2009. 117 p. P. 30. http://www.trcofliberia.org/resources/reports/final/volume-three-2_layout-1.pdf

²³⁶ Truth and Reconciliation Commission. Volume II: Consolidated Final Report. The TRC of Liberia. 2009. 470 p. http://www.trcofliberia.org/resources/reports/final/volume-two_layout-1.pdf

²³⁷ The National Reconciliation Commission Act, № 611, 2002. <http://www.ghanareview.com/reconact.html>

²³⁸ Ghana's National Reconciliation Commission: A Comparative Assessment / NahlaValji. ICTJ, 2006. 49 p. P. 7. https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Ghana-Reconciliation-Commission-2006-English_0.pdf

Структура

Комісія створила шість комітетів: з питань представників юридичних професій (Legal profession), професійних об'єднань, крім юридичних (Professional bodies other than legal), ЗМІ та студентських рухів (The press and student movements), служб безпеки (security services), релігійних організацій та старійшин (Religious bodies and chiefs). У штаб-квартирі (Аккра) та 4 регіональних офісах працювало 115 осіб.

Ресурси

Прогнозований бюджет у 5 млн. доларів довелося скоротити до 3 млн. через обмежену фінансову підтримку з передбачуваних міжнародних джерел. Уряд Гани надав 2 млн. доларів, решту надали OSI (Open Society Institute) USAID, Вища комісія ПАП у Гани (South African High Commission in Ghana).

Результати

1. Комісія отримала понад 4200 заяв від жертв, з яких близько 70% не було розслідувано навіть поверхово. Проте не менше 50% заявників були викликані для надання показань під час громадських слухань.²³⁹

2. На початку 2004 р. колишній президент Ролінгс був викликаний повісткою і допитаний Комісією щодо двох речових доказів, які, як передбачається, були у нього (відеозаписи страт, записаного визнання людини, засудженої за вбивство трьох суддів Високого суду та військового офіцера).

3. Комісія визнала військових відповідальними за 66% задокументованих порушень прав людини.

4. 5 томів фінального звіту були направлені президенту і опубліковані в 2005 р. Уряд прийняв звіт повністю, вибачився перед усіма постраждалими і закликав національні установи вивчити звіт і приступити до виконання його рекомендацій.²⁴⁰

²³⁹ Ghana's National Reconciliation Commission: A Comparative Assessment / NahlaValji. ICTJ, 2006. 49 p., P. 19. https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Ghana-Reconciliation-Commission-2006-English_0.pdf

²⁴⁰ Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions / Priscilla B. Hayner. — 2nd ed. Routledge, 2011. https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4215774/mod_resource/content/0/Unspeakable%20Truths_%20Transitional%20Justice%20and%20the%20Challenge%20of%20Truth%20Commissions%20%20-Routledge%20%282010%29.pdf

5. Комісія рекомендувала такі заходи щодо відшкодування збитків жертвам: публічні вибачення та меморіалізація; допомогу на медичне обслуговування та освіту, пенсії, реституція конфіскованого майна, виплати в 120–3500 доларів залежно від завданих збитків. Протягом року уряд реалізував програму відшкодування збитків, виділивши 1,5 млн. доларів компенсації для понад 2500 постраждалих. Близько 2 тис. осіб отримали від \$217 до \$3300, хоча критерії включення та визначення присуджених сум були неоднозначними.

Публічність та прозорість роботи

Слухання транслювалися по телебаченню та радіо зі свідченнями 1866 потерпілих або свідків та 79 передбачуваних злочинців. Приблизно 40 слухань відбулось у закритому режимі з міркувань національної безпеки чи захисту свідків.²⁴¹

Недоліки

1. Комісію було призначено після 10 років оголошення переходу країни від військової диктатури до демократичного режиму у 1992 р.

2. Комісію критикували за широке застосування перехресних допитів жертв і обвинувачених, під час яких Комісія не перешкоджала агресивній манері адвокатів обвинувачених. Негативним результатом такого підходу стала не тільки ретравматизація жертв, але й заперечення звинувачень з боку обвинувачених. Водночас, Комісію критикували за те, що під час допиту колишнього президента Ролінгса йому було поставлено дуже мало вузькоспрямованих питань.

3. Один свідок помер від серцевого нападу під час свідчень на слуханні. Тільки після цього Комісія забезпечила присутність на слуханнях «швидкої допомоги» в режимі очікування та встановила систему перевірки артеріального тиску для свідків перед тим, як вони зможуть виступити.²⁴²

²⁴¹ Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions / Priscilla B. Hayner. — 2nd ed. Routledge, 2011. P. 56. https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4215774/mod_resource/content/0/Unspeakable%20Truths_%20Transitional%20Justice%20and%20the%20Challenge%20of%20Truth%20Commissions%20%20-Routledge%20%282010%29.pdf

²⁴² Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions / Priscilla B. Hayner. — 2nd ed. Routledge, 2011.

4. Незважаючи на інформаційну кампанію, фактів згвалтування та публічних тілесних покарань виявилися недостатньо у поданих заявах потерпілих.

5. Рекомендації Комісії з проведення реформ в армії, пенітенціарній системі та поліції, а також проведення всенародного референдуму щодо амністії були практично заморожені через відсутність політичної волі.²⁴³

Інновації

Комісія запропонувала один із найкращих способів досягнення основної мети репарацій (усунення індивідуальних наслідків минулих порушень) — шляхом індивідуальної оцінки завданої шкоди та розміру шкоди. До 2004 р. такий підхід не зустрічався у роботі комісій із встановлення істини.²⁴⁴

Марокко: Комісія справедливості та примирення (Equity and Reconciliation Commission, 2004–2006)

Причини створення

Наявність репресивного режиму, встановленого попередніми королями Марокко з моменту здобуття незалежності (1956 р.): довільні ув'язнення до місць несвободи, тортури, примусове вигнання політичних опонентів та правозахисників. Наявність великої кількості політичних ув'язнених та зниклих безвісти.

Попередні умови

- призначення королем у 1999 р. Консультативної ради з прав людини (CCDH) для розслідування повідомлень про порушення

https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4215774/mod_resource/content/0/Unspeakable%20Truths_%20Transitional%20Justice%20and%20the%20Challenge%20of%20Truth%20Commissions%20%20-Routledge%20%282010%29.pdf

²⁴³ Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions / Priscilla B. Hayner. — 2nd ed. Routledge, 2011.

https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4215774/mod_resource/content/0/Unspeakable%20Truths_%20Transitional%20Justice%20and%20the%20Challenge%20of%20Truth%20Commissions%20%20-Routledge%20%282010%29.pdf

²⁴⁴ Ghana's National Reconciliation Commission: A Comparative Assessment / NahlaValji. ICTJ, 2006. 49 p. P. 23. https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Ghana-Reconciliation-Commission-2006-English_0.pdf

прав людини та розробки рекомендацій щодо приведення марокканського законодавства та практики у відповідність до міжнародних стандартів;

- звільнення близько 270 «зниклих безвісти» (1991 р.) та понад 400 політичних ув'язнених (1994 р.), ратифікація кількох міжнародних конвенцій з прав людини (CAT, CEDAW, CRC);²⁴⁵
- створення королем у 1999 р. Незалежної арбітражної комісії під егідою CCDH (Independent Arbitration Commission for the Compensation of Moral and Material Harm Suffered by Victims of Disappearance and Arbitrary Detention, and by their Beneficiaries). Комісія отримала 5127 заяв щодо компенсації, заслухала 8 тис. осіб під час 196 слухань. За результатами було виплачено компенсації сім'ям зниклих безвісти: близько 100 млн доларів для майже 7000 одержувачів;²⁴⁶
- адвокаційна кампанія правозахисних НУО (з 1999 р.) щодо створення Комісії;
- рекомендація королю від імені CCDH (2003 р.) щодо створення комісії зі встановлення істини.²⁴⁷

Мандат

Комісію було затверджено королівським указом (Royal Decree № 01.04.42, April 10, 2004). Основним завданням Комісії було розслідування та документування серйозних порушень (насильницькі зникнення та довільні затримання), що трапилися у 1956–1999 рр. Крім того, до завдань Комісії входило: розробка пропозицій щодо відшкодування збитків потерпілим та вижившим, надання

²⁴⁵ Morocco's Truth Commission Honoring. Past Victims during an Uncertain Present. Human Rights Watch November 2005. Volume 17, No. 11(E). 47 p. <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/morocco1105wcover.pdf>

²⁴⁶ Morocco's Truth Commission Honoring. Past Victims during an Uncertain Present. Human Rights Watch November 2005. Volume 17, No. 11(E). 47 p. <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/morocco1105wcover.pdf>

²⁴⁷ Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions / Priscilla B. Hayner. — 2nd ed. Routledge, 2011. p. 42–45. https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4215774/mod_resource/content/0/Unspeakable%20Truths_%20Transitional%20Justice%20and%20the%20Challenge%20of%20Truth%20Commissions%20%20-Routledge%20%282010%29.pdf

засобів правового захисту потерпілим, гарантій неповторення зловживань; складання історичної хронології порушень, що відбулися.²⁴⁸

Комісія мала надати рекомендації королю щодо грошової компенсації, психологічної та медичної допомоги постраждалим, їх соціальної реінтеграції, надання допомоги у вирішенні будь-яких проблем, пов'язаних з адміністрацією, законом, працевлаштуванням та майном, а також рекомендувати заходи, спрямовані на увічнення порушень прав людини та гарантувати неповторення цих порушень.²⁴⁹

Комісія була виключно консультативним органом, без будь-яких судових чи слідчих повноважень, без права встановлювати індивідуальну відповідальність. При цьому державні органи мали сувору вказівку про необхідність кооперації та допомоги у роботі Комісії. Комісія була підпорядкована королю, і він визначав, які рекомендації брати до уваги.²⁵⁰

Відбір членів Комісії

Громадянському суспільству відкрили доступ до надання кандидатур, після чого король заснував Комісію у складі 17 осіб, з них одна жінка. До Комісії увійшли вчені, відомі правозахисники, зокрема 6 колишніх політичних ув'язнених.

Один з них, Мбарек Бударка, був заочно засуджений до страти. Головою був призначений найвідоміший захисник прав людини в країні, Дрісс Бензекрі, який був політичним ув'язненим протягом 17 років.²⁵¹

²⁴⁸ Dahir approving Statutes of the Equity and Reconciliation Commission. Dahir No. 1.04.42 of the 19th of Safar 1425 (10 April 2004).

<https://www.usip.org/sites/default/files/file/resources/collections/commissions/Morocco-Charter.pdf>

²⁴⁹ Morocco's Truth Commission Honoring. Past Victims during an Uncertain Present. Human Rights Watch November 2005. Volume 17, No. 11(E). 47 p.

<https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/morocco1105wcover.pdf>

²⁵⁰ Morocco's Truth Commission Honoring. Past Victims during an Uncertain Present. Human Rights Watch November 2005. Volume 17, No. 11(E). 47 p. — P. 18.

<https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/morocco1105wcover.pdf>

²⁵¹ Morocco's Truth Commission Honoring. Past Victims during an Uncertain Present. Human Rights Watch November 2005. Volume 17, No. 11(E). 47 p. — P. 20–21.

<https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/morocco1105wcover.pdf>

Структура

Комісія складалася з 3 груп: науково-дослідної (study and research group) — 3 особи, з відшкодування збитків (group on reparations) — 7 уповноважених, з проведення розслідувань (group in charge of investigations) — 6 уповноважених. Для надання допомоги жертвам було створено медичний відділ (психіатр, медсестра, соціальний працівник).²⁵²

Ресурси

Бюджет визначався рішенням царя. Персонал Комісії сягав 300 чол.

Результати

1. Комісія встановила долю 742 осіб та роль держави у політичному насильстві у аналізований період.²⁵³

2. Комісія розслідувала 16 861 справу та 9779 постраждалим було рекомендовано надати фінансову, медичну та психологічну допомогу (9280 з них — фінансову). До 2007 року близько 23 676 осіб отримали компенсацію за порушення прав людини. Архів Комісії налічує понад 20 тис. свідчень.²⁵⁴

3. Відповідно до рекомендацій Комісії було розподілено 85 млн. доларів протягом 18 місяців після завершення її роботи серед 9000 окремих жертв або членів їхніх сімей.

4. Було створено інституційний механізм для управління комунальними програмами відшкодування збитків та виплачено 2,57 млн доларів місцевим громадам.²⁵⁵

5. Комісія рекомендувала скорочення органів виконавчої влади, посилення законодавчої та судової влади, реформу сектору безпеки, зміни кримінального законодавства, а також ратифікацію Статуту МКС.

²⁵² Dahir approving Statutes of the Equity and Reconciliation Commission. Dahir No. 1.04.42 of the 19th of Safar 1425 (10 April 2004).

<https://www.usip.org/sites/default/files/file/resources/collections/commissions/Morocco-Charter.pdf>

²⁵³ Truth Commission: Morocco. USIP, 2004.

<https://www.usip.org/publications/2004/12/truth-commission-morocco>

²⁵⁴ Update: Transitional Justice in Africa: The Experience with Truth Commissions. By Charles Manga Fombad. 2017.

https://www.nyulawglobal.org/globalex/Africa_Truth_Commissions1.html#Ghanav

²⁵⁵ Truth Commission: Morocco. USIP, 2004.

<https://www.usip.org/publications/2004/12/truth-commission-morocco>

Публічність та прозорість роботи

Низка слухань у справах потерпілих була відкритою і транслювалася у всьому арабському регіоні на ТБ «Аль-Джазіра», що було безпрецедентно. Водночас співпраця Комісії з НКО та потерпілими була дистанційною, що спонукало Марокканську асоціацію прав людини організувати альтернативні публічні слухання.²⁵⁶

Недоліки

1. Загалом, як звіти, так і процес відшкодування збитків зазнавали різкої критики з боку правозахисників та потерпілих за те, що вони обмежували їхнє право на отримання інформації.

2. У фінальному звіті Комісії нічого не говорилося про Західну Сахару, яка найбільше постраждала від репресій.²⁵⁷

Інновації

Це була перша комісія із встановлення істини в арабському світі, до того ж — комісія була очолена жертвою тортур колишнього режиму.

Марокко поставила своєрідний рекорд зі швидкості та ефективності, з якою держава виконала рекомендації Комісії щодо відшкодування збитків.

Тимор-Лешті: Комісія з прийняття, встановлення істини та примирення (Commission for Reception, Truth and Reconciliation 2002–2005)

Причини створення

Індонезійська окупація (1975–1999 рр.) Східного Тимору, під час якої померло від 102 800 до 183 000 осіб, з них від голоду померло 84 200 осіб та 18 600 осіб померли насильницькою смертю. Після референдуму за незалежність (1999 р.) місцева проіндонезійська міліція спалила багато населених пунктів, вбивши близько 1400 осіб та насильно

перемістивши 250 тис. осіб до Західного Тимору (Індонезія).²⁵⁸

Попередні умови

- наявність Перехідної адміністрації ООН у Східному Тиморі (UNTAET, 1999);
- консультації ООН з корінними громадами щодо розробки мандату Комісії, який включав традиційні місцеві механізми примирення;
- розробка розпорядження миротворчої місії ООН (UNTAET) щодо створення Комісії (2001 р.).

Мандат

Комісії було доручено: розслідувати порушення прав людини, скоєні в контексті політичного конфлікту у Тиморі-Лешті у період 1974–1999 рр.; встановити характер порушень прав людини і виявити фактори, які могли призвести до таких порушень; визначити практику державних чи недержавних суб'єктів, яку необхідно усунути, щоб запобігти повторенню порушень прав людини у майбутньому; передати повідомлення про порушення прав людини до Генеральної прокуратури для судового переслідування, коли це необхідно; допомогти у відновленні людської гідності жертв; сприяти примиренню; підтримати реінтеграцію осіб, які завдали шкоди своїм громадам внаслідок кримінальних проступків та інших шкідливих дій, за допомогою сприяння механізмам примирення у громаді.

Комісія мала повноваження викликати до суду необхідних осіб, а також просити суд доручити поліції провести обшук та огляд приміщень, вилучення необхідних матеріалів та речових доказів.²⁵⁹

Відбір членів Комісії

Відбіркова комісія з 11 осіб була сформована з представників політичних партій, релігійних лідерів, НУО та UNTAET. Відбір кандидатів передбачав широкі консультації з громадянським суспіль-

²⁵⁶ Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions / Priscilla B. Hayner. — 2nd ed. Routledge, 2011. p. 42–45.
https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4215774/mod_resource/content/0/Unspeakable%20Truths_%20Transitional%20Justice%20and%20the%20Challenge%20of%20Truth%20Commissions%20-%20Routledge%20%282010%29.pdf

²⁵⁷ Update: Transitional Justice in Africa: The Experience with Truth Commissions. By Charles Manga Fombad. 2017.
https://www.nyulawglobal.org/globalex/Africa_Truth_Commissions1.html#Ghanav

²⁵⁸ Chega! The Final Report of the Timor-Leste Commission for Reception, Truth and Reconciliation (CAVR). 2013. 3128 p.
<http://chegareport.org/Chega%20All%20Volumes.pdf>

²⁵⁹ UNTAET Regulation No. 2001/10. On the Establishment of a Commission for Reception, Truth and Reconciliation in East Timor, UNTAET/REG/2001/10.
<https://peacekeeping.un.org/mission/past/etimor/untae-tr/Reg10e.pdf>

ством, дотримуючись принципів регіонального та гендерного представництва. Після цього глава Тимчасової адміністрації призначив 7 комісарів (п'ятеро чоловіків та двох жінок). Додатково було призначено 29 регіональних комісарів у 6 районах (19 чоловіків та 10 жінок).²⁶⁰ Гендерне співвідношення (щонайменше 30% жінок на посадах) було закріплено у мандаті Комісії.

Структура

Комісія включала шість департаментів: встановлення істини (Truth-Seeking); прийом та підтримка жертв (Reception and Victim Support); примирення лише на рівні громад (Community Reconciliation); підтримка програм (Programme Support); адміністрація та логістика (Administration and Logistics); фінанси (Finance). Було створено архівний відділ.

Загальна кількість персоналу штаб-квартири сягала 124 особи та 154 особи — у регіональних офісах.²⁶¹

Результати

1. Комісія збирила 7 824 свідчення в 13 районах (майже 1% населення), а також провела більше 1000 інтерв'ю.

2. Комісія спільно з Національним статистичним управлінням провела ретроспективне обстеження смертності та перепис цвинтарів, що дозволило оцінити загальну кількість смертей через політичний конфлікт.

3. Комісія дійшла висновку, що сили безпеки Індонезії чинили порушення прав людини, які за своєю тяжкістю були рівносильні злочинам проти людяності та військовим злочинам, і що серйозні порушення були «масовими, широко поширеними та систематичними».

4. На думку Комісії, 85% усіх порушень припадає на сили безпеки Індонезії та 10% — були скоєні силами, що виступають за незалежність, на чолі з Фронтом незалежного Східного Тимору (FRETILIN).

5. Комісія реалізувала інтенсивний дослідницький проєкт, орієнтований на діагностику проблем жінок, що допомогло успішно розглянути справи жінок-потерпілих під час громадських слухань.

6. Комісія розробила схему термінового відшкодування збитків жертвам, які отримали серйозні травми внаслідок порушень прав людини. Кількість таких жертв становило 10% від усіх заявників на отримання компенсації.

7. Комісія розробила та імплементувала унікальний процес примирення на рівні місцевих громад (Community Reconciliation Process), який мав позитивний ефект та спирався на традиційні методи вирішення конфліктних ситуацій. У ході 217 слухань було прийнято до розгляду 1541 свідчення, а 1371 винний у скоєнні злочинів незначної тяжкості був повторно прийнятий до місцевих громад.

8. Крім 5-томного фінального звіту, Комісія створила відеOVERсію звіту, публічний музей та бібліотеку.

Публічність та прозорість роботи

Комісія активно підтримувала щотижневу радіопрограму щодо своєї роботи «Дорога до миру». Процес усіх тематичних громадських слухань активно висвітлювався ЗМІ з додатковим формуванням відеосюжетів, які пізніше поширювалися у місцевих громадах.

Недоліки

Незважаючи на тиск з боку національних та міжнародних спостерігачів, уряд опирався офіційній публікації звіту, а після публікації звіт не набув широкого поширення. Небажання політичних лідерів розглядати злочини минулого призвели до того, що резолюцію парламенту щодо виконання рекомендацій Комісії було розглянуто лише у 2009 р.²⁶²

Інновації

У 2003 р. Комісія започаткувала процес примирення на рівні місцевих громад (Community Reconciliation Process, CRP). Це був новий, раніше неапробований механізм реінтеграції комбатантів, які вчинили нетяжкі злочини під час конфлікту. Основою проєкту була висока ймовірність досяг-

²⁶⁰ Chega! The Final Report of the Timor-Leste Commission for Reception, Truth and Reconciliation (CAVR). 2013. 3128 p. <http://chegareport.org/Chega%20All%20Volumes.pdf>

²⁶¹ Chega! The Final Report of the Timor-Leste Commission for Reception, Truth and Reconciliation (CAVR). 2013. 3128 p. <http://chegareport.org/Chega%20All%20Volumes.pdf>

²⁶² Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions / Priscilla B. Hayner. — 2nd ed. Routledge, 2011. P. 39–42. https://edisisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4215774/mod_resource/content/0/Unspeakable%20Truths_%20Transitional%20Justice%20and%20the%20Challenge%20of%20Truth%20Commissions%20-%20Routledge%20%282010%29.pdf

нення розуміння між колишніми міліціонерами та їхніми жертвами.²⁶³

Процес примирення передбачав проведення у місцевих громадах фасилітованих слухань, які поєднували практики традиційної юстиції, арбітражу, медіації, аспекти цивільного та кримінального права. Слухання у постраждалих від конфлікту громадах проводилися колегією місцевих лідерів під головуванням регіонального уповноваженого Комісії та за добровільною згодою колишніх міліціонерів, винних у злочинах. Останні зобов'язані були повністю визнати свою участь у конфлікті. Потерпілим та іншим представникам громадськості було надано можливість ставити запитання та коментувати заяву злочинця. За наслідками слухань колегія уклала угоду, згідно з якою винний зобов'язувався вчинити певні дії: громадські роботи, відновлення знищених будівель, виплата компенсації жертвам. В обмін винний повторно приймався у громаду.

На початку кожного слухання Генеральна прокуратура підтверджувала, що справа може розглядатися через процес примирення, а не в судовому порядку. Після слухання угода про примирення закріплювалася рішенням суду. Якщо суд затверджував таку угоду, а винний виконував свої зобов'язання, йому надавався імунітет від цивільної чи кримінальної відповідальності.

Програма виявилася досить успішною. Через процедуру примирення пройшли 1371 колишній міліціонер.²⁶⁴

ЄВРОПА

Німеччина:

Комісія з розслідування «Опрацювання історії та наслідків диктатури СЄПН у Німеччині» (Commission of Inquiry on "Working Through the History and the Consequences of the SED Dictatorship in Germany", 1992–1994).

²⁶³ Mobekk, E., 2005, 'Transitional Justice in Post-Conflict Societies — Approaches to Reconciliation' in *After Intervention: Public Security Management in Post-Conflict Societies — From Intervention to Sustainable Local Ownership*, eds. Ebnother, A and Fluri, P., Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Geneva. 2005. 423 p. — P. 272. <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Comple.pdf>

²⁶⁴ Chega! The Final Report of the Timor-Leste Commission for Reception, Truth and Reconciliation (CAVR). 2013. 3128 p. <http://chegareport.org/Chega%20All%20Volumes.pdf>

Комісія з розслідування наслідків диктатури СЄПН у процесі німецької єдності (Commission of Inquiry on Overcoming the Consequences of the SED Dictatorship in the Process of German Unity, 1995–1998 pp.)

Причини створення

Встановлення авторитарного режиму урядом Німецької Демократичної Республіки (Східна Німеччина) у 1949–1989 рр. під керівництвом СЄПН. Політичне та соціальне усунення опозиції, репресії дисидентів, примусова колективізація, значні порушення прав людини як результат авторитарного режиму.

Попередні умови

- об'єднання Німеччини (1990 р.);
- збереження та доступність архівів НДР та СЄПН;
- налагоджена система парламентських комісій з розслідування у ФРН;
- соціальний та політичний запит на встановлення історичної правди;
- закріплення статусу та мандату Комісії окремим рішенням бундестагу.

Мандат

Мандат Комісії (1992–1994 рр.) включав політико-історичний аналіз та політико-етичну оцінку процесів 1945–1989 рр.:

- структури, стратегії та практики СЄПН, зв'язку СЄПН з органами влади та міністерством державної безпеки зокрема;
- структури та діяльності органів судової влади, поліції та державної безпеки;
- порушень прав людини, мілітаризації суспільства, примусової колективізації, недбалого використання природних ресурсів;
- можливостей для матеріальної та моральної реституції жертв режиму;
- порушень міжнародних конвенцій та норм у галузі прав людини, включаючи політичні, психологічні та психосоціальні репресії;
- ролі ідеології в освіті, культурі, науці, літературі, спорті, мистецтві; її вплив на розподіл привілеїв і кар'єрне зростання;
- ролі опозиційного руху та церков на різних стадіях авторитарного режиму;

- відносин між Західною та Східною Німеччиною, впливу СРСР на політику НДР.²⁶⁵

Функції Комісії передбачали розробку рекомендації уряду, проведення наукової експертизи, громадських слухань та форумів, організацію діалогу з громадянами, науковцями, викладачами та істориками.

Комісія не мала права викликати свідків до суду, і більшість колишніх урядовців, яких запросили для надання свідчень, відхилили їх, побоюючись, що їхні свідчення можуть бути використані проти них у суді.²⁶⁶

Мандат Комісії (1995–1998 рр.) був ідентичним з тією лише різницею, що друга Комісія наголошувала на вивченні науки і культури, а також на проблемах дискримінації жінок часів диктатури СЄПН.

Відбір членів Комісії

До Комісії (1992–1994 рр.) увійшли представники політичних партій на пропорційній основі (17 осіб), а також 11 експертів від громадянського суспільства. Комісію очолив парламентарій та колишній правозахисник зі Східної Німеччини Райнер Еппельман (Rainer Eppelmann).²⁶⁷

До складу другої Комісії (1995–1998 рр.) увійшло вже 36 осіб, обрані та призначені парламентом для роботи у складі 9 тематичних груп Комісії.

Структура та ресурси

Комісії були створені як стандартні парламентські слідчі комісії, із встановленими формами роботи та виділеним бюджетом.

Результати

1. Комісія (1992–1994 рр.) ініціювала проведення досліджень та підготовку більше ста статей з широкого кола тем. Авторами були переважно академічні історики, які мали доступ до архівів органів влади НДР. Комісія провела численні публічні слухання з презентацією підготовлених матеріалів, а також заслухала свідчення потерпілих.

2. 18-томний звіт (1995 р.) на понад 15 000 стор. підтвердив тривалу та репресивну політику СЄПН, рекомендувавши водночас широкий спектр з формування загальної історії: запровадження національних свят, меморіалів, центрів документації, обмін інформацією з іншими пострадянськими країнами.

3. Комісія запропонувала створити постійний фонд для виконання рекомендацій та допомоги жертвам авторитарного режиму.

4. Дотримуючись рекомендацій Комісії про необхідність продовжувати розслідування історичного минулого, парламент у 1995 р. заснував Комісію з розслідування наслідків диктатури СЄПН у процесі німецької єдності (Commission of Inquiry on Overcoming the Consequences of the SED Dictatorship in the Process of German Unity). Нова Комісія у своєму звіті (1998 р.) розширила сферу вивчення та оцінила вплив політики об'єднання Німеччини з 1990 по 1995 рік.²⁶⁸

Результати Комісії з розслідування наслідків диктатури СЄПН у процесі німецької єдності (1995–1998 рр.)

За рекомендацією Комісії було створено 2 фонди: Фонд для переоцінки диктатури СЄПН (Stiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur, 1998 р.) та «Хоншенхаузен» («Hohenschönhausen», 2000). Перший фонд продовжив роботу, розпочату двома комісіями, та допоміг, зокрема, підготувати закон про відшкодування збитків жертвам СЄПН. Другий фонд працює у сфері освіти населення щодо форм та наслідків політичних переслідувань.

²⁶⁵ Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes, Vol. 3, Laws, Rulings, and Reports, page 216–219.

<https://www.usip.org/sites/default/files/file/resources/collections/commissions/Germany92-Charter.pdf>

²⁶⁶ Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions / Priscilla B. Hayner. — 2nd ed. Routledge, 2011. P. 52–53.

https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4215774/mod_resource/content/0/Unspeakable%20Truths_%20Transitional%20Justice%20and%20the%20Challenge%20of%20Truth%20Commissions%20%20-Routledge%20%282010%29.pdf

²⁶⁷ Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions / Priscilla B. Hayner. — 2nd ed. Routledge, 2011. P. 52–53.

https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4215774/mod_resource/content/0/Unspeakable%20Truths_%20Transitional%20Justice%20and%20the%20Challenge%20of%20Truth%20Commissions%20%20-Routledge%20%282010%29.pdf

²⁶⁸ Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions / Priscilla B. Hayner. — 2nd ed. Routledge, 2011. P. 52–53.

https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4215774/mod_resource/content/0/Unspeakable%20Truths_%20Transitional%20Justice%20and%20the%20Challenge%20of%20Truth%20Commissions%20%20-Routledge%20%282010%29.pdf

Недоліки

Матеріали та висновки комісії призвели, зокрема, до ширшої перевірки службовців, які були агентами Штазі або членами СЕПН. Наступні звільнення частини цих службовців викликали їхні протести. Водночас, жертви режиму відкрито критикували комісії за несвоєчасну та обмежену допомогу, яка була надана їм державою на підставі розслідувань комісій.

Інновації

1. Комісіям було надано мандат для широкого історичного аналізу, без необхідності встановлювати список винних осіб або індивідуальну відповідальність у конкретних епізодах авторитарного минулого. Це було пов'язано з наявністю відкритих архівів Штазі, що дозволяло кожному потерпілому знайомитися з матеріалами щодо себе та у разі потреби — домагатися справедливості та покарання винних у суді. Судова система ФРН працювала ефективно, а органи влади об'єднаної Німеччини розпочали процес люстрації.

2. Комісії, таким чином, зосередилися на вивченні документальних свідчень формування авторитарного режиму і продемонстрували, що дослідження минулого можливе без широкомасштабного збору показань свідків, як це було в країнах Латинської Америки та Африки.

3. Вибраний комісіями підхід був також спрямований на розуміння суспільством проблем минулого та формування загальної політичної культури єдиної Німеччини. Це дозволяло уникнути широкого застосування репресивних заходів кримінальної юстиції під час вирішення соціальних проблем і, по суті, було однією з європейських форм відновного правосуддя.

Польща: Інститут національної пам'яті — Комісія з розслідування злочинів проти польського народу (з 1998 р., The Institute of National Remembrance — Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation)

Причини створення

Необхідність створення об'єктивної історичної картини з моменту здобуття незалежності (1917 р.), а також розслідування злочинів, скоєних внаслідок нацистської та радянської окупацій, Голокосту, масових депортацій, політичних репресій радянського періоду.

Попередні умови

- створення Головної комісії з розслідування нацистських злочинів у Польщі (1945 р.) проведення нею понад 12 тис. розслідувань;
- початок демократичного пострадянського державного управління (1989 р.);
- створення Головної комісії з судового переслідування злочинів проти польського народу (1991 р.) з розширеним мандатом для розслідування злочинів радянського періоду;²⁶⁹
- прийняття парламентом закону про створення Інституту (1998 р.).

Мандат

Місія Інституту — дослідження та популяризація сучасної історії Польщі; розслідування злочинів, скоєних з 8 листопада 1917 року, у період Другої світової війни та комуністичного періоду до 31 липня 1990 року; захист репутації Республіки Польща та польського народу.

Принципи, що визначають роботу Інституту національної пам'яті, такі:

- збереження пам'яті про величезну кількість жертв, втрат та збитків, завданих польському народу під час Другої світової війни та після її закінчення;
- патріотичні традиції боротьби польського народу з його окупантами, нацистами та комуністами;
- обов'язок переслідувати в судовому порядку злочини проти миру, злочини проти людяності та військові злочини;
- повага дій польських громадян на підтримку незалежності Польської держави та на захист свободи та людської гідності;
- зобов'язання держави надати компенсацію всім постраждалим від держави, яка порушила права людини, як вираз переконання в тому, що жодні незаконні дії держави проти громадян не можуть бути засекречені або забуті.²⁷⁰

²⁶⁹ Jasiński, Łukasz. Justice and politics: the Central Commission for the Investigation of German/Hitlerite Crimes in Poland between 1945 and 1989. Gdańsk: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 2018. <https://isppan.waw.pl/wp-content/uploads/2017/01/summary.pdf>

²⁷⁰ The Institute of National Remembrance, <https://ipn.gov.pl/en/about-the-institute/mission/2,Institute-of-National-Remembrance-Commission-for-the-Prosecution-of-Crimes-again.html>

Інститут працює на постійній основі, маючи статус державного дослідницького закладу, який відповідає за питання освіти, ведення архівів та має слідчі та люстраційні повноваження.

Відбір членів Інституту

Прийом на роботу на постійній та тимчасовій (контрактній) основі шляхом заповнення вакантних посад та проходження конкурсу.

Структура

1. Інститут включає 8 головних підрозділів:
2. Архів Інституту (The IPN Archive).
3. Головна комісія з розслідування злочинів проти польського народу (The Chief Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation).
4. Бюро народної освіти (The National Education Office).
5. Бюро історичних досліджень (The Historical Research Office).
6. Бюро пошуку та ідентифікації (The Office of Search and Identification).
7. Бюро люстрації (The Vetting Office).
8. Бюро увічнення боротьби та мучеництва (The Office for Commemorating the Struggle and Martyrdom).
9. Видавництво (A publishinghouse).²⁷¹

Ресурси

Крім центрального офісу, Інститут має 11 філій та 7 представництв в інших містах, в яких працює 2541 співробітник. У тому числі 2228 мають вищу освіту (87%), зокрема 7 осіб з вченим званням «професор», 42 особи з вченим ступенем доктора наук (Dr. Habil.) та 235 осіб з вченим ступенем доктора філософії (PhD). Видатковий бюджет у 2020 р. становив 393 млн. 777 тис. злотих (понад 105 млн 854 тис. доларів).²⁷²

Результати

1. Інститут зібрав архівні ресурси про злочини минулого, що містять: понад 91 км файлів, 39 млн.

²⁷¹ The Institute of National Remembrance, <https://ipn.gov.pl/en/about-the-institute/mission/2,Institute-of-National-Remembrance-Commission-for-the-Prosecution-of-Crimes-again.html>

²⁷² Informacje o działalności IPNw okresie 1 stycznia 2020 r. — 31 grudnia 2020 r. <https://ipn.gov.pl/pl/o-ipn/informacje-o-dzialalnosc/143381,w-okresie-1-stycznia-2020-r-31-grudnia-2020-r.html>

фото, 840 тис. мікрофільмів, 1900 фільмів, 1100 аудіозаписів.²⁷³

2. Інститут підтримує високий рівень розслідувань злочинів минулого. У 2020 р., наприклад, було сформовано 1822 підготовчі провадження, з них 895 справ стосувалися комуністичних злочинів, 358 нацистських злочинів та інші — інших злочинів проти миру, людяності чи військових злочинів.²⁷⁴

3. 3 грудня 2000 р. Інститут провів 800 наукових конференцій та широкі дослідження з 4 тематичних напрямків: апарат безпеки та громадський опір (з окремими підпроектами, присвяченими політичним процесам та ув'язненням 1944–1956 рр., радянські репресії та злочини проти польських громадян та військовий стан: погляд через двадцять років); війна, окупація та польське підпілля; поляки та інші нації (українці, литовці, німці, білоруси, євреї, роми) у 1939–1989 рр.; селяни, сільські політики та органи влади у 1944–1989 рр.

4. Інститут провів 500 виставок, створив 54 освітні портали, розробив 22 освітні гри для студентів і школярів, реалізував понад 200 освітніх проєктів, підготував понад 2800 публікацій. Інститут видає науковий журнал «Пам'ять і справедливість» (Remembrance and Justice) та свій Бюлетень для непрофесійних читачів та молоді, 12 тис. прим. якого (з 15 тис. прим.) безкоштовно поширюються у середніх школах.²⁷⁵

5. Інститут став одним із засновників Платформи європейської пам'яті та совісті, яка об'єднує 62 державні та приватні установи з 20 країн (Швеція, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Німеччина, Нідерланди, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, Румунія, Болгарія, Франція, Україна, Молдова, Ісландія, Албанія, Канада і США), які активно займаються дослідженнями, документацією, підвищенням поінформованості та просвітою про тоталітарні режими, що спіткали Європу в 20 столітті.²⁷⁶

²⁷³ The Institute of National Remembrance, <https://ipn.gov.pl/en/about-the-institute/mission/2,Institute-of-National-Remembrance-Commission-for-the-Prosecution-of-Crimes-again.html>

²⁷⁴ Informacje o działalności IPNw okresie 1 stycznia 2020 r. — 31 grudnia 2020 r. <https://ipn.gov.pl/pl/o-ipn/informacje-o-dzialalnosc/143381,w-okresie-1-stycznia-2020-r-31-grudnia-2020-r.html>

²⁷⁵ History shapes our identity. The IPN in figures. Warsaw, 2020. https://ipn.gov.pl/ftp/brochure/brochure_ipn_figures.pdf

²⁷⁶ The Platform of European Memory and Conscience. <https://www.memoryandconscience.eu/about-the-platform/about-the-platform/>

Недоліки

Інститут, як державна дослідницька установа, критикувався за його потенційну залежність від політики. Підозрам про лояльність до влади сприяли також розміри бюджету, який набагато перевищує бюджети академічних установ.

Фахівці в галузі історії критикують Інститут за тематичну одноманітність, монополізацію сфери історії та національної пам'яті, заміну широких суспільних дискусій випуском численних публікацій, поверхневу методологію окремих проєктів.

Інновації

Інститут продемонстрував ефективне поєднання політичної волі уряду, наданого статусу, мандату та бюджету при реалізації таких напрямків діяльності, як документування, меморіалізація, процеси розслідування та люстрації, громадська освіта та прикладні наукові дослідження.

Інститут, продовживши досвід німецьких комісій із встановлення істини, залучив до розслідувань набагато більше молодих учених, посиливши результати їхньої роботи широкою просвітницько-інформаційною підтримкою. Такий підхід продемонстрував, як і в Німеччині, що встановлення історичної справедливості та робота з минулим можуть бути успішними в рамках відновного правосуддя без широкого застосування репресивних заходів.

Чеська Республіка: Управління документування та розслідування злочинів комунізму (з 1995 р., *The Office of the Documentation and the Investigation of the Crimes of Communism*)

Попередні умови

- зміна авторитарного радянського режиму внаслідок «оксамитової» революції (1989 р.) та початок демократичних процесів;
- визнання жертв комуністичного режиму на законодавчому рівні (Закон № 119/1990 Coll. від 23 квітня 1990 р. про судову реабілітацію (The Act No. 119/1990 Coll. of 23 April 1990 about the court rehabilitation); Закон № 87/1991 Coll. від 21 лютого 1991 р. про позасудові реабілітації (The Act No. 87/1991 Coll. of 21 February 1991 about the out-of-court rehabilitations); Закон № 480/1991 від 13 листопада 1991 р.) про період несвободи (The Act No. 480/1991 Coll. of 13 November 1991 about the period of the lack

of freedom); Закон № 198/1993 Coll. від 9 липня 1993 р. про незаконний характер комуністичного режиму та про протидію йому (The Act No. 198/1993 Coll. of 9 July 1993 about the unlawful character of the communist regime and about the opposition to it); Постанова уряду № 165/1997 від 25 червня 1997 р. про виплати одноразової компенсації для зменшення несправедливості, заподіяної комуністичним режимом (The Government Decree No. 165/1997 Coll. of 25 June 1997 about repayment of a single in demnification to reduce some unjustic caused by the communist regime),²⁷⁷

- початок проведення люстраційних процесів (1991 р.) та відкриття архівів державної безпеки (1996 р.),²⁷⁸
- об'єднання Управління документації та розслідування діяльності Державної безпеки (що входить до складу МВС) та Ресурсного центру незаконних дій комуністичного режиму (Resource Center of the Unlawful Conduct of the Communist Regime (у складі Міністерства юстиції), закріплене рішенням міністра внутрішніх справ (1995 р.).²⁷⁹

Мандат

Основне завдання Управління полягає у виявленні та судовому переслідуванні злочинів, скоєних у період з 25 лютого 1948 р. по 29 грудня 1989 р., рішення з яких остаточно не було прийнято з політичних причин протягом існування радянського режиму в Чехословаччині. Управління збирає та оцінює матеріали, інформацію та документи, що доводять злочинність комуністичного режиму та його репресивних сил.

Управління здійснює також дослідження записів архівних та файлових служб Чехословаччини щодо проведення перевірок Службою безпеки фізичних осіб.

²⁷⁷ The Office for the Documentation and the Investigation of the Crimes of Communism. Police of the Czech Republic. <https://www.policie.cz/clanek/the-office-for-the-documentation-and-the-investigation-of-the-crimes-of-communism-police-of-the-czech-republic.aspx>

²⁷⁸ Закон № 140/1996 Coll. від 26 квітня 1996 р. про відкриття справ держбезпеки (The Act No. 140/1996 Coll. of 26 April 1996 about opening of the State Security files)

²⁷⁹ Police of the Czech Republic. <https://www.policie.cz/clanek/urad-dokumentace-a-vysetrovani-zlocinu-komunismu-679905.aspx>

До функцій Управління входить видавничо-просвітницька діяльність: розповсюдження публікацій Управління, організація лекцій, виставок та презентацій у ЗМІ.²⁸⁰

Структура

Управління та його філія у Брно охоплюють усю територію Чехії. Управління має статус підрозділу у складі поліції з кримінальних розслідувань з 01 січня 2002 р. відповідно до Закону про поліцію Чеської Республіки № 283/1991 Sb.²⁸¹ Штатна чисельність — 20 співробітників поліції та 12 неатетованих співробітників.²⁸²

Результати

Управління підтримує дослідження за 44 актуальними напрямками, з яких можна зазначити:

- Вбивство людей на чехословацьких кордонах під час відсутності свободи (Killing Persons on the Czechoslovak Borders During the Period of Lack of Freedom);
- Придушення заворушень силовими методами (Suppression of Riots by Means of Force);
- Німецькі ув'язнені, що служать І Управлінню Міністерства внутрішніх справ — (Retributive Prisoners Serving the 1st Administration of the Ministry of the Interior);
- Державна безпека проти ініціатив незалежності (The State Security vs. the Independent Initiatives);
- Проникнення державної безпеки до університетів (The State Security Penetration into Universities);
- Депортація чехословацьких громадян до колишнього СРСР (Deportation of Czechoslovak Citizens to the Former USSR);
- Радянські радники у Чехословаччині (Soviet Advisors in Czechoslovakia);

²⁸⁰ Police of the Czech Republic.
<https://www.policie.cz/clanek/urad-dokumentace-a-vysetrovani-zlocinu-komunismu-679905.aspx>

²⁸¹ Police of the Czech Republic.
<https://www.policie.cz/clanek/urad-dokumentace-a-vysetrovani-zlocinu-komunismu-679905.aspx>

²⁸² Úřad vyšetřování a dokumentace zločinů komunismu.pdf.
<https://cse.google.com/cse?cx=015489265366623571386%3Aa8ctlccxurg&q=rozpo%C4%8Det+%C3%9A%C5%99ad+dokumentace&ok.x=0&ok.y=0;Útvary Policie České republiky.pdf>
www.policie.cz/soubor/utvary-policie-ceske-republiky-pdf

- Підтримка Секретною службою італійських терористів (The Secret Service Support to the Italian Terrorists);
- Пропаганда державної безпеки та викривлення фактів (The State Security Propaganda and Misrepresentation);
- Цензура у Чехословацькому державному кінематографі та на чехословацькому телебаченні у 1948 та 1968 роках (Censorship in the Czechoslovak State Film and the Czechoslovak Television in the years 1948 and 1968).

Прозорість

Отримані матеріали та видання Інституту (Securitas Imperii, Testimonies) доступні для громадськості шляхом безкоштовної публікації та розповсюдження (публічні бібліотеки, середні школи, університети). Співробітники Інституту відкриті для ЗМІ та проведення лекцій в університетах.

Союзна Республіка Югославія: Комісія зі встановлення істини та примирення (Commission for Truth and Reconciliation, 2002–2003)

Причини створення

Війни між колишніми республіками СФРЮ (1991–1995 рр.), результатом яких стали етнічні чистки, військові злочини, брутальні порушення міжнародного гуманітарного права. Загибло не менше 200 тис. чол., ще близько 2 млн. чол. стали тимчасово переміщеними особами та біженцями.

Попередні умови

- початок роботи МТКЮ з розслідування військових злочинів (1993 р.);
- спроби створити Комісію зі встановлення істини та примирення у Боснії та Герцеговині (1997 р.);
- обрання нового президента Союзної Республіки Югославії (2000 р.);
- знищення шефом сербської держбезпеки 11 490 секретних документів, пов'язаних із злочинами колишнього режиму (2001 р.);²⁸³
- заснування Комісії указом президента у березні 2001 р.

²⁸³ Євсєєв А. «Опрацювання минулого»: складність судового пізнання // Міжнародне правосуддя. 2017. № 4 (24). С. 122–136.

Мандат

Мандат Комісії був обмежений виконанням трьох завдань:

- організувати дослідження та виявити свідчення соціальних, міжетнічних та політичних конфліктів (1980–2000 рр.), що призвели до війни, та пролити світло на причинно-наслідкові зв'язки між цими подіями;
- інформувати вітчизняну та міжнародну аудиторію про свою роботу та результати;
- налагодити співпрацю з аналогічними комісіями та органами у сусідніх та інших країнах для обміну досвідом роботи.²⁸⁴

Після коротких консультацій щодо мандату президент дозволив Комісії самостійно визначити умови та форми роботи. Комісія заявила, що прагнучиме до повної співпраці з МТКЮ, і висунула ідею проведення регіональних слухань та прийому заяв на території всієї колишньої Югославії (Боснія та Герцеговина, Косово, Словенія, Хорватія).

Відбір членів Комісії

Президент призначив 19 членів Комісії (включно з 4 жінками) з числа представників професійних асоціацій, НУО, Сербської православної церкви та етнічних меншин.²⁸⁵

Структура

Комісія сформувала 3 групи для розслідування: а) «найважливіших історичних подій у період 1980–2000 рр.», б) «порушень прав людини та порушень гуманітарного права» та в) «впливи зовнішніх факторів».²⁸⁶

Ресурси

Комісія фінансувалася державою, але мала право приймати приватні пожертвування. Комісія самостійно визначала величину та статті витрат.

Через фінансові та адміністративні проблеми більшість штатних посад Комісії були заповнені співробітниками, тимчасово відрядженими з офісу президента. З цієї причини Комісія сприймалася як надто лояльна до президента.

Результати

1. Комісія провела круглий стіл «Один рік потому (2002 р.) з презентацією своїх планів роботи, де зазнала різкої критики за бездіяльність і небажання розслідувати масові порушення прав людини, вчинені сербськими військовими. Лише після двох років свого призначення Комісія анонсувала проект Програми діяльності (2003 р.).²⁸⁷

1. Комісія не зробила жодних кроків у розслідуванні подій минулого: збору показань потерпілих, проведення інтерв'ю та слухань, підготовки проміжних звітів.²⁸⁸

2. У 2003 р. Союзна Республіка Югославія була перетворена на Сербію та Чорногорію, а Комісія припинила свою роботу, оскільки її мандат залежав від мандата колишнього президента. Комісія не була відновлена новим урядом, її офіційний звіт так і не було подано.

3. Невдалий досвід Комісії спонукав у 2008 р. правозахисників з колишніх республік СФРЮ ініціювати створення Регіональної комісії щодо встановлення фактів про військові злочини та інші серйозні порушення прав людини, скоєні в колишній Югославії з 1 січня 1991 р. по 31 грудня 2001 р. (Regional commission for the establishment of facts about war crimes and other serious violations of human rights committed in the former Yugoslavia from 1 January 1991 until 31 December 2001, RECOM). Сформована Коаліція на підтримку RECOM (понад 1800 НКО, асоціацій та приватних осіб) розробила проект статуту RECOM (2010 р.) та збрала у 2011–2018 рр. понад 600 тис. підписів на підтримку ініціативи. Політики країн колишньої Югославії досі

²⁸⁴ Ilic, Dejan. «The Yugoslav Truth and Reconciliation Commission: Overcoming Cognitive Blocks.» Eurozine, April 23, 2004. <https://www.eurozine.com/the-yugoslav-truth-and-reconciliation-commission/>

²⁸⁵ Truth Commission: Serbia and Montenegro, Friday, February 1, 2002. <https://www.usip.org/publications/2002/02/truth-commission-serbia-and-montenegro>

²⁸⁶ Ilic, Dejan. «The Yugoslav Truth and Reconciliation Commission: Overcoming Cognitive Blocks.» Eurozine, April 23, 2004. <https://www.eurozine.com/the-yugoslav-truth-and-reconciliation-commission/>

²⁸⁷ Ilic, Dejan. «The Yugoslav Truth and Reconciliation Commission: Overcoming Cognitive Blocks.» Eurozine, April 23, 2004. <https://www.eurozine.com/the-yugoslav-truth-and-reconciliation-commission/>

²⁸⁸ Unspeakable truths: transitional justice and the challenge of truth commissions / Priscilla B. Hayner. — 2nd ed. Routledge, 2011. P. 252–253. https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4215774/mod_resource/content/0/Unspeakable%20Truths_%20Transitional%20Justice%20and%20the%20Challenge%20of%20Truth%20Commissions%20-%20Routledge%20%282010%29.pdf

обмежуються лише заявами щодо важливості такої ініціативи громадянського суспільства.²⁸⁹

Публічність

Передбачалося, що діяльність Комісії буде публічною і Комісія інформуватиме суспільство про результати своєї роботи шляхом регулярних контактів комісарів зі ЗМІ, прес-конференцій спікера Комісії, а також через періодичні звіти.²⁹⁰

Недоліки

Комісія 11 місяців не могла розпочати свою роботу через відсутність фінансування та логістичного забезпечення.

Уряд та Комісія не продемонстрували наявності політичної волі для об'єктивного аналізу минулого, посиливши це відсутністю відкритої позиції з громадянським суспільством та взаємодії з правозахисними НКО.

Північна Ірландія

Причини створення Комісії зі встановлення істини

У результаті протистояння у Північній Ірландії (1968–1998 рр.) з обох сторін загинуло понад 3700 осіб (з них 1857 — цивільні особи) та 40 тис. осіб були поранені.²⁹¹ Незважаючи на укладену мирну Белфастську угоду (1998 р.) та проведені урядом розслідування, низка епізодів насильства не була належним чином розглянута. Слідчі дії та кримінальні процеси відстають на десятиліття.

Попередні умови

- створення урядом Ірландії (1994 р.) Форуму для миру та примирення (The Forum for Peace and Reconciliation), передбаченого Де-

кларацією Даунінг-Стріт (1993 р.) — спільною декларацією Великобританії та Республіки Ірландія про мир. Декларація передбачала відмову від збройного насильства та право громадян Північної Ірландії самостійно визначати — приєднуватись до Ірландії або залишатися у складі Великобританії. Форум передбачався як платформа за участю всіх учасників конфлікту для проведення консультацій та вивчення шляхів встановлення міцного миру, стабільності та примирення на підставі угоди;

- створення аналогічного Форуму Північної Ірландії (1996 р.) як центру мирного процесу та укладання Белфастської угоди (Угода Страсної п'ятниці, 1998 р.). Белфастська угода містить низку положень, які мають високий потенціал для подолання негативного минулого: перегляд процедур поліції та кримінальної юстиції; схему звільнення осіб, засуджених спеціальними судами без присяжних, яка фактично діяла як положення про амністію.²⁹²
- створення Комісії щодо потерпілих (Victims Commission, 1997–1998 рр.) для вивчення можливих способів «визнання болю та страждань, яких зазнають жертви насильства, що виникли внаслідок заворушень останніх 30 років, включаючи тих, хто загинув або отримав травми на службі у суспільства». Рекомендації Комісії пропонували широкий спектр ініціатив щодо моральної сатисфакції, меморіалізації, матеріальної компенсації, соціальної, медичної та освітньої підтримки жертв.²⁹³
- відновлення діяльності Форуму для миру та примирення (2002–2003 рр.), яке не призвело до вирішення проблем мирного врегулювання, та поступове припинення роботи Форуму (2010 р.),²⁹⁴

²⁸⁹ RECOM Development Process, May 2006–August 2011. <https://documenta.hr/wp-content/uploads/2020/02/RECOM-Development-Process-Report-May-2006-August-2011.pdf>;

Balkan Govts Dodge Signing Truth Commission Declaration. BALKAN TRANSITIONAL JUSTICE. July 10, 2018. <https://balkaninsight.com/2018/07/10/west-balkans-states-not-singing-recom-declaration-07-09-2018/>

²⁹⁰ Pejic, Jelena. «The Yugoslav Truth and Reconciliation Commission: A Shaky Start.» *Fordham International Law Journal*, 25, (2001): 1–22. <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1809&context=ilj>

²⁹¹ Ryan Gawn, «Still shackled by the Past: Truth and Recovery in Northern Ireland». *The Peace and Conflict Review*. <http://www.review.upeace.org/index.cfm?opcion=0&ejemplar=13&entrada=72>

²⁹² Ryan Gawn, «Still shackled by the Past: Truth and Recovery in Northern Ireland». *The Peace and Conflict Review*. <http://www.review.upeace.org/index.cfm?opcion=0&ejemplar=13&entrada=72>

²⁹³ Bloomfield, K. (April 1998). We will remember them: Report of the Northern Ireland Victims Commissioner. Appendix: Suggestions Submitted to The Commission. <https://cain.ulster.ac.uk/issues/violence/victims1.htm#app1>

²⁹⁴ «Written answers: Departmental Agencies». *Dáil proceedings*. Kildare Street.com. 19 January 2010. <https://www.kildarestreet.com/wrans/?id=2010-01-19.752.0#g755.0.r>

- пропозиція відновити Форум в якості Комісії зі встановлення істини та примирення (2011 г.),²⁹⁵ яке обговорюється й досі.²⁹⁶

Результати

У 1998 р. було запроваджено посаду **міністра у справах жертв** і при ньому створено **відділ зі зв'язків із потерпілими** (Minster for Victims & Victims Liaison Unit), на який було покладено виконання рекомендацій Комісії у справах потерпілих (1998 р.). У 1998–1999 роках ними були реалізовані такі ініціативи²⁹⁷:

- меморіальний фонд Північної Ірландії (щорічний бюджет 1 млн. ірландських фунтів);
- сімейний травматологічний центр (щорічний бюджет 700 тыс. ірландських фунтів);
- схема грантів для підтримки потерпілих (225 тыс. ірландських фунтів для НКО);
- схема грантів для основного фінансування груп потерпілих / тих, що вижили (3 млн. ірландських фунтів протягом двох років для груп та організацій, що надають послуги жертвам);
- консультативна група Touch stone Group (для представлення інтересів потерпілих та підтримки зв'язку з урядом щодо політики потерпілих);
- пілотна програма освітніх стипендій (розпочата у січні 1999 року, зараз закрита та підлягає перегляду).

З 1998 р. у ініціативи з підтримки потерпілих, які живуть у Великій Британії, було інвестовано понад 20 млн. фунтів.²⁹⁸

У 1999 р. створено **Комісію з прав людини Північної Ірландії** (The Northern Ireland Human Rights Commission), до мандату якої входить аналіз законодавства та діяльності органів влади, розробка рекомендацій уряду із захисту прав людини, під-

вищення поінформованості про важливість прав людини. Їй також було доручено розробити Білля про права, який доповнює Європейську конвенцію про права людини, проєкт якого був представлений у 2001 р. Остання редакція проєкту Білля (2021 р.) містить обов'язок уряду щодо розробки механізму захисту жертв конфлікту.²⁹⁹ Білля про права Північної Ірландії все ще не ухвалено.

У червні 2007 р. створено **Консультативну групу з минулого** (The Consultative Group on the Past) для вивчення підходів до роботи з минулим у Північній Ірландії з метою «знайти шлях уперед із тіні минулого». Вона спиралася на ключовий принцип, згідно з яким минуле має розглядатися як спосіб, який дозволяє забезпечити спільне та примиренне майбутнє для всіх. Група провела максимальну широкі консультації з громадськістю, опрацювавши 290 письмових подань, 2086 стандартних листів та тисячі думок, розміщених на дискусійному форумі на її веб-сайті. Були також проведені зустрічі зі 141 індивідуальною групою по всій Північній Ірландії, Республіці Ірландії та Великобританії.³⁰⁰

Звіт групи з 31 рекомендацією (2009 р.) був прийнятий урядом Великобританії для громадського обговорення та подальшого розгляду.³⁰¹

Однією з найцінніших розробок групи є пропозиція уряду створити **Комісію зі спадщини** (Legacy Commission), яка б займалася минулим, поєднуючи процеси примирення, правосуддя та відновлення інформації. Комісія, створена відповідно до законодавства, може бути очолена міжнародним комісаром та двома національними його заступниками, призначеними урядами Великої Британії та Ірландії за погодженням із прем'єр-міністром.

До мандата Комісії пропонувалося внести сприяння миру та стабільності у Північній Ірландії як головну мету. Для її досягнення передбачалася робота у 4 напрямках: допомога суспільству у досягненні спільного майбутнього; аналіз та роз-

²⁹⁵ Seanad Éireann debate — Wednesday, 26 Oct 2011. Vol. 211 No. 2. https://www.oireachtas.ie/en/debates/debate/seanad/2011-10-26/3/#spk_25

²⁹⁶ Troubles proceedings: Mandela-style truth process may besetup. The Guardian, Wed 23 Oct 2019 21.47 BST. <https://www.theguardian.com/uk-news/2019/oct/23/northern-ireland-troubles-proceedings-truth-process>

²⁹⁷ Bell, C. (April 2003) "Dealing with the past in Northern Ireland" in Fordham International Law Journal 26 (4), p. 2003. <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1894&context=ilj>

²⁹⁸ Ryan Gawn, «Still shackled by the Past: Truth and Recovery in Northern Ireland». The Peace and Conflict Review. <http://www.review.upeace.org/index.cfm?opcion=0&ejemplar=13&entrada=72>

²⁹⁹ A Bill of Rights for Northern Ireland. Advice to the Secretary of State for Northern Ireland. Last Updated: Tuesday, 9 March 2021. <https://nihrc.org/publication/detail/summary-advice-to-the-secretary-of-state-for-northern-ireland>

³⁰⁰ Aoife Duffy "A Truth Commission for Northern Ireland?." International Journal of Transitional Justice, Vol. 4, 2010, p. 26–46. https://www.researchgate.net/publication/249291865_A_Truth_Commission_for_Northern_Ireland

³⁰¹ Michael Potter, Dealing with the Past. Paper 129/10. NIAR 342-10. 22 September 2010. Research and Library Service. Briefing Paper. <http://www.niassembly.gov.uk/globalassets/documents/raise/publications/2010/ofmdfm/12910.pdf>

слідування історичних подій; відновлення інформації; вивчення тематичних справ, що пов'язані з конфліктом або виникли внаслідок конфлікту. Протягом наданих мандатом 5 років Комісія має надавати звіти сім'ям постраждалих (за окремими розслідуваннями), публічне резюме цих звітів та звіти, які містять свої висновки з тематичних напрямків. Пропонований бюджет Комісії — приблизно 170 млн. фунтів на 5 років і додатковий бюджет у розмірі 100 млн. фунтів для вирішення виявлених проблем суспільства.

Передбачалося також, що Комісія після завершення роботи закликає народ Північної Ірландії, включаючи політичні партії та будь-які воєнізовані формування, підписати декларацію про те, що вони ніколи більше не будуть вдаватися до вбивства та насильства з політичних мотивів.³⁰²

У 2000 р. при канцелярії першого міністра Асамблеї Північної Ірландії було створено **Відділення у справах потерпілих**. Його мета полягала в тому, щоб «підвищувати обізнаність та координувати діяльність з питань, що стосуються потерпілих у рамках децентралізованої адміністрації та суспільства загалом». Насамперед у 2001 р. Відділення розглянуло ідею створення Комісара у справах потерпілих від Північної Ірландії (Victims' Commissioner for Northern Ireland). Відділення відповідає за роботу Комісії у справах потерпілих і тих, що вижили (Commission for Victims and Survivors) та Служби потерпілих і тих, що вижили (Victims and Survivors Service).³⁰³

Запроваджена на тимчасовій основі у 2005 р., посада **Комісара у справах потерпілих** (Victims' Commissioner), є зараз постійною для вирішення питань, що стосуються послуг для жертв, механізмів фінансування послуг та грантів, що надаються жертвам та групам людей, що вижили, а також окремим жертвам.³⁰⁴

У травні 2008 р. була створена **Комісія у справах потерпілих і тих, що вижили** (The Commission for Victims and Survivors for Northern Ireland) на підставі Указу про потерпілих і тих, що вижили (2006 р.). Комісія (11 осіб) є позавідомчим органом вико-

навчої влади. Її головним завданням є вирішення проблем усіх жертв і тих, хто вижив у конфлікті в Північній Ірландії, пропонуючи сервісні послуги вищої якості, визнаючи спадщину минулого та будуючи найкраще майбутнє. У червні 2010 р. Комісія випустила рекомендації уряду щодо подальших дій щодо минулого.³⁰⁵

Служба для потерпілих і тих, що вижили (The Victims and Survivors Service, 2009 р.) заснована як орган, що забезпечує реалізацію Стратегії для жертв і тих, що вижили (2009 р.). Метою Служби є координація надання послуг та фінансування для задоволення потреб окремих жертв та тих, хто вижив, гарантуючи, що ці послуги надаються відповідно до належних стандартів. Служба надає фінансування окремим особам та організаціям через дві основні програми — Програму індивідуальних потреб (Individual Needs Programme) та Програму підтримки жертв (Victims Support Programme).³⁰⁶

Згідно з опитуванням (2020 р.), у Північній Ірландії зростає підтримка ідеї Комісії зі встановлення істини та примирення. Дослідження Ліверпульського університету показало, що 45,7% людей згодні або повністю погоджуються з тим, що необхідно створити комісію для роботи з минулим, порівняно з 31,5% у 2017 році. При видаленні тих, хто не висловив думки, частка бажаючих створити комісію з встановлення істини та примирення зросла до 73,6%.³⁰⁷

Проблемні аспекти

Белфастська угода не містила формального механізму боротьби з минулими зловживаннями, щоб, на думку експертів, не ставити під загрозу досягнуте перемир'я, зосередившись при цьому на проблемах сьогодення та майбутнього. Частина експертів вважає, що уряд Великобританії та Шінн Фейн (ірландська політична партія) не хотіли б вступати в процес розслідування своїх провин у минулому для відновлення правди. Це політично невігдно обом сторонам: більшість вбивств

³⁰² Report of the Consultative Group on the Past. Executive Summary. https://cain.ulster.ac.uk/victims/docs/consultative_group/cgp_230109_report_sum.pdf

³⁰³ The Executive Office website. <https://www.executiveoffice-ni.gov.uk/articles/victims-and-survivors>

³⁰⁴ The Commission for Victims and Survivors. <https://www.cvsni.org/about-us/the-commissioner/>

³⁰⁵ The Commission for Victims and Survivors. <https://www.cvsni.org/about-us/>

³⁰⁶ Victims and Survivors Service site. <https://www.victimsservice.org/publications-corporate-documents/>

³⁰⁷ Gerry Moriarty, «Support for truth commission in North rising, according to survey». The Irish Times. Fri, Mar 6, 2020. <https://www.irishtimes.com/news/ireland/irish-news/support-for-truth-commission-in-north-rising-according-to-survey-1.4194282>

було скоєно воєнізованими формуваннями, які напевно чи зможуть надати правдиву інформацію про задокументовані смерті. Уряд, у свою чергу, не зацікавлений у розслідуванні смертей, що сталися внаслідок дій британських військовослужбовців.³⁰⁸

У Північній Ірландії немає ефективної платформи для роботи з минулим. А запропоновані урядом численні ініціативи не користуються довірою ірландського співтовариства, оскільки, на його думку, уряд сам був учасником конфлікту і тому не може бути неупередженим.³⁰⁹

Крім того, приклад Південної Африки, який пропонується рядом експертів, може не працювати в Північній Ірландії як мінімум з трьох причин:

1. На відміну від міжетнічного конфлікту в ПАР, у Північній Ірландії складно ідентифікувати «жертв», оскільки всі сторони конфлікту в той чи інший момент грали роль жертви та злочинця.

2. Жоден лідер у Північній Ірландії не виступав за процес примирення і не грав примирливої ролі, як Нельсон Мандела у ПАР. До того ж базові цінності відновного правосуддя (примирення і прощення) часто розуміються європейським суспільством як такі, що можуть бути сприйняті тільки після вчинення карального правосуддя. Іншими словами, для європейців прощення приходить лише тоді, коли суспільство притягує винних до відповідальності за свої дії.

3. Північна Ірландія віддає пріоритет Белфастській угоді, де сторони беруть на себе цілком конкретні і здійсненні зобов'язання, за якими слідує цілком зрозумілі, передбачувані з погляду закону та логіки, дії. Порушення кожного пункту угоди також передбачувано веде до набору дій у відповідь. На тлі цього алгоритму процес примирення не виглядає досить конкретним, зрозумілим, з чіткими індикаторами, а тому прийнятним для суспільства.³¹⁰

³⁰⁸ Ryan Gawn, «Still shackled by the Past: Truth and Recovery in Northern Ireland». The Peace and Conflict Review. <http://www.review.upeace.org/index.cfm?opcion=0&ejemplar=13&entrada=72>

³⁰⁹ Ryan Gawn, «Still shackled by the Past: Truth and Recovery in Northern Ireland». The Peace and Conflict Review. <http://www.review.upeace.org/index.cfm?opcion=0&ejemplar=13&entrada=72>

³¹⁰ Truth and Reconciliation in the Northern Ireland Peace Process. Timothy J. White, Xavier University and Andrew P. Owsiak, University of Georgia. Presented at the Annual Meeting of the International Studies Association-Midwest Hilton at the Ballpark, St. Louis, Missouri. November 9, 2013. https://www.researchgate.net/publication/273380894_Truth_and_Reconciliation_in_the_Northern_Ireland_Peace_Process

Латвія, Литва, Естонія

Після відновлення незалежності в 1991 р. пострадянські країни Балтії створили комісії зі встановлення істини, що отримали різні назви: Комісія істориків Латвії (Commission of the Historians of Latvia), Міжнародна комісія з оцінки злочинів нацистського та радянського окупаційних режимів у Литві (International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuania), Естонська міжнародна комісія з розслідування злочинів проти людяності (Estonian International Commission for Investigation of Crimes against Humanity, EICICH).

Засновані в 1998 р. рішеннями президентів держав, комісії мали досить схожі положення мандату:

- аналіз репресивних політик радянського та нацистського окупаційних режимів (Латвія, Литва, Естонія);
- вивчення систематичних порушень прав людини, фактів злочинів проти людства та геноциду (Латвія, Естонія);
- стимулювання процесу історичної справедливості та розуміння витоків злочинів нацистської та радянської окупації та їх наслідків для держав та суспільств Європи (Литва);
- допомога у формуванні об'єктивної офіційної позиції з історичних питань та донесення її до зовнішньої (європейської) аудиторії (Литва, Естонія)³¹¹.

Як можна побачити, основним завданням комісії була оцінка негативного досвіду, пов'язаного з нацистською окупацією, Голокостом та періодом радянського режиму.

Тому переоцінка історичної пам'яті, що базується переважно на матеріалах державних архівів (як свого часу і у ФРН), сформувалася як основний напрям роботи комісій. Спільність статусу та механізмів формування, положень мандату дозволяють експертам називати зазначені інституції як **Балтійські комісії** (Baltic commitments).

Спільною рисою є і той факт, що Балтійські комісії, на відміну від напрацьованого світового досвіду, майже не приділяли уваги питанням реформ, примирення або неюридичних засобів відновлення справедливості, залишаючи осторонь вивчення індивідуальних історій жертв.

³¹¹ Transitional Justice and Memory in the EU, website, <http://www.proyectos.cchs.csic.es/transitionaljustice/information-by-country>

Працюючи на стику історичної науки, правових оцінок подій та суспільно-політичного дискурсу, Балтійські комісії стали новою формою роботи з минулим — щось середнім між комісіями зі встановлення істини та інститутами національної пам'яті.

При цьому вони не підміняли роботу інституцій, які займаються збереженням архівів, меморіалізацією чи відновленням історичної пам'яті. Комісії, головним чином, тяжіли до громадських дебатів про причини та значення колективних страждань, ніж до ідентифікації конкретних злочинців та жертв.³¹²

Зрозуміло, комісії мали свої особливості.

У Латвії, наприклад, Комісія включала понад 30 національних та міжнародних істориків, які сформували 4 підкомісії: «Злочини проти людяності, скоєні на території Латвії у 1940–1941 рр.»; «Холокост на території Латвії 1941–1944 рр.»; «Злочини проти людяності, скоєні на території Латвії під час німецької окупації 1941–1945 рр.»; «Злочини проти людяності, скоєні на території Латвії під час другої радянської окупації 1944–1956 рр.».

До 2014 року Комісія випустила 27 томів звіту «Прихована та заборонена історія Латвії у період радянської та нацистської окупацій 1940–1991 рр.» («The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940–1991»), супроводжуючи свою роботу прес-конференціями, публікаціями у ЗМІ, випуском монографій.³¹³ Міжнародні експерти констатували, що таким чином латвійські історики після відновлення незалежності переїшли до відновлення незалежної історіографії.³¹⁴

³¹² Onur Bakiner. *Between Politics and History: The Baltic Truth Commissions in Global Perspective*. In *Transitional Justice and the Former Soviet Union*. Edited by Cynthia M. Horne, Lavinia Stan. Cambridge University Press, 2018. — 438 p. P. 170. <https://books.google.com.ua/books?id=I4JIDwAAQBAJ&pg=PA14&lpg=PA14&dq=The+Baltic+Truth+Commissions+in+Global+Perspective&source=bl&ots=U1uiOdGqBw&sig=ACfU3U3J-dhQaD7j4ltpTshglxuroCT6kg&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwiCgbLgyfHzAhVClosKHRNyBowQ6AF6BAgLEAM#v=onepage&q=The%20Baltic%20Truth%20Commissions%20in%20Global%20Perspective&f=false>

³¹³ Там само. — 438 p. P. 158. <https://books.google.com.ua/books?id=I4JIDwAAQBAJ&pg=PA14&lpg=PA14&dq=The+Baltic+Truth+Commissions+in+Global+Perspective&source=bl&ots=U1uiOdGqBw&sig=ACfU3U3J-dhQaD7j4ltpTshglxuroCT6kg&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwiCgbLgyfHzAhVClosKHRNyBowQ6AF6BAgLEAM#v=onepage&q=The%20Baltic%20Truth%20Commissions%20in%20Global%20Perspective&f=false>

³¹⁴ Eva-Clarita Onken. *The politics of finding historical truth: reviewing Baltic history commission sand their work*. *Journal of Baltic Studies*. Vol. 38, No. 1, March 2007, pp. 109–116.

У 2005 р. Кабінет міністрів Латвії створив ще одну інституцію — Комісію з визначення кількості жертв комуністичної окупації та місць їх останнього заспокоєння, узагальнення інформації про репресії та депортації та підрахунку збитків латвійській державі та її населенню (*Commission for Identifying the Number of Victims of the Communist Occupation and their Final Resting Places, Aggregating Information on Repressions and Deportations, and Calculating the Costs to the Latvian State and Its Inhabitants*). Основним завданням нової комісії стала підготовка «Білої книги», що підсумовує загальні людські та грошові витрати латвійської держави та її народу за весь період, протягом якого Латвія була Радянською Соціалістичною Республікою.³¹⁵

В Естонії створенню «Комісії з встановлення істини» передувала робота Естонської державної комісії з розслідування репресивних політик (*Estonian State Commission on Examination of the Policies of Repression, ESCEPR*), сформованої з учених та колишніх політ'язнів. У 2005 р. Комісія випустила фінальний звіт «Біла книга: збитки, завдані естонському народу окупаційними режимами 1940–1991 рр.» («*The White Book: Losses Inflicted on the Estonian Nation by Occupation Regimes, 1940–1991*»).³¹⁶

Створена в 1998 р., Естонська міжнародна комісія з розслідування злочинів проти людяності (EICICH) була єдиною з Балтійських комісій, яка формувалася винятковою з міжнародних експертів. Підготовлені 16 авторами 3 звіти (1998–2007 рр.) також є єдиними, де вказані імена конкретних злочинців. У звіті також відображено роль місцевого самоврядування, політичної поліції, а також окремих членів різних поліцейських підрозділів у злочинах минулого.

Робота Комісії була еволюційно продовжена створенням 2008 р. Інституту пам'яті (*Memory Institute*).

Одним із важливих результатів роботи Балтійських комісій є визнання і Європейським Союзом, і Радою Європи злочинів, вчинених сталінським режимом проти балтійських народів.

https://www.researchgate.net/publication/249031177_The_politics_of_finding_historical_truth_Reviewing_Baltic_history_commissions_and_their_work

³¹⁵ *Transitional Justice and Memory in the EU*, website, <http://www.proyectos.cchs.csic.es/transitionaljustice/information-by-country>

³¹⁶ *The White Book: Losses Inflicted on the Estonian Nation by Occupation Regimes, 1940–1991*. Estonian State Commission on Examination of the Policies of Repression. Ed.: Tiina Koitla. Republic of Estonia, 2005. http://www.proyectos.cchs.csic.es/transitionaljustice/sites/default/files/maps/info/truth-commissions/estonia_the_white_book.pdf

ЗМІСТ

1. Вступ	3
2. Методологія	5
3. Контекст — стислий опис систематичних порушень прав людини	6
3.1. Порушення у період 1917–1991	6
Голодомор	7
Великий Терор	7
Друга світова війна	8
3.2. Порушення у період 1991–2014 років	10
3.3. Порушення в період з 2014 року до сьогодні	10
4. Виклад міжнародних норм	14
4.1. Міжнародне право: «жорстке» право — конвенції та звичаї, у тому числі практика ЄСПЛ	15
4.2. Міжнародне право: «м'яке» право — базові засади, резолюції, декларації ООН/ОБСЄ	16
5. Огляд практики комісій із встановлення істини інших країн	17
Навіщо створюються комісії із встановлення істини	17
а. Визнання жертв, забезпечення правосуддя та відшкодування збитків потерпілим від серйозних порушень прав людини	17
б. Примирення	18
в. Інституційні реформи, що забезпечують неповторення насильства та довіру до інститутів	19
г. Встановлення індивідуальної та колективної відповідальності окремих інститутів	19
6. Стислий аналіз національного законодавства у сфері встановлення фактів/доступу до архівів та поточної політики щодо перехідного правосуддя в Україні	23
6.1. Повноваження органів влади у встановленні фактів	23
6.2. Нормативне регулювання доступу до архівів та роботи з історичною пам'яттю у сфері декомунізації	25
6.3. Поточна політика щодо перехідного правосуддя	26

7. Висновки та рекомендації	28
А. Загальні рекомендації	28
В. Конкретні рекомендації.....	29
Додаток.....	31
Огляд практики Комісій щодо встановлення істини інших країн.....	31
Латинська Америка.....	31
Африка і Південно-східна Азія.....	34
Європа	51

Наукове видання

Ілля Нузов, Олег Мартиненко

**УКРАЇНА: РОБОТА ІЗ МИНУЛИМ
ДЛЯ МИРНОГО МАЙБУТНЬОГО**

ISBN 617-7391-97-4

Відповідальний за випуск та редактор *Є. Ю. Захаров*
Комп'ютерна верстка: *О. А. Мірошниченко*

Підписано до друку 10.12.2021
Формат 60×84 1/8. Папір офсетний. Гарнітура Myriad Pro
Умов. друк. арк. 7,44. Облік.-вид. арк. 6,87
Наклад — 150 прим. Зам. № КС-07/21

ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ»
61002, Харків, вул. Дарвіна, 7, кв. 35
Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України
серія ДК № 4783 від 23.10.2014 р.
ел. пошта: distribution.hr.publisher@gmail.com

Друк: ФОП Капуста С. І.
62430, Харківська обл., Харківський р-н,
с. Сороківка, вул. Кринична, буд. 32